

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА“**

На правах рукопису

Куравська Наталія Юріївна

УДК 81'36: 81'37: 811.161.2

**МОДАЛЬНІСТЬ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ
В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

**Науковий керівник
Кононенко Віталій Іванович
доктор філологічних наук,
професор, академік НАПН
України**

Івано-Франківськ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ.....	11
1.1. Теоретичні основи категорії модальності.....	11
1.1.1. Категорія модальності як об’єкт дослідження.....	11
1.1.2. Зміст і структура модальності як функціонально-семантичної категорії.....	20
1.1.3. Польовий принцип у вивченні модальності.....	24
1.2. Теоретичний аналіз модальності волевиявлення.....	27
1.2.1. Зміст поняття „модальність волевиявлення“.....	27
1.2.2. Комунікативна ситуація волевиявлення в системі її складників.....	31
1.2.2.1. Ситуативні пресупозиції волевиявлення.....	32
1.2.2.2. Ситуативний контекст волевиявлення.....	34
1.2.2.3. Адресант волевиявлення та його комунікативна мета.....	38
1.2.2.4. Адресат волевиявлення та його комунікативна мета.....	42
1.2.2.5. Висловлення з модальністю волевиявлення.....	44
1.2.3. Засоби вираження модальності волевиявлення	46
1.3. Методологічні засади вивчення модальності волевиявлення.....	55
Висновки до розділу 1.....	61
 РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКА МОДАЛЬНОСТІ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ В	
ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	64
2.1. Семантичні моделі висловлень із модальністю волевиявлення.....	64
2.2. Основні принципи класифікації та диференційні ознаки модальних значень волевиявлення.....	74
2.3. Семантичні типи модальності волевиявлення	85

	3
2.3.1. Семантика модальності категоричного волевиявлення.....	85
2.3.2. Семантика модальності пом'якшеного волевиявлення.....	94
2.3.3. Семантика модальності інтенційного волевиявлення.....	104
Висновки до розділу 2.....	116

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ

ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.	119
3.1. Мовне вираження модальності категоричного волевиявлення.....	120
3.1.1. Засоби вираження імператива.....	120
3.1.2. Засоби вираження директива.....	124
3.1.3. Засоби вираження інструктива.....	126
3.1.4. Засоби вираження прескриптива.....	128
3.1.5. Засоби вираження прохібітива.....	130
3.2. Мовне вираження модальності пом'якшеного волевиявлення.....	134
3.2.1. Засоби вираження превентива.....	134
3.2.2. Засоби вираження менасива.....	138
3.2.3. Засоби вираження оптатива.....	140
3.2.4. Засоби вираження пермісива.....	142
3.2.5. Засоби вираження когортатива.....	144
3.2.6. Засоби вираження дезидератива.....	146
3.3. Мовне вираження модальності інтенційного волевиявлення.....	148
3.3.1. Засоби вираження адвісива.....	148
3.3.2. Засоби вираження рекомендатива.....	150
3.3.3. Засоби вираження пропозитива.....	152
3.3.4. Засоби вираження реквестива.....	156
3.3.5. Засоби вираження юсива.....	160
3.3.6. Засоби вираження інвітива.....	162
3.3.7. Засоби вираження дебїтива.....	164
Висновки до розділу 3.....	167

	4
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193
ДОДАТКИ.....	202

ВСТУП

У сучасному мовознавстві функціонально-семантичний підхід до вивчення мовних явищ став одним із провідних напрямків. Дослідження категорії модальності волевиявлення в цьому аспекті вважаємо актуальним, оскільки неоднозначно визначена сутність цієї категорії, не виявлена її семантична структура, не здійснений системний опис засобів вираження волевиявлення. Вирішенню цих питань і присвячена наша дисертаційна праця.

Проблему категорії модальності, в тому числі й модальності волевиявлення, досліджували чимало науковців, зокрема Н.Д. Арутюнова, Л.В. Бережан, О.І. Беляєва, О.В. Бондарко, І.Р. Вихованець, О.П. Володін, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, Н.В. Гуйванюк, С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, Н.Л. Іваницька, Л.О. Кадомцева, В.І. Кононенко, О.В. Кульбабська, О.С. Мельничук, М.В. Мірченко, О.В. Падучева, В.М. Русанівський, В.М. Ткачук, В.С. Храковський, Б.В. Хричиков, В.Д. Шинкарук, К.Ф. Шульжук, Д. Блейкмор, Д. Гаймс, Д. Гордон, Г.П. Грайс, Дж. Лайонз, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ф.Р. Палмер, А. Папафрагу, Р. Перкінс, П. Портнер, Е.Е. Світсер, К. Фінтель і ін.

Численні публікації засвідчують неабияку зацікавленість мовознавців у вивченні категорії модальності. Проте наявний лінгвістичний матеріал породжує в сучасних дослідженнях суперечливі твердження, викликає низку запитань стосовно трактування модальності волевиявлення, її природи, меж, семантичного об'єму, функціонального навантаження.

Проблема модальності волевиявлення як лінгвістичної категорії охоплює не тільки поле мовного вираження відношення мовця до того, що повідомлено у висловленні, але й відношення висловлення до дійсності з погляду мовця. Цим зумовлена необхідність системного опису семантичних, функціонально-прагматичних та інших характеристик модальності волевиявлення як однієї з найменш вивчених сфер прагматичної модальності. Сутність категорії модальності ґрунтується насамперед на визначенні

ментальних станів, оцінності, емотивності, експресивності. Дослідження категорії модальності передбачає врахування позиції адресанта, а водночас – маніпуляційного впливу волевиявлення на адресата.

Волевиявлення мовця є основним модальним значенням, що відображає прагматичні характеристики прямого та непрямого вираження думки. Поняття „волевиявлення“ відносимо до класу суб’єктивних реалізацій модальності, оскільки воно безпосередньо пов’язане із суб’єктом, який виражає свою волю. Мовець, повідомляючи співрозмовникові певну інформацію й виражаючи своє ставлення до неї, обирає необхідні мовні засоби для досягнення ефективної комунікації.

В акті волевиявлення адресант зобов’язаний передати інформацію про те, що він спонукає адресата до виконання дії, і лише тоді він має право розраховувати на адекватне сприйняття адресатом свого висловлення. Останній у свою чергу потрапляє в ситуацію „обов’язковості“ вибору інтерпретації вихідного висловлення: він може висловити згоду чи незгоду здійснити дію, обіцяти чи не обіцяти виконати дію і т.п.

Вираження волевиявлення мовця може бути категоричним / некатегоричним. При вивченні волевиявлення враховано норму як важливий чинник мовленнєвої поведінки, який визначає преференційну форму вираження комунікативного наміру в типізованій ситуації спілкування.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена неповнотою системного опису місця категорії модальності в системі преференційно-семантичного синтаксису, місця суб’єктивної модальності у вираженні дихотомії „адресант-адресат“, функціонально-стилістичного потенціалу висловлень із модальними значеннями волевиявлення в художньому тексті, взаємодії різних форм модальності волевиявлення в українській мові.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає профілеві наукового плану кафедри загального і германського мовознавства ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника“ „Сучасні проблеми семантики“. Тему наукової

роботи затверджено вченою радою ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника“ (протокол № 12 від 26 грудня 2013 року), а також Науковою радою „Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності“ НАН України (протокол № 2 від 24 квітня 2014 року).

Мета дисертаційної роботи – системний і комплексний аналіз категорії модальності волевиявлення з урахуванням особливостей функціонування засобів вираження модальних значень волевиявлення в художніх текстах сучасної української мови.

Для досягнення поставленої мети слід розв’язати такі **завдання**:

- 1) з’ясувати основні напрямки вивчення категорії модальності та схарактеризувати модальність як функціонально-семантичну категорію;
- 2) розкрити зміст поняття „модальність волевиявлення“, виявити її характерні ознаки;
- 3) проаналізувати комунікативну ситуацію волевиявлення в системі її складників;
- 4) виявити семантичні моделі висловлень із модальністю волевиявлення;
- 5) окреслити основні принципи класифікації та диференційні ознаки модальних значень волевиявлення;
- 6) визначити й описати семантичні типи модальності волевиявлення та їх різновиди;
- 7) проаналізувати засоби вираження модальних значень волевиявлення в художніх текстах сучасної української мови.

Об’єктом дослідження стали висловлення з модальністю волевиявлення в художніх текстах української мови.

Предмет дослідження – функціонально-семантичні особливості категорії модальності волевиявлення в художніх текстах української мови.

Методи дослідження. Специфіка об’єкта й поставлені в дисертаційній роботі завдання зумовили комплексне використання методів. Застосування описового методу з використанням прийому внутрішньої інтерпретації й

парадигматичної методики дало змогу встановити диференційні ознаки модальних значень волевиявлення та визначити їх функціонально-семантичну парадигму. Для характеристики функціонально-семантичних особливостей модальності волевиявлення та засобів її вираження, а також для дослідження модальних значень волевиявлення в процесі їх функціонування використано методики функціонально-семантичного та функціонально-прагматичного аналізу. Метод компонентного аналізу дозволив виокремити групи висловлень із модальністю волевиявлення на основі спільності семантики. З метою визначення продуктивності функціонування форм модальності волевиявлення та засобів їх вираження в художніх текстах застосовано прийом кількісного аналізу.

Джерелами дослідження слугували: художні тексти українських письменників переважно другої половини XX – початку XXI ст., вибірково тексти, взяті з електронного корпусу української мови. Для аналізу методом суцільної вибірки виписано 6447 прикладів (2032 висловлення з модальністю категоричного волевиявлення, 2253 висловлення з модальністю пом'якшеного волевиявлення, 2162 висловлення з модальністю інтенційного волевиявлення).

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній: 1) уперше здійснено поглиблений аналіз модальності волевиявлення, окреслено її функціонально-семантичну специфіку; 2) запропоновано класифікацію висловлень із модальними значеннями волевиявлення з опертям на семантичні моделі волюнтативних відношень; 3) здійснено аналіз особливостей реалізації модальності волевиявлення з урахуванням семантико-синтаксичного та прагматичного аспектів, що дало змогу проаналізувати не лише специфіку співвідношення повідомлення та позамовної дійсності, а й вираження ставлення суб'єкта мовлення до змісту висловлення, комунікативну спрямованість експліцитної конструкції та структуру ситуації, в якій вона актуалізована; 4) запропоновано найповніший інвентар різнорівневих засобів вираження модальності волевиявлення в українській мові.

Теоретичне значення дисертації. Висновки та узагальнення виконаної дисертаційної роботи сприятимуть подальшому дослідженню категорії модальності волевиявлення у функціонально-семантичному аспекті, зокрема поглибленню знань про функціонування реалізаторів значення волевиявлення в українській мові. Спроектовані в дисертації принципи аналізу категорії модальності волевиявлення можуть бути застосовані під час дослідження проблем функціональної граматики української мови.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при створенні теоретичних курсів із семантичного синтаксису, написанні підручників і посібників із граматики української мови, в науково-пошуковій роботі аспірантів і студентів, а також як матеріал для спецкурсів та спецсемінарів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, автореферат та опубліковані статті, в яких викладено основні положення наукової роботи, виконані здобувачем самостійно, без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й практичні результати апробовані на Міжнародній науковій конференції „Україністика – минуле, сучасне, майбутнє“ (26–27 травня 2015 року, Філософський факультет Університету імені Масарика в Брно, Чеська Республіка), XII Міжнародній науковій конференції „Семантика мови і тексту“ (29–30 вересня 2015 року, Івано-Франківськ), X Міжнародній науково-практичній конференції „Мови і світ: дослідження та викладання“ (17–18 березня 2016 року, Кіровоград), X Міжнародній науково-практичній конференції „Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість“ (7–8 квітня 2016 року, Національний університет „Острозька академія“, Острог), III Міжнародній науково-практичній конференції „Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє“ (18–20 травня 2016 року, Львів), Міжнародній конференції молодих українців та дослідників східної слов'янщини (19 травня 2016 року, Варшава), а також на щорічних науково-звітних конференціях та наукових семінарах кафедри загального і германського

мовознавства ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника“ (Івано-Франківськ, 2014–2016 роки).

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення дисертації висвітлено в 9 публікаціях, з-поміж яких колективна монографія „Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов“, 6 одноосібних статей, надрукованих у затверджених наукових фахових виданнях, і 2 у закордонних виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (168 позицій), списку використаних джерел (119 позицій), додатків. Загальний обсяг роботи становить 205 сторінок, з яких основного тексту – 175 сторінок.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

1.1. Теоретичні засади категорії модальності

1.1.1. Категорія модальності як об'єкт дослідження

Поняття „модальність“ виникло у формальній класичній логіці. Сьогодні термін „модальність“ зустрічаємо в різноманітних гуманітарних дисциплінах, зокрема у філософії, лінгвістиці, семіотиці, психології, соціології, навіть у музиці. Поняття модальність відоме з античних часів: Арістотель у „Метафізиці“ розрізняв судження можливості, судження дійсності й судження необхідності. Послідовники Арістотеля, а потім і середньовічні схоласти, стали протиставляти судження за модальністю.

У новітній історії до проблеми модальності зверталися філософи. І. Кант запропонував розподілити судження за критерієм алетичної модальності на асерторичні (дійсні), аподиктичні (необхідні) й проблематичні (можливі) [див.: 133, с. 123]. Цей поділ був покладений в основу опису властивостей модальності в сучасній модальній логіці, де модальності розподілені, з одного боку, на елегійні (що стосуються висловлення) й деонтичні (що стосуються слів, які виражають дії, вчинки), а з другого боку, – на абсолютні (безумовні) й відносні (умовні).

Сучасне визначення модальності в логіці формулюють таким чином: модальність (лат. *modus* – ‘міра, спосіб’) – це явно чи неявно виражена в судженні додаткова інформація про характер залежності між реальними явищами, про логічний статус судження, про оцінні, регулятивні, часові й інші характеристики. Модальними можна вважати всі судження, що виражають живі закони науки.

Лінгвістика запозичила в логіці термін „модальність“ у XX ст. У мовознавстві поняття модальності з часом змінювалося. Деякі вчені

намагаються відмежуватися від логіки – у пошуках виключно лінгвістичної інтерпретації цієї категорії, в той час як інші продовжують трактувати модальність лише як логічну категорію. В.М. Ткачук зауважує, що логіка та мовознавство розглядають модальність як „ставлення до дійсності“ [119, с. 26]. Якщо розглядати модальність як мовну й логічну категорії, то основну відмінність між цими категоріями можна схарактеризувати таким чином: у логічній модальності відображені необхідні, дійсні чи можливі зв'язки, що існують між предметами і явищами реальної дійсності й не залежать від оцінки мовця; мовна модальність отримує адекватне визначення тільки в тому випадку, якщо враховувати співвіднесеність цієї категорії з мовцем.

Мовознавство інтенсивно опановувало теорію модальності впродовж усього XX ст. Найбільший внесок у вивчення теорії модальності та засоби вираження й способи реалізації її в мові й мовленні зробили Н.Д. Арутюнова, Ш. Баллі, О.В. Бондарко, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, Г.О. Золотова, О.С. Мельничук, М.В. Мірченко, В.М. Ткачук, Б.В. Хричиков, Н.Ю. Шведова, В.Д. Шинкарук, К. Фінтель, Ф.Р. Палмер, А. Папафрагу та ін. У сучасному розумінні модальність належить до основних категорій мови та є мовною універсалією, це постійна змістова чи граматична ознака будь-якого речення. М.В. Мірченко зазначає, що будь-яке висловлення виражає модальну семантику, яка зумовлена: 1) об'єктивним станом речей у світі й пізнанням такого стану мовцем-оповідачем; 2) суб'єктивним інтерпретуванням події, ситуації, факту дійсності в діапазоні можливості, наміру, вірогідності, необхідності, сумніву, категоричності; 3) настановою, комунікативним наміром адресанта, його завданням передати об'єктивну (суб'єктивну) інформацію, дізнатися від адресата щось, спонукати його до чогось чи висловити бажання про щось; 4) емоційністю / нейтральністю, що супроводжує акт комунікації [85, с. 182].

Природа, значення й межі модальності досить неоднозначно схарактеризовані вченими. Термін модальність у різноманітних лінгвістичних дослідженнях використовують для позначення широкого кола явищ,

неоднорідних за змістовим об'ємом, граматичними властивостями і за ступенем оформленості на різних рівнях мовної структури.

Існує широке й вузьке розуміння модальності. Зазвичай модальність трактують як категорію, що виражає різноманітні види відношень змісту повідомлення до дійсності з погляду мовця та його ставлення до цього повідомлення [19, с. 55; 30, с. 61–63; 50, с. 109–117]. Мовець сприймає повідомлюване як реальне, наявне в минулому чи теперішньому, як реалізоване в майбутньому, як бажане, необхідне, як потенційне, як недійсне і т.п. [28]. Таке визначення відображає широке трактування категорії модальності; воно лише в основному сформувало сучасне її розуміння. Існує й вузьке розуміння категорії модальності. Під модальністю розуміють суб'єктивно-об'єктивне відношення змісту висловлення до дійсності з точки зору його реальності, відповідності чи невідповідності дійсності [55, с. 142].

У російській лінгвістиці стартовою точкою для вивчення модальності як важливої семантичної категорії стали праці В.В. Виноградова [28], в яких була викладена загальна концепція модальності: простежена історія її вивчення, виявлений обсяг і конкретний зміст, а також названі основні мовні засоби вираження зазначеної категорії і в загальних рисах вибудована їх функціональна ієрархія. В.В. Виноградов протиставляв два типи граматичних відношень: об'єктивно-синтаксичні відношення між словами у словосполученні, реченні й відношення цілого висловлення чи речення до реальності, які називають суб'єктивно-об'єктивними, чи модальними. До модальних відношень, на його думку, належать заперечення і ствердження, способи, різноманітні суб'єктивні конотації значень. В.В. Виноградов був одним із перших, хто висунув гіпотезу про те, що модальність належить до основних, центральних мовних категорій, які по-різному виявлені в мовах різних систем і, таким чином, започаткував вивчення модальності у російській лінгвістиці. В науковому середовищі дотепер ведуть дискусію про те, що ж таке модальність, що належить, а що не належить до модальних відношень,

яка природа модальності, яке співвідношення об'єктивного й суб'єктивного в межах цієї категорії.

У західноєвропейській лінгвістиці вивчення модальності пов'язане насамперед із працями швейцарського лінгвіста Ш. Баллі, які також стали визначальними для сучасного розуміння цієї категорії. На його думку, „модальність – це душа речення; як і думка, вона утворена в основному в результаті активної діяльності мовця. Відповідно, не можна надавати значення речення висловленню, якщо в ньому не виявлено хоча б якесь вираження модальності“ [6, с. 44]. Ш. Баллі розглядав речення як найпростішу можливу форму повідомлення думки. „Мислити – значить реагувати на уявлення, констатуючи його наявність, оцінюючи його чи бажаючи“ [6, с. 43]. Судження про факт належить до розуму, про цінності факту – до почуття, вияв волі – до волі, яка завершується дією. Таким чином, Ш. Баллі виокремлював у існуванні думки (і в реченні) уявлення й активну діяльність з боку мислячого суб'єкта.

На його думку, у будь-якому висловленні можна виокремити два блоки – диктум і модус. Диктум – предметно-логічний зміст висловлення – співвідносять з описом певної ситуації, модус відображає відношення описаної ситуації до дійсності, а також виражає інтелектуальне, емоційне чи вольове судження мовця стосовно диктуму [6]. Таким чином, мовець надає своїм думкам або об'єктивну, розумову форму, максимально відповідну дійсності, або найчастіше вкладає у вираження в найрізноманітніших дозах емоційні елементи; іноді ці останні відображають суто особисті мотиви мовця, а інколи вони видозмінені під впливом соціальних умов, тобто залежно від реальної чи уявної присутності якихось інших осіб (однієї чи кількох).

В українському мовознавстві прихильником модусно-диктумного членування висловлення є В.Д. Шинкарук, який розглядає модус „як комплекс суб'єктивних значень, які виражає адресант у процесі комунікації стосовно змісту речення й адресата“ [134, с. 17], та приходить до висновку, що модус і модальність – поняття не ідентичні. Їх відношення ґрунтуються на однаковому принципі – орієнтації на мовця. Проте ця орієнтація різна: „у

сфері модусу вона означає будь-яке відношення – до предмета мовлення, змісту висловлення, співрозмовника, форми мовлення, порядку, ходу думки, а поза сферою модусу модальність виражає ставлення мовця до змісту повідомлюваного з погляду його реальності / ірреальності“ [134, с. 21]. Слідом за В.Д. Шинкаруком вважаємо, що модальність – вужче поняття, ніж модус, вона не є ідентичною йому. Модальність визначаємо як категорію модусу, яка об’єднує коло кваліфікацій, інтегральним компонентом яких є віднесеність до планів реальність / ірреальність, тобто передаване мовцем відношення змісту висловлення до дійсності за домінантною ознакою реальності / ірреальності.

Значення диктуму й модусу в реченні досліджують і інші українські мовознавці. Так, І.Р. Вихованець розглядає в семантико-синтаксичній структурі речення дві сфери значень – диктумну, що стосується інформації про світ та його пізнання, й модусну, „яка містить інтерпретацію суб’єктом думки об’єктивного змісту речення, різноманітні оцінки мовця, його почуття й волевиявлення“ [30, с. 117]. А.П. Загнітко трактує диктум як номінативний аспект речення, що позначає саму подію, ту чи іншу пропозицію (семантичний інваріант – спільний для всіх членів парадигми речення й похідних від речення конструкцій) [50, с. 283].

На нашу думку, модус відображає комунікативний аспект висловлення волевиявлення, відношення мовця до змісту повідомлюваного, уміщення оцінки з метою її актуалізації, а диктум відображає номінативний бік висловлення волевиявлення, позначення самого волевияву. Специфіка взаємодії диктуму й модусу у висловленнях волевиявлення полягає в тому, що модус, на відміну від диктуму, може бути виражений імпліцитно. Порівняймо: (1) – *Я хочу, щоб ти прилетіла до мене* (П. Загребельний); (2) – *Улю! Всі макети і матеріали номера до мене!* (В. Дрозд). У висловленні (1) модус виражений головною частиною *Я хочу*, а диктум – підрядною частиною *щоб ти прилетіла до мене*. У висловленні (2) модус виражений імпліцитно, оскільки інформація очевидна з контексту, тому вказувати на неї немає

потреби (адресат розуміє, що адресант наказує йому принести всі матеріали й макети номера).

Слід зазначити, що питання, пов'язані з категорією модальності, одні з найбільш складних і суперечливих у мовознавстві. У лінгвістичній науці зустрічаємо різноманітні точки зору стосовно сутності категорії модальності й різні підходи до вирішення цієї проблеми. Про модальність написано достатньо багато, тим не менш питання про лінгвістичний статус, про типи модальних значень, про способи вираження модальних відношень, про співвіднесення модальності з іншими категоріями продовжують залишатися дискусійними.

Модальність розглядаємо як складне мовне явище, яке впродовж багатьох десятиліть трактували по-різному. Як зазначає В.З. Панфілов, „мабуть, немає іншої категорії, про мовну природу й склад окремих значень якої висловлювали б стільки різноманітних поглядів, як про категорію модальності“ [95, с. 37]. Так, В.В. Виноградов [28], Г.В. Колшанський [65], В.З. Панфілов [95], І.Б. Хлебнікова [127] розглядають модальність як структурну одиницю мови, яка стосується синтаксичного, морфологічного, лексичного рівнів і вважають її загальною семантичною категорією, „завдяки якій мовець кваліфікує події в їхньому відношенні до реальності“ [90, с. 6]. Г.В. Колшанський зазначає: „За своєю природою модальний зміст речення є думка як відображення дійсності, узята з боку „модусу“ існування дійсного явища (можливість, дійсність, необхідність). Цей зміст реалізований у всьому складі речення й не накладає будь-яких особливих ознак на структуру речення“ [65, с. 97]. На думку О.В. Бондарка [20], В.М. Ткачука [119], В.Д. Шинкарука [134], Т.В. Телецької [116], модальність є функціонально-семантичною категорією, яка „виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного“ [121, с. 367] та якій властива польова організація, до складу якої входять мікрополя дійсності / недійсності, що охоплюють засоби різних мовних рівнів для вираження цих значень [97; 20; 13].

О.С. Мельничук [83], Л.С. Єрмолаєва [47] та О.О. Зверєва [53] вважають модальність синтаксичною категорією, яка є „виявом суб’єктивно-об’єктивних відношень відображеного в реченні явища дійсності“ [113, с. 119], причому „за межами синтаксичної модальності залишаються лексичні засоби вираження“ [46, с. 1]. Існують вужчі трактування категорії модальності. Так, Р.О. Будагов розглядає модальність як граматичну категорію, оскільки різні модальні значення виражені різними граматичними моделями речень [23, с. 204]. І.Р. Вихованець визначає модальність як „реченнєву категорію суб’єктивного семантико-синтаксичного спрямування“ [30, с. 62], яка „ґрунтується на ідеї двобічності змісту речення (наявності в його семантиці обов’язкових, первинних, об’єктивних і факультативних, вторинних, суб’єктивних значень“ [129, с. 14]. Включаючи модальність до сфери синтаксичних категорійних одиниць, він уважає її складником комплексної семантико-синтаксичної категорії предикативності [30, с. 62]. М.В. Мірченко потрактовує модальність як підкатегорійний складник предикативності й надає їй статусу комплексної синтаксичної реченнєвої категорії, комунікативної надкатегорії [87, с. 290].

Таке розуміння модальності, на нашу думку, не пояснює різноманітність смислових відношень, об’єднаних терміном „модальність“ не тільки в мові, а й у мовленні. Модальність пронизує всі рівні й аспекти мови. Окрім морфологічного й синтаксичного аспектів існує чимало варіантів вираження модальності тільки лексичними засобами, коли модальні конотації наявні в семантиці окремих лексичних одиниць.

На сучасному етапі розвитку мовознавства модальність розглядають здебільшого як універсальну функціонально-семантичну мовну категорію, яка є носієм різних типів відношень повідомлень (висловлень) до дійсності, а також мовця до того, про що він повідомляє слухачеві: як до правдивого / неправдивого, гарного / поганого тощо [9, с. 331].

За наявності значної кількості різних визначень все різноманіття інтерпретацій категорії модальності можна в цілому звести до двох основних підходів у розумінні її природи.

Для прихильників першого, логічного, підходу основою кваліфікації категорії модальності є модальність судження. Відповідно до такого розуміння модальність трактують як „категорію лінгвістичного значення, пов'язану з вираженням можливості й необхідності. Модальне висловлення визначає місцезнаходження основного або попереднього судження у сфері можливостей (термін „попередній“ був уведений середньовічними логіками)“ [153, с. 1]. Звертаємо увагу на те, що в сучасному українському мовознавстві зазначений підхід не настільки популярний, як у зарубіжному, хоча ті чи інші його елементи використовують навіть у дослідженнях, у яких модальність розглядають з точки зору функціонально-семантичного підходу.

В межах логічного підходу виокремлюють цілий комплекс видів модальності, кожний з яких, по суті, вказує на певний аспект вияву значень можливості й необхідності в судженні: алетична, деонтична, булетична, динамічна, просторова, телеологічна, епістемічна і т.д. [див.: 158; 143; 165; 157; 153; 152; 159; 160; 163; 162; 167; 84]. Можна сказати, що мовна модальність, наближена до логічної модальності судження, „розчиняється“ в логічних значеннях можливості й необхідності, істотно обмежуючи свій зв'язок із живою мовою. З поля зору дослідників, що є прихильниками логічного підходу, випадає низка комунікативно-прагматичних семантичних аспектів мови, що перебувають за межами класичної тріади „можливість–необхідність–бажаність“. М.В. Ляпон зазначає, що „прийняті в логіці модальні кваліфікації судження з точки зору дійсності, необхідності й можливості не можуть слугувати орієнтиром для лінгвістичної концепції модальності, оскільки вони не тільки не вичерпують семантичного діапазону реалізованих в природній мові засобів об'єктивізації викладу, але навіть не відтворюють тієї гами смислових конотацій, яка пов'язана тільки з поточенням ступеня достовірності твердження“ [81, с. 231].

Наша позиція полягає в тому, що перенесення логічних моделей на вивчення мови має свої застереження, оскільки логіка не може пояснити все розмаїття мови, врахувати конотації думок і почуттів, а функціонування мови не завжди відповідає законам логіки. Відповідно, визначення універсальної категорії модальності, зокрема модальності волевиявлення, неможливе без урахування специфічних особливостей функціонування мови: вибір мовних засобів зумовлений не тільки логічними параметрами, але й чинниками суб'єктивної оцінки повідомлюваного, ситуативністю.

У мовознавстві логічний підхід зазвичай називають вузьким. Альтернативний йому широкий підхід покликаний забезпечити найбільш повне уявлення про модальність у всій смисловій повноті, з урахуванням складності взаємодії різноманітних засобів її вираження – лексичних та граматичних, експліцитних та імпліцитних. „Традиція широкого розуміння модальності, – зазначає Т.В. Шмельова, – є найбільш плідною для вивчення смислової організації речення“ [137, с. 100]. Відповідно до цього підходу, до змістового об'єму модальності належать значення реальності / нереальності, достовірності, вірогідності, необхідності, можливості, бажаності, а також ствердження / заперечення, емоційності, авторизації, оцінки, волевиявлення, прагматики контексту, питання / відповіді і т.д. [див. 6; 28; 91; 104; 102; 121].

Однак, якщо логічний підхід значно „звужує“ межі семантичного складу зазначеної категорії, то в широкому підході, навпаки, прихована небезпека надмірного розширення діапазону її складових елементів – настільки, що зазначена категорія може стати, по суті, досить абстрактним поняттям. З точки зору широчини розуміння семантичного об'єму категорії модальності закономірним є прагнення дослідників певним чином обмежити й структурувати різноплановий комплекс її значень. Традиційною в цьому плані вважають класифікацію Г.О. Золотової, яка на основі запропонованої В.В. Виноградовим концепції модальності виокремлює три аспекти модальних відношень: 1) відношення змісту висловлення до дійсності в плані його реальності / ірреальності з точки зору мовця – „об'єктивна модальність“;

2) відношення мовця до змісту висловлення в плані його достовірності / недостовірності – „суб’єктивна модальність“; 3) відношення між суб’єктом дії (носієм ознаки) й дією (предикативною ознакою) – „внутрішньосинтаксична модальність“ [55, с. 141–147]. Однак, як зазначає С.С. Вауліна, ця класифікація, якій притаманна безумовна логічність, що дає можливість диференціювати модальні значення з урахуванням їх функціонального статусу, має „дещо надмірну прив’язаність до форми“ [41, с. 17]. Уникнути цей і подібні недоліки дозволяє функціонально-семантичний підхід, який у сучасній лінгвістиці є одним із продуктивних інструментів вивчення категорії модальності [див.: 35; 13; 52; 140; 25; 99; 39; 54; 96; 134; 119; 116; 20; 93; 80].

Функціонально-семантичний підхід до вивчення категорії модальності дає змогу схарактеризувати засоби реалізації модальної семантики з виокремленням найбільш частотних (ядерних) та менш уживаних (периферійних); визначити зони перетинів значень різних видів модальності та межі взаємодії модальності з іншими лінгвістичними категоріями. Перевагою вивчення категорії модальності, зокрема модальності волевиявлення, на принципах функціонально-семантичного підходу є можливість дослідження взаємодії різнорівневих мовних засобів для виконання спільної функції – реалізації модальної семантики.

Отже, модальність розглядаємо як універсальну багатоаспектну функціонально-семантичну категорію, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб’єктивну оцінку висловлення.

1.1.2. Зміст і структура модальності як функціонально-семантичної категорії

Функціонально-семантичний підхід до вивчення мовних категорій, що репрезентує синтез „методів формальної та семантичної граматики“ [34, с. 41], розкривають у межах функціональної граматики [див.: 21; 117]. Основою функціонально-семантичного підходу є семантичний принцип виокремлення

мовних категорій і різнорівневості засобів їх вираження [116, с. 6]. Методологічними перевагами функціонально-семантичного підходу, як відомо, є такі чинники: по-перше, настанова на вивчення діалектичної взаємодії як одиниць однієї підсистеми, так і самих підсистем, із урахуванням їх перетину; по-друге, відповідність моделі природного мовлення, відправною точкою якого є сенс, а кінцевою – форма; по-третє, визначення реальної картини функціонування мовних засобів, що репрезентує інтеграцію в єдину систему різнорідних мовних засобів і виявляє їх семантичний потенціал [див.: 11, с. 54–60; 44]. В.М. Ткачук цей підхід вважає найперспективнішим для розуміння модальності як функціонально-семантичного поля, оскільки це не обмежує її конкретним мовним рівнем, не прив'язує до специфічної лексики й дозволяє членувати поле на конкретніші модальності, специфікуючи їх, дозволяє краще враховувати системність та асистемність мови, поєднати низку значень, які менше схожі формально, але виявляють значну семантичну спорідненість [119, с. 202].

Особливо актуальним цей підхід є для сучасних лінгвістичних досліджень, у яких системоцентричну парадигму почали змінювати на антропоцентричну [141, с. 10]. Сучасний етап у розвитку лінгвістичної науки характеризують докорінною зміною базисної наукової парадигми, поворотом до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. Формулювання принципів антропоцентричності й антропоморфності мови не тільки зумовило новий аспект лінгвістичних пошуків, а й призвело до нового розуміння й трактування традиційних лінгвістичних понять [36, с. 3]

Звертаємо увагу на те, що зміна орієнтирів у сучасній лінгвістиці, у центрі уваги якої є людський чинник, зумовила необхідність перегляду й коригування традиційних поглядів на різноманітні мовні явища, в тому числі й на модальність. Відповідно до функціонального-семантичного підходу категорія модальності є складною структурою, змістовий об'єм і функціональна ієрархія значень якої визначені смисловою двохаспектністю речення, а саме його номінативним (пропозиційним) і комунікативним

(прагматичним) аспектами. У межах номінативного аспекту, який фіксує певні факти, події зовнішньої мовної дійсності та її основні властивості, виокремлюють пропозиційну модальність; у межах прагматичного аспекту, що відображає ці факти у свідомості мовця, який розкриває комунікативну перспективу висловлення (його мету, ступінь достовірності і т.п.), виокремлюють прагматичну модальність [25, с. 16]. Таким чином, зазначений підхід, з одного боку, враховує різні функціональні сторони мови і, з другого, дозволяє вибудувати логічну й гнучку систему модальних значень і їх ієрархію. Завдяки функціонально-семантичному підходу стає можливим не тільки впорядкувати вже досліджений комплекс різнорівневих модальних компонентів, але й виділити і дослідити нові конституенти – такі, наприклад, як досліджувана в нашій роботі модальність волевиявлення.

Якщо узагальнити висловлені дослідниками позиції, можна прийти до висновку, що пропозиційна модальність має двошаровий характер:

1. Об'єктивна модальність, що утворює ядро функціонально-семантичної категорії модальності. Зазначений модальний тип „виражає відношення повідомлюваного до дійсності: реально, ірреально та ін.“ [51, с. 120] з точки зору мовця.

2. Ситуативна модальність (в іншій термінології синтаксична, предметна), що містить значення дійсності, можливості, необхідності, бажаності (вона включає сукупність мікрополів, які формують периферію функціонально-семантичної категорії модальності). Ситуативна модальність конкретизує об'єктивну модальність, указуючи на спосіб існування події з точки зору того, що подане як таке, що існує, в межах наявної дійсності (або за її межами): безпосередня власне подія або ж певні передумови цієї події, наприклад, її можливість, необхідність чи бажаність. При цьому, на думку дослідників, ситуативна модальність як конструктивний елемент речення для останнього є не менш важливим складником, ніж модальність об'єктивна [70, с. 9].

Прагматичний компонент речення розкриває комунікативну мету висловлення, укорінюючи у свідомість мовця певні факти екстралінгвістичної дійсності, фіксованих пропозиційною модальністю [див. про це: 39, с. 39]. Серед основних змістових компонентів комунікативної (прагматичної) модальності наявні суб'єктивна модальність, питання й волевиявлення.

Модель прагматичної модальності пропонуємо вибудувати таким чином:

1. Питальна модальність, що відображає відповідність змісту речення певному фрагментові дійсності й реалізована у формі запитання про реальність чи ірреальність факту, виражає прагнення мовця одержати конкретну інформацію. План змісту питальної модальності полягає в прозорості вираження комунікативної інтенції – в отриманні відповіді на поставлене запитання (питальні речення первинної функції).

2. Суб'єктивна модальність, що „виражає відношення мовця до повідомлюваного“ [51, с. 120] щодо його достовірності, а також різноманітні суб'єктивно-оцінні реакції: сумнів, осуд, захоплення і т.д.

3. Модальність волевиявлення, комплекс окремих значень якої реалізують у відношеннях між суб'єктом (адресантом) і об'єктом (адресатом).

Слід зазначити, що компоненти пропозиційної й прагматичної модальності не є автономними, ізольованими один від одного: між ними існують функціональні „переливи“ і взаємонашарування.

Мета й завдання нашого дисертаційного дослідження зумовлюють необхідність більш докладно розглянути формально-змістову специфіку одного з компонентів прагматичної модальності – модальності волевиявлення, наявної в межах відповідного поля. Однак, перш ніж говорити про зазначене поле, вважаємо за доцільне коротко розглянути загальні питання, що належать до специфіки польових структур.

1.1.3. Польовий принцип у вивченні модальності

Польовий підхід є невід'ємною частиною сучасних функціонально-семантичних досліджень. Теоретичні засади зазначеного підходу містять праці низки мовознавців [див.: 30; 49; 18; 139; 22].

Під терміном „поле“ в сучасній лінгвістиці розуміють сукупність мовних одиниць, здебільшого лексичних, які об'єднані спільністю змісту (іноді спільністю формальних показників) і виражають поняттєву, предметну чи функціональну схожість позначуваних явищ. Поле як принцип організації об'єкта дослідження має особливе членування, вирізнене компактністю, максимальною концентрацією ознак у центрі й дифузністю цих ознак на периферії [116, с. 6].

Важливим поняттям польового підходу є термін „функціонально-семантичне поле“. О.В. Бондарко визначає функціонально-семантичне поле як „двобічну (змістово-формальну) єдність, утворювану граматичними (морфологічними й синтаксичними) засобами певної мови, разом із взаємодійними з ними лексичними, лексико-граматичними й словотворчими елементами, які належать до тієї самої семантичної зони“ [21]. У функціональній граматиці виокремлюють два типи функціонально-семантичного поля: моноцентричне, яке будують на базі однієї вихідної системи в єдності з її оточенням, і поліцентричне, яке є об'єднанням кількох (двох, трьох і більше) вихідних граматичних або лексико-граматичних систем, кожна з яких виступає в поєднанні зі своїм середовищем. Модальність, на думку вченого, належить до функціонально-семантичного поля першого типу.

О.В. Бондарко пропонує також виокремлювати єдності монокатегорійні (наприклад, локативність, темпоральність, буттєвість, визначеність / невизначеність) і полікатегорійні. При цьому модальність належить, на його думку, до єдностей другого типу. Модальність, таким чином, розглядають як комплекс актуалізаційних категорій, що характеризують із точки зору мовця відношення пропозитивної основи змісту висловлення до дійсності за

домінувальними ознаками реальності / ірреальності. Одна з можливих характеристик модальності як полікатегорійної єдності містить такі компоненти: 1) актуальність / потенційність (варіанти – можливість, необхідність, гіпотетичність і т.д.); 2) оцінка достовірності; 3) комунікативна мета висловлення; 4) ствердження / заперечення; 5) засвідченість (евіденціальність) [20, с. 23].

В основі польового підходу лежить принцип „центр-периферія“. Прикметним у плані характеристики зазначеного принципу є таке висловлення представника Празького лінгвістичного гуртка Ф. Данеша: „Класи (і підкласи) елементів потрібно розглядати не як шухляди з чіткими кордонами, а як структури з компактним ядром (центром) і наступним переходом до дифузійної периферії, яка поступово проникає в периферійну сферу найближчої категорії“ [148, с. 11]. Власне співвідношенням центру й периферії визначають конфігурацію того чи іншого поля.

Співвідношення центру й периферії функціонально-семантичного поля характеризуємо такими основними ознаками:

1) максимальна концентрація основних семантичних ознак, що визначають якісну специфіку певного функціонально-семантичного поля (центр) – розрідженість таких ознак (периферія);

2) зосередження зв'язків, участь у максимальній кількості опозицій (центр) – розосередження цих зв'язків, їх послаблення, вияв того чи іншого ступеня ізольованості (периферія);

3) найбільша спеціалізованість певного мовного засобу або системи таких засобів для реалізації певних семантичних функцій (центр) – мінімальний ступінь спеціалізації (периферія);

4) регулярність функціонування певного мовного засобу або комплексу засобів (центр) – нерегулярність або менший ступінь регулярності, вживаності (периферія).

Крім того, необхідно враховувати й такі важливі структурні ознаки функціонально-семантичного поля, як наявність „конституентів із

домінантним (ідентифікаційним) значенням“, „поступовість переходу від центру до периферії“, „переходи поля на його межах у інші поля, перетин і часткове накладення мікрополів, що входять до його складу“ та ін.

Таким чином, функціонально-семантичне поле розуміємо як певне системно-структурне утворення, в центрі якого знаходиться ядро з розташованими навколо нього конституентами. Засоби, які входять до складу поля, тобто конституенти, постійно взаємодіють у межах цієї системи. Згруповані певним чином, ці елементи характеризують модальність, у тому числі й модальність волевиявлення, як функціонально-семантичну категорію.

1.2. Теоретичний аналіз модальності волевиявлення

1.2.1. Зміст поняття „модальність волевиявлення“

Ідея виокремлення модальності волевиявлення в мовознавстві не нова. І.П. Іванова дає таке визначення: „модальність волевиявлення є особливим типом модальності, в основі якого лежить вираження волі мовця, спрямованої на здійснення зв'язку між суб'єктом та ознакою“ [57, с. 48].

Поняття „волевиявлення“ розглядаємо в широкому значенні. Воно містить різноманітні конотації модального значення волевиявлення: намір, готовність і спроба виконати дію, бажання, згода. Вони об'єднані спільним моментом вольового відношення суб'єкта до дії.

Однак не всі мовознавці виділяють модальне значення волевиявлення чи підтримують такий термін. Так, В.В. Виноградов у своїх працях говорить про модальне значення бажаності, яка пов'язана з волею, з її різноступеневим виявом. В.В. Виноградов виокремлює у сполученнях дієслів *хотіти, бажати, наважитися, узятися, наміритися, намагатися, збиратися, готуватися, старатися, пориватися* з інфінітивом модальні значення бажання, наміру, виявлення волі до виконання дії (з конотаціями прохання, веління, наказу) [28, с. 38]. О.М. Пешковський серед різноманітних видів модальності відзначає модальне значення з конотацією бажаності дії [100, с. 205]. Якщо використати термін „волюнтативність“, то його модальність полягає у вираженні вольової спрямованості суб'єкта на виконання дії. Це значення репрезентовано в основному інфінітивними сполученнями зі словами, що виражають бажання, намір, схильність, прагнення, задум (*хотіти, сподіватися, прагнути, старатися, збиратися, готуватися, мріяти, любити, подобатися* і т.д.) [21]. Автори „Теорії функціональної граматики“ пропонують виокремити волітивний тип способу (в якому дієслівна дія мотивована вольовою настановою на реалізацію чи нереалізацію цієї дії) та когнітивний (виконує інформаційну комунікативну функцію) [117, с. 90]. На нашу думку,

висловлені позиції значно обмежують зміст поняття „волевиявлення“, не розкривають його специфіки, не відображають спектр можливих конотацій. Положення про виокремлення волітивного типу способу також не можна прийняти беззастережно, оскільки така точка зору не розкриває сутності волевиявлення, його головної ідеї. Поняття „волевиявлення“ виходить за межі поняття „спосіб“, оскільки волевиявлення реалізоване як на граматичному, так і на лексичному рівнях, в той час, як волітивний тип способу – лише на граматичному.

Модальність волевиявлення вважаємо самостійною лінгвістичною категорією. Виділення модальності волевиявлення як окремої мовної категорії зумовлено такими критеріями:

1) наявністю розширеного семантичного поля. Фактичний матеріал засвідчив чималу кількість висловлень із модальністю волевиявлення, що дало змогу виокремити десятки семантичних моделей на кшталт наказу, доручення, заборони, дозволу, прохання і т.д.;

2) суттєвими функціональними особливостями;

3) наявністю специфічних засобів реалізації модальної семантики волевиявлення в художньому тексті.

У своїх наукових працях П.О. Лекант виокремлює такі конотації модального значення волевиявлення: значення бажаності, готовності розпочати дію, спроби здійснити дію, згоди чи „дозволу собі“ здійснити дію [77, с. 62]. Л.В. Бережан виокремлює спонукальну модальність, пов'язану з комунікативною перспективою речення та прагматичними інтенціями мовця [15, с. 6]. На її думку, спонукальну модальність можна визначити як один із варіантів комунікативної діяльності, реалізованої у відповідній конситуації мовлення, передбачає автора повідомлення про ситуацію спонукування, безпосереднього суб'єкта (адресанта) спонукальної дії та адресата спонукування [15, с. 7]. Г.Г. Дрінко також виокремлює спонукальну модальність і вважає її функціонально-семантичною категорією, яка виражає відношення висловлення до дійсності [45, с. 5–6]. Звертаємо увагу на те, що у

лінгвістичній літературі наявні випадки, коли термін „волевиявлення“ вживають як синонім до терміну „спонукання“. Хоча волевиявлення й спонукання мають чимало спільних ознак, ці поняття все-таки слід розмежовувати. Вважаємо, що спонукання вужче поняття, ніж волевиявлення. Порівняймо: (1) – *Прошу вас, мій повелителю, не карайте нікого* (П. Загребельний); (2) – *Якби я був сином професора, – зітхнув інженер, – це було б прекрасно* (П. Загребельний). Висловлення (1) трактуємо і як спонукання, і як волевиявлення: адресант здійснює вплив на адресата, спонукаючи його виконати свій волевияв. Маємо на увазі, що адресант докладає значних зусиль для того, щоб дія була виконана адресатом. Висловлення (2) трактуємо як волевиявлення: адресант лише експлікує своє бажання змінити навколишню дійсність, не спонукаючи адресата виконати дію. Таким чином, спонукальне висловлення виражає дію недійсну, але реальну, в той час, як висловлення волевиявлення може виражати дію недійсну і нереальну.

У сучасному мовознавстві наявні різноманітні точки зору стосовно сутності модальності волевиявлення. Так, О.Л. Даскалюк вважає, що модальність волевиявлення передає вольовий вплив адресанта на адресата мовлення (у випадку адресованого волевиявлення), повідомляє про власний намір змінити навколишню реальність або висловлює бажання, через втілення якого світ набув би тієї ознаки (якості), яка необхідна адресантові в цей момент. [38, с. 9]. В.Г. Рогожа модальність волевиявлення визначає як відношення висловлення до дійсності в плані реальності / потенційності, зумовлене волевиявом мовця щодо регулювання ділових відносин, яке виявляють у наказовості, забороні, розпорядженні, настанові, проханні тощо [105]. Як зазначає Н.В. Швидка, модальне значення волевиявлення становить адресоване співрозмовникові чи групі співрозмовників вимогу такої дії чи поведінки, яка б забезпечила відповідність між основним змістом висловлення й дійсністю [131, с. 7]. На думку А.О. Ліпіної, волевиявлення є важливою і невід’ємною частиною категорії модальності, воно належить до ядерної сфери

цієї категорії [79, с. 6]. Водночас наявні теорії модальності волевиявлення не дають відповіді на низку питань, зокрема, щодо спільних і відмінних рис різних виявів модальності, в тому числі волевиявлення, щодо особливостей рольових партій адресанта й адресата при волевиявленні, щодо можливостей і умов реалізації задуму адресанта. У нашій дисертації цей комплекс проблем підданий детальному аналізу.

Під модальністю волевиявлення розуміємо вираження бажання мовця казувати дію за наявності її (безпосереднього) виконавця чи слухача, здатного повідомити третій особі бажання мовця і, таким чином, казувати його дію з метою змінити ситуацію.

Аналіз функціонально-семантичної специфіки волевиявлення дозволяє виокремити такі ознаки (диференційні семи) (ці ознаки частково висвітлені в: [38, с. 7–8]):

1) сема ‘адресованість’ є обов’язковим компонентом ситуації волевиявлення, що передбачає внесення змін у позамовну реальність через спонукання до дії адресата мовлення;

2) сема ‘вольовий вплив’ як компонент семантики волевиявлення фіксує ситуацію маніпуляційного впливу на адресата мовлення ініціатором внесення змін – адресантом;

3) сема ‘спонукання’ вказує на мету вживання висловлення з модальністю волевиявлення: внесення змін у позамовну ситуацію через спонукання адресата мовлення до дії, яку мовець вважає необхідною чи можливою за умов, що склалися на момент комунікації;

4) сема ‘каузація’. Будь-яке волевиявлення передбачає зміну дії чи стану потенційного виконавця волевиявлення, тобто адресоване волевиявлення є тією причиною, „механізмом“, який „запустить“ подальшу дію адресата мовлення як реакцію на почуте волевиявлення адресанта, а отже, сема ‘каузація’ входить до семантичного складу волевиявлення. Навіть якщо адресат не приступить до виконання дії, все одно певна реакція на почуте

волевиявлення адресанта буде виявлена чи через дію, чи словесно, чи подумки;

5) сема ‘потенційність дії’ – залежно від реакції адресата дія може стати реальністю, а може залишитися невиконаною;

6) семи ‘повинність’ / ‘необхідність’ передусім пов’язані з адресатом мовлення та відображають стосунки, які склалися між адресантом та адресатом. Вираження волевиявлення передбачає залежність адресата від адресанта або усвідомлення ним необхідності виконання дії;

7) сема ‘бажаність’ є непостійною в складі семантики волевиявлення, оскільки воно не завжди передає бажану для мовця дію. Мовець може давати дозвіл на виконання дії, яка не входить у коло бажаних для нього.

Модальність волевиявлення вважаємо особливим типом модальності, основою якої є вираження волі мовця, спрямована на здійснення зв’язку між суб’єктом і ознакою. Семантичний простір модальності волевиявлення визначаємо наявністю ознак бажаності, каузативності, адресованості / неадресованості, можливості здійснення / нездійснення і т.д. У нашій роботі поставлено за мету визначити, поряд із цими основними ознаками, їх супровід – численні конотативні нашарування, чому сприяє аналіз художніх текстів, у яких репрезентовано додаткові ситуативні можливості волевиявлення.

1.2.2. Комунікативна ситуація волевиявлення в системі її

складників

Ситуація й обставини безпосередньо здійснюють вплив на мовленнєвий акт. Мовні засоби, що входять до складу висловлення, мовець використовує з урахуванням своїх намірів і мовленнєвої ситуації. Інакше кажучи, мовленнєва ситуація накладає відбиток на лінгвістичні й прагматичні характеристики висловлення. Мовленнєва ситуація окреслює умови спілкування, характеризує певну ситуацію мовлення.

Н.І. Формановська визначає мовленнєву ситуацію як складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внутрішніх станів комунікантів, що представлені в мовленнєвій поведінці – висловленні [124].

У нашому дослідженні стосовно мовленнєвої ситуації, в якій відображено волевиявлення мовця, спрямоване на перетворення дійсності, використовуємо номінацію „комунікативна ситуація волевиявлення“.

Під комунікативною ситуацією волевиявлення розуміють мовленнєву ситуацію, яка полягає у відображенні не тільки певного відношення до дійсності, але й до діяльності мовця, спрямованої на зміну дійсності, на появу „нової дійсності“ [117].

Зміст комунікативної ситуації волевиявлення – це волевияв адресанта, звернений до адресата і спрямований на перетворення ірреальної ситуації, яка, за задумом адресанта, повинна стати реальною в презентно-футуральній перспективі [117].

На нашу думку, основними компонентами комунікативної ситуації волевиявлення є ситуативні пресупозиції, ситуативний контекст, адресант, адресат і висловлення.

1.2.2.1. Ситуативні пресупозиції

Відомо, що пресупозиції (чи презумпції) відіграють важливу роль у визначенні того, як буде розвиватися мовленнєва ситуація, і сприяють здійсненню гармонійного спілкування, до якого прагнуть учасники комунікації. Водночас в умовах волевиявлення „гармонійне спілкування“ досягаємо не завжди, навіть більше, реалізація волі мовця вимагає значних зусиль, наслідок може бути негативним. Особливий характер пресупозицій при волевиявленні вбачаємо у відношенні між учасниками комунікації та доречністю висловлення в контексті, а саме в стилі висловлення, ситуації тощо. Тому для досягнення взаєморозуміння передбачено, що учасники будь-якої мовленнєвої ситуації мають загальний набір пресупозицій, тобто

пресупозиції відомі як адресантові, так і адресатові. Наприклад, у висловленні – *Ти повинен пам'ятати, що головне завдання – зберегти наших товаришів* (П. Загребельний) адресант наполегливо переконує адресата в необхідності реалізації зазначеної дії (ключовим чинником тут є модальний предикатив *повинен*). У пресупозиціях адресанта виразно проглядають його інтереси та система цінностей.

У багатьох лінгвістичних дослідженнях під пресупозиціями розуміють умови, необхідні для успішної комунікації, тобто прагматичні пресупозиції. Ч. Філлмор під пресупозиційним аспектом ситуації вербальної комунікації має на увазі ті умови, які мають бути виконані, перш ніж ужити речення [151, с. 120]. Н.Д. Арутюнова розглядає прагматичні (чи ситуативні) пресупозиції як передумови й попередні умови, які, не входячи в мовленнєвий зміст висловлення, створюють ґрунт для його вживання й дозволяють досягти комунікативної мети [5, с. 85]. Ф.С. Бацевич зазначає, що прагматична пресупозиція включає в себе уявлення адресанта про загальний контекст спілкування та орієнтацію в ньому, модель адресата, умови успішності спілкування та інші прагматичні чинники спілкування [8, с. 136–142]. Е. Кінан вважає пресупозиції умовами, яким повинен відповідати світ для того, щоб висловлення могло бути сприйняте в його прямому сенсі [156, с. 49]. О.С. Іссерс вважає пресупозиції (знання, уявлення, прецедентні феномени) прихованим аргументом [60, с. 80].

Якщо узагальнити висловлені дослідниками позиції, то можна прийти до висновку, що ситуативні пресупозиції складають основу нормального спілкування, формуючи його зв'язність, цілісність, природність, доречність, органічність тощо. При волевиявленні характер ситуативних пресупозицій змінюється. Наприклад, у висловленні – *Мені так здається, що тобі краще було б у місті роботу шукати, чистішу. Бо в нас що? Коло свиней, коло корів, овечок...* (Гр. Тютюнник) інтенція адресанта зрозуміла: бажання, щоб товариш знайшов кращу роботу. За задумом адресанта адресат повинен замислитися

над перспективами роботи в місті. З-поміж можливих перлокутивних ефектів наведемо наступні:

- 1) адресат знайде роботу в місті;
- 2) адресат обговорить це питання з близькими;
- 3) адресат знехтує порадою товариша.

Негативною реакцією на зазначене висловлення, гадаємо, є байдужість. У першому випадку можна говорити про повний успіх іллокутивної сили висловлення, в другому – про частковий ефект (який, проте, може з часом перерости в ефект, описаний у першому випадку), а в останньому випадку – про цілковиту невдачу інтенцій автора.

Отже, маємо справу з різними ситуативними пресупозиціями учасників комунікації: одне й те саме висловлення в одному випадку є істинним і спонукає до певних дій, а в іншому видається прагматично аномальним.

1.2.2.2. Ситуативний контекст

Процес мовлення оточений контекстом і є сукупністю чинників і різноманітних параметрів. Контекст і мовленнєвий акт (висловлення) у взаємозв'язку складають „основний стрижень прагматичних досліджень“ [112, с. 7].

Існує декілька визначень поняття „контекст“. У вузькому розумінні контекст – це мовне оточення; у широкому – контекстом є комунікативно релевантні обставини комунікативної ситуації, в яких відбувається спілкування.

На думку Ф.С. Бацевича, контекст – це „середовище, час, особливості каналу комунікації та інші умови, в яких наявне конкретне спілкування“ [9, с. 329]. У комунікативній ситуації волевиявлення виділяємо такі компоненти ситуативного контексту: адресант, адресат, комунікативна інтенція або інтенції мовця, психологічні чинники, пов'язані з адресантом і адресатом, висловлення та їх контекст.

Контекст може бути лінгвістичним і екстралінгвістичним. У нашому дослідженні увагу привертає контекст екстралінгвістичний, ситуативний, чи контекст ситуації, обставини мовлення, тобто конкретна ситуація, в якій реалізують певне висловлення [78, с. 256].

Контекст ситуації – це обставини, в яких відбувається спілкування [9, с. 66], з точки зору їх впливу на зміст останнього, його детермінованості особливостями певної культурної спільноти. До цих умов відносимо: місце, час, стосунки між учасниками (соціальний статус і роль), тематика й форми вербальної комунікації та ін. Зазначені умови в ситуації волевиявлення можуть бути різноманітними. Ці складники заповнюємо після аналізу конкретного мовного матеріалу, в нашому випадку після аналізу художніх текстів сучасної української мови. Порівняймо: – *Я прийшов до тебе, як до приятеля, бо мені треба конче з тобою порадитися* (В. Шевчук). У наведеному тексті комунікація відбувається в офіційній обстановці (у лікарні), проте має неофіційний характер; соціальні статуси комунікантів відмінні (лікар / пацієнт), проте спілкуються вони як рівні, оскільки є приятелями; форма спілкування – консультація (мовець прийшов до свого приятеля обговорити дивну властивість свого організму).

Семантика концепту „волевиявлення“ передбачає обов’язкову наявність мовця (адресанта), що називає дію, яку необхідно виконати, й слухача (адресата), який повинен забезпечити її виконання / невиконання [126, с. 8].

Соціально-етикетні аспекти передбачають дослідження традицій конкретної спільноти й пов’язані з обставинами спілкування. Залежно від обставин спілкування всі ситуації можна поділити на офіційні, напівофіційні й неофіційні (побутові). В офіційній ситуації (керівник / підлеглий, викладач / студент і т.д.) діють суворі правила мовленнєвого етикету. Ця сфера спілкування найбільш регламентована. У напівофіційній ситуації (спілкування колег, спілкування з малознайомими людьми) норми етикету не суворі. Важливе значення тут мають правила мовленнєвої поведінки, які виробила в процесі соціальної взаємодії конкретна мала соціальна група (колектив

співробітників певної організації, знайомі люди і т.д.). У неофіційній ситуації (знайомі, друзі, родичі і т.д.) норми мовленнєвого етикету найвільніші. Близькі люди (друзі, родичі, закохані) за відсутності сторонніх осіб можуть поводити себе вільно. Вербальну комунікацію в такій ситуації визначають нормами моралі, що належать до сфери етики, але не етикетними нормами. Якщо в неофіційній ситуації присутня стороння особа, то на всю ситуацію поширені чинні правила мовленнєвого етикету [див. про це: 59, с. 62].

Стосунки між учасниками комунікації складаються з урахуванням соціальних (соціальні ролі й статус комунікантів) і психологічних особливостей, які зводимо до таких параметрів: 1) вік; 2) стать; 3) рівень володіння мовою; 4) освітній рівень; 5) культурний рівень; 6) рівень володіння спеціальними знаннями; 7) соціальний статус; 8) рольовий статус на момент комунікації; 9) психологічні особливості особистості. Близькі за показниками параметри зменшують дистанцію між адресатом і адресантом і роблять їх ближчими. Порівняймо: – *Я запрошую вас до бібліотеки, ваша величність*, – сказала Матільда (П. Загребельний). У наведеному тексті соціальний статус адресанта нижчий, ніж статус адресата (графиня / імператриця), проте рольовий статус адресанта на момент мовлення вищий, ніж статус адресата (господиня дому / гостя). Враховуючи відмінні соціальні й рольові статуси комунікантів, для досягнення мовцем позитивів у таких обставинах спілкування необхідно досить обережно обирати мовні засоби для вираження свого волевияву. Так, мовець використовує перформативне дієслово *запрошую* і, таким чином, наголошує, що це запрошення, а не наказ чи вимога.

Мовознавці [69; 128; 10] вивчали зазначені параметри, розглядаючи окремі прагматичні значення волевиявлення, де враховані стосунки між мовцем і слухачем. О.І. Беляєва в комунікативній ситуації виділяє „лінгвістично значущі“ чинники: „взаємозобов’язаність комунікантів, соціально-психологічна дистанція між ними, умови спілкування і предмет спонукання“ [10, с. 3], які, на нашу думку, належать до стосунків комунікантів.

Визначаючи належність висловлення з модальністю волевиявлення до конкретного значення волевиявлення, М.Ф. Косилова виокремила таку ознаку, як „залежність“, виражену трьома типами відношень: 1) адресат залежить від волі адресанта; 2) між адресатом і адресантом немає залежності; 3) адресант залежить від волі адресата [69]. В.С. Храковський і О.П. Володін запропонували низку ознак, де враховували відношення до каузованої дії, бажання (тобто зацікавленість) виконання дії мовцем або слухачем і субординацію [128, с. 137]. О.І. Беляєва виділяє три прагматичні ознаки: а) облігаторність виконання дії для адресата; б) бенефактивність дії для одного з комунікантів; в) пріоритетність становища адресанта чи адресата [10, с. 15].

Узагальнивши й проаналізувавши зазначені вище ознаки, основними й такими, що впливають на стосунки адресата й адресанта в ситуації волевиявлення, вважаємо залежність, зацікавленість і субординацію, які визначають, виконає адресат дію чи ні.

У випадку, коли один із учасників комунікації не зацікавлений, тобто інтереси сторін (адресанта й адресата) не співпадають, виникає конфлікт, а конкретна ситуація стає конфліктною. У психології існує думка, що за своєю природою особистість людини є конфліктною. У дослідженнях із конфліктології репрезентовано чимало класифікацій конфліктів [див.: 146; 149; 154]. Так, конфлікти можуть виникати між індивідами й групою, між групами; за масштабом конфлікти можуть бути локальними, регіональними, міжнародними [101, с. 42]. У випадках волевиявлення умови для конфлікту загострені. Вважаємо, що на його виникнення впливають такі чинники, які значною мірою впливають на міжособистісні стосунки комунікантів: 1) соціальні статуси учасників комунікації; 2) особистісні особливості комунікантів на кшталт спрямованості, темпераменту, характеру; 3) емоційні відносини учасників комунікації; 4) сприйняття й оцінка комунікантами свого соціального оточення; 5) поведінка учасників комунікації стосовно один одного.

Звертаємо увагу на те, що конфлікт репрезентують за допомогою лексичних (образлива, інвективна лексика, слова-агноніми), граматичних і прагматичних засобів (визначають під час аналізу контексту). Основним граматичним засобом репрезентації конфлікту вважаємо імперативні конструкції, причому дієслівні імперативні форми доконаного виду володіють „більшою конфліктністю“ й надають висловленню конотацій різкості, безапеляційності, оскільки зміст висловлення містить компоненти значення граничності й внутрішньої замкненості дії.

1.2.2.3. Адресант волевиявлення та його комунікативна мета

Якщо виходити з того положення, що адресантом є комунікант, який створює та передає повідомлення [142, с. 45], то функції носія волевиявлення досить обмежені. Ф.С. Бацевич пропонує чіткішу й розгорнутішу дефініцію: „Адресант (автор, мовець) – джерело повідомлення, в міжособистісному спілкуванні особа, яка ініціює комунікацію, кодує своє повідомлення засобами мови і/або прамови й передає адресатові (слухачеві, читачеві, аудиторії)“ [9, с. 335]. Проте й такий підхід ще не дає достатніх підстав для кваліфікації адресанта волевиявлення. Вважаємо, що адресантом волевиявлення є особа, яка не тільки створює, кодує та передає повідомлення адресатові, але й в деяких випадках разом із адресатом виконує дію, зазначену у висловленні волевиявлення. Наприклад, у висловленні – *Будемо вечеряти, панове, разом, а то мені самому сумно, – запросив Бертгольд* (Ю. Дольд-Михайлик) адресант виражає настійне запрошення, в якому експлікує своє бажання здійснювати зазначену дію спільно з адресатом.

Адресант актуалізує висловлення. Через висловлення він виражає свій намір, чи за термінологією теорії мовленнєвих актів – іллокутивну силу, іллокутивне призначення. Іллокутивне призначення є компонентом смислу висловлення, що передбачає можливості його вживання в мовленнєвих актах тих чи інших типів [94, с. 31]. Комунікативна інтенція – осмислений чи

інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення й спосіб її втілення [9, с. 116]. Залежно від ситуації інтенції адресанта можуть бути очевидними й прихованими, можуть бути повідомленням інформації чи вираженням думки, питанням, проханням, наказом, обіцянкою, привітанням, вибаченням. У випадку, коли адресат цілком розуміє адресанта, він знає, якої іллокутивної мети прагне досягнути останній. Приховані інтенції можуть бути виражені за допомогою непрямих значень, натяків, алегорій, недомовок і т.п. Звертаємо увагу на те, що в ситуації волевиявлення наявна певна градація іллокутивної сили. Порівняймо: (1) – *Раджу вам, Суханова, подумати і більше не вводити в оману слідство* (Р. Самбук); (2) – *Я вимагаю, щоб він негайно, цієї ж хвилини, покинув наш затон!* (В. Рутківський). Зазначені висловлення відмінні насамперед за іллокутивною силою, оскільки перформативне дієслово *вимагати* має більший ступінь вияву інтенсивності дії, пов'язаної безпосередньо з його семантикою. Наміром (інтенцією) мовця під час уживання висловлення з модальністю волевиявлення є спонукання до дії, яке може бути у вигляді наказу, вимоги, поради і т.п. Мовець має арсенал мовних засобів, який він уміло використовує для досягнення успішного результату в комунікації. Так, прохання, репрезентоване у вигляді питальної конструкції, більш ефективне й успішне. У випадку невпевненості мовця в тому, що дія буде виконана, він турбується про ввічливість та переконливість мовного оформлення свого волевиявлення. Наприклад, у висловленні – *Чи не взяли б ви, дядьку Йване, і нас до себе?* (О. Гончар) мовець у питальній формі звертає увагу на можливість невиконання того, про що він просить. Оскільки зазначена у висловленні дія вигідна насамперед для мовця, то етикетна форма *Чи не взяли б ви* посилює семантику прохання.

Адресант прагне контролювати поведінку адресата, „намагається спрямовувати інтелектуальні й емоційні процеси слухача (його інтереси, оцінки, міркування) таким чином, щоб ті в результаті призвели до прийняття потрібного рішення (набуття потрібного стану)“ [60, с. 203]. Це здійснюють завдяки стратегіям і тактикам.

Під комунікативною стратегією в мовознавстві розуміють оптимальну реалізацію інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування та гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації [9, с. 133]; сукупність теоретичних ходів, спрямованих на досягнення комунікативної мети, які заздалегідь заплановані й реалізовані адресантом під час комунікативного акту [64, с. 18–19]; послідовність мовленнєвих дій, організованих залежно від мети взаємодії [60]. Кожний суб'єкт реалізує свою інтенцію, діючи відповідно до своєї стратегічної лінії, оперуючи звичними тактиками.

Під комунікативною тактикою в мовознавстві розуміють визначену лінію поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту чи запобігання ефекту небажаного [9, с. 136]; спосіб мовленнєвого впливу, сукупність мовленнєвих засобів, шлях реалізації стратегії [16, с. 12]; певну мовленнєву дію, спрямовану на вирішення завдання в межах однієї стратегічної мети [16]; сукупність практичних ходів в реальному процесі мовної взаємодії [64, с. 18–19]; мовленнєву дію, яка відповідає певному етапу в реалізації тієї чи іншої стратегії та є сукупністю в певний спосіб організованих прийомів здійснення прихованого впливу, націленого на досягнення бажаного ефекту чи попередження небажаного результату [135, с. 51]. Набір тактик доволі широкий: логічна аргументація, емоційне оброблення, викривлення інформації, благання, гра на почуттях, підвищення значущості співрозмовника, посилення на авторитети, ілюзія вибору і т.д.

Мовець використовує можливості волевиявлення для того, щоб нав'язати слухачеві певне уявлення про дійсність, сформувати потрібне відношення до неї, викликати необхідну емоційну реакцію. В цьому випадку адресант активний, а адресат пасивний: йому пропонують вже готовий і словесно оформлений продукт роздумів, а сам він при цьому жодних самостійних розумових зусиль не прикладає. Відповідно до інтенцій мовець обирає певний вид поведінки й певну тактику мовленнєвої поведінки: у

випадку наказу й вимоги – примус; у випадку прохання й попередження – переконання; у випадку поради й пропозиції – доказ і аргументація.

Примус уважаємо найбільш насильницьким методом впливу на адресата, який „передбачає прагнення змусити людину поводити себе всупереч її бажанню й переконанням, пригнічуючи здатність до спротиву погрозою покарання чи іншого впливу, здатного призвести до небажаних для індивіда наслідків“ [42, с. 449]. Його досягають за допомогою прямого фізичного впливу, погрози, наказу. Наприклад, у висловленні – *Якщо не заміните, просто виженемо з села!* (О. Гончар) адресант намагається примусити адресата виконати його вимогу, демонструючи акт погрози й зазначаючи умови, за яких вона буде виконана.

Переконання визначаємо як свідому, непохитну думку, основою якої є нове знання, яке впроваджують у картину світу адресата. На думку О.С. Іссерс, бажано, щоб воно виникало „природньо, без психологічного дискомфорту, його не сприймали як нав’язування й не викликало „реакції відторгнення“ [60, с. 64]. Адресант і адресат однаково беруть участь у процесі переконання тому, що переконання – це завжди й самопереконання. Наприклад, у висловленні – *Варто почекати, а вже потім, коли матиме владу над плем’ям, розправитися і з чаклуном, і з Києм, і з усім родом русів!* (В. Малик) адресант переконує адресата діяти певним чином, оскільки знає, що дотримання його вказівок призведе до бажаних для адресата результатів.

Доказ і аргументація розглядаємо як комплекс вербально реалізованих когнітивних процедур оброблення знань, що призводять до зміни онтологічного статусу в моделі світу адресата і, таким чином, реально чи в перспективі впливають на процес прийняття рішень. Наприклад, у висловленні – *...іще рано вдаватися до крайніх заходів, до огульної пацифікації краю, і тому не раджу вводити до Львова такий войовничий орден, яким є єзуїтський* (Р. Іваничук) мовець наводить докази й аргументи стосовно того, як слід діяти в майбутньому задля досягнення оптимальних результатів.

1.2.2.4. Адресат волевиявлення та його комунікативна мета

Комунікативна ситуація волевиявлення передбачає наявність адресата, який може бути одночасно і слухачем, і виконавцем / невиконавцем волевиявлення. Можливими відповідями на волевиявлення є виконання / невиконання дії, на здійснення якої воно спрямоване. Щоб виконати / не виконати волевиявлення адресанта, адресат здійснює його смислову інтерпретацію, розкриває закладену мовцем у висловленні суб'єктивну авторську інтенцію.

На думку Ф.С. Бацевича, адресат є кінцевим „споживачем“ повідомлення, створеного адресантом, у міжособистісному спілкуванні – особа, яка сприймає повідомлення й відповідно до своїх когнітивних стратегій і конкретних контекстних і ситуативних умов інтерпретує повідомлення адресанта [9, с. 106]. Навряд чи можна прийняти це положення беззастережно. У ситуації волевиявлення адресат може виконувати функцію посередника між адресантом і виконавцем / невиконавцем волевиявлення. Наприклад, у висловленні – *Але передайте йому мій наказ: з Домантовичем не розбалакуватись* (Ю. Дольд-Михайлик) волевиявлення адресанта спрямоване на виконання дії третьою особою. Оскільки виконавець / невиконавець дії відсутній у комунікативній ситуації, адресант бажає, щоб адресат передав його волевиявлення третій особі. Таким чином, у висловленні адресат виконує посередницьку функцію

З адресатом пов'язані такі аспекти його взаємодії з адресантом: 1) інтерпретація мовлення; 2) вплив висловлення на адресата (перлокутивний ефект); 3) типи мовленнєвої реакції на отриманий стимул; 4) дії, спрямовані на виконання чи невиконання волевиявлення; 5) пояснення позиції щодо вимоги адресанта.

На думку В.З. Дем'янкова, інтерпретація „полягає в отриманні на основі одного „вихідного“ об'єкта іншого, відмінного від нього об'єкта,

запропонованого інтерпретатором як рівносильний вихідному на конкретному тлі ситуації, наборі презумпцій і знань“ [41, с. 327].

Процес інтерпретації відбувається таким чином: адресат переходить послідовно від графіки до звучання, від звучання – до лексичних і граматичних значень, від них – до образів. Ментальні образи пов’язують реалізовані в мовленні мовні одиниці з іншими ментальними одиницями – концептами, які „реалізують у понятті, образі чи слові на ґрунті внутрішньої форми“ [66, с. 112]. Вважаємо, що волевиявлення виявляє такі концепти: категоричність / некатегоричність, обов’язковість / необов’язковість, згода / незгода, бажання / небажання, право, авторитетність, можливість, необхідність і т.д. Концепт волевиявлення, збережений у свідомості, актуалізує необхідні значення й смисли.

Інтерпретація висловлення можлива завдяки правилам вербальної комунікації. У випадках, коли необхідно непрямо висловити якийсь намір, адресант порушує правила вербальної комунікації. Але, незважаючи на це, адресат, керуючись принципом кооперації й максимами, які характеризують цей принцип, припускає, що максими вербальної комунікації здатні імплікувати смисл, який йому передає адресант. Оскільки порушення правил стосується тільки „поверхневого“, тобто буквального, значення мовленнєвого акту, глибинний його зміст відповідає вимогам комунікативних максим. Таке твердження визнають основним принципом інтерпретації висловлення. Відповідно має бути імплікована реакція адресата: при порушеннях правил обов’язковість виконання дії послаблена.

Сприйняте й зрозуміле в результаті інтерпретації висловлення здійснює вплив на слухача. Впливати адресант може чи на емоційну сферу адресата, чи на його інтелект, або ж одночасно на обидві сфери його особистості. На цьому етапі в адресата можна спостерігати або зміну емоційного стану, або розширення інформативності, або одночасно обидві реакції. Семантика концептів волевиявлення передбачає вплив. Тому в прагматичі волевиявлення вплив буде результатом інтерпретації.

Після того, як адресат інтерпретував висловлення, він повинен відреагувати. Реакція адресата слугує показником того, наскільки вплинуло на нього висловлення. На думку О.В. Падучевої, „реакцією на акт волевиявлення може бути прийняття пропозиції, відхилення її, контрпропозиція чи обговорення умов“ [94, с. 27–28]. У відповідь на висловлення адресат може дати коротку відповідь – згоду або незгоду. Тому традиційна реакція на волевиявлення мовця – це згода або дозвіл. У випадку, коли адресантові не вдалося здійснити вплив і спонукати адресата до дії, реакціями останнього будуть відмова, незгода.

Зрештою, можна окреслити поведінкові стереотипи, що характеризують участь адресата у виконанні чи невиконанні волевиявлення адресанта. Як і у випадку з адресантом, у ситуації волевиявлення у відповідь на мовленнєві тактики адресанта адресат поводить себе певним чином: у випадку наказу адресат зазвичай визнає, що адресант має авторитет або силу й підпорядковується; у випадку прохання рішення про виконання чи невиконання дії приймає адресат; у випадку вимоги дії адресата частіше базуються на небажанні виконати каузовану дію; пораду дають за ініціативою адресата [див.: 117, с. 206–207]. Окрема мовленнєва ситуація виникає при наявності пропозиції, не виключені вияви спонукання до сумісної дії мовця й одиничного або групового адресата. Наприклад, у висловленні – *Давайте у поїзда гратися*, – запропонував згодом Юрко (А. Дімаров) волевиявлення мовця спрямоване на спільне виконання дії, а тому реалізація пропозиції залежить від бажання й можливості обох комунікантів.

1.2.2.5. Висловлення з модальністю волевиявлення

Як видно з попереднього викладу, зміст ситуації волевиявлення полягає у волевияві адресанта, спрямованому на адресата. Волевиявлення промовляють, і воно набуває форми висловлення, оскільки поза цією формою існувати не може. Можна передбачити, що висловлення визначають

двосторонньо: це процес говоріння (або промовляння) і власне результат цього промовляння. У першому розумінні визнаємо висловлення „мовленнєвим актом“. У другому розумінні – позначенням мовленнєвої діяльності, створеної під час мовленнєвого акту, тобто продуктом цього мовленнєвого акту [див.: 94, с. 29]. А.П. Загнітко визначає висловлення як структурно-семантичну й комунікативну одиницю, що концептуально об'єднує значення лексичних, граматичних, логіко-семантичних, комунікативних рівнів, співвіднесених із контекстом, із конкретними ситуаціями, з національно-мовними, фоновими знаннями адресантів і адресатів, із лінгвістичною й змістовою пресупозицією (передзнанням), із мовною картиною світу учасників комунікації [51, с. 41]. В.Г. Гак під висловленням розуміє основну одиницю мовленнєвого спілкування, якій властива відносна самостійність, завершеність, можливість актуального членування та яка містить комунікативно-модальний аспект, інтонацію й різноманітні невербальні засоби спілкування [34].

У ситуації волевиявлення мовець, промовляючи, пов'язує себе не з прийняттям істинності чи фактуальності певної пропозиції, а з необхідністю певної дії, тобто мовець виражає волю стосовно виконання / невиконання певної дії. Наприклад, висловлення – *Про те, що ти вкрав у мене ще й слоїки, не кажи!* – мовив Прохор (В. Шевчук) передбачає, що адресант здійснює спробу спонукати чи примусити адресата реалізувати дію, репрезентовану у висловленні.

У функціональній граматиці висловлення з модальними значеннями волевиявлення розглядають у межах функціонально-семантичного поля модальності волевиявлення й комунікативної ситуації волевиявлення. Центральне місце в ситуації волевиявлення займають „висловлення, які містять пряме волевиявлення“ [117]. Усунення волевиявлення призведе до його втрати й переходу на периферію. Такими (периферійними) є висловлення, в яких ознаки комунікативної ситуації волевиявлення виявляють тією чи іншою мірою „розмитість“ [див.: 117]. Вони містять непряме

волевиявлення. Можна стверджувати, що значення волевиявлення детерміновані лексичним змістом і умовами мовленнєвого акту (пресупозитивним і фоновим знанням, соціальними ролями й відносинами учасників мовленнєвого акту, самою ситуацією, бажанням і можливостями виконання волевияву, тактикою адресанта і т.д.).

У комунікативній граматиці висловлення з модальністю волевиявлення розглядають у системі мовленнєвих реєстрів. Однак і тут ми зустрічаємо структуру у вигляді поля з виокремленням центру й периферії. Згідно із цією концепцією, модифікації волевиявлення належать до волюнтативного реєстру мовлення. Волюнтативний реєстр передбачає можливість перетворення адресата з партнера по мовленнєвій дії (із суб'єкта, який слухає) в суб'єкта, який діє, тобто перехід із зони 2-ої особи (одного із суб'єктів модусу) в зону 3-ої особи (суб'єкта диктуму). Центр волюнтативного реєстру утворюють прямі мовленнєві акти (звернення, запитання, волевиявлення), тоді на периферії перебуває непряме волевиявлення. Під прямими мовленнєвими актами розуміємо граматикалізовані чи лексикалізовані (організовані перформативами) мовленнєві акти; непрямі мовленнєві акти позначають результат взаємодії вихідної моделі та її ситуативно-сміслового контексту.

Оскільки комунікативний намір адресанта й умови мовленнєвої ситуації визначають вибір мовних одиниць, які відповідають тій чи іншій ситуації, в нашому дослідженні вважаємо доцільним розглянути висловлення з модальністю волевиявлення від наміру до засобів вираження цього наміру.

1.2.3. Засоби вираження модальних значень волевиявлення

Досліджуючи мовні засоби, які репрезентують модальні значення волевиявлення, представимо їх в основному у вигляді поля, виокремлюючи ядерну зону й периферійну. В ядерній зоні семантика волевиявлення посилена, а в периферійній – послаблена.

Відповідно до мети й умов, в яких має місце висловлення, враховуємо, що адресант може обирати той чи інший спосіб передачі інформації – прямий чи непрямий.

Прямий спосіб передачі інформації є „найкоротшим шляхом“, коли адресант витрачає мінімум зусиль для досягнення іллокутивного впливу на адресата; слухач легко розпізнає іллокутивну силу таких висловлень: мовець, промовляючи певне висловлення, має на увазі саме те й буквально те, що він говорить [164].

Непрямий спосіб передачі інформації можна потрактувати як мовленнєвий акт, основою якого є протиставлення первинного (буквального) й вторинного (фактичного, комунікативного) значень мовної форми, між якими існує певний зв'язок, який виявляють у процесі комунікації.

Висловлення в прямих і непрямих мовленнєвих актах можуть бути виражені імпліцитно („іллокутивна сила імпліцитно наявна в семантичній структурі мовної форми“) й експліцитно („іллокутивний намір виражений окремим мовним елементом“) [10].

Серед інших форм репрезентації прямого експліцитного засобу вираження волевиявлення виділяємо, зокрема, перформативні дієслова. Виражений імпліцитно, прямий мовленнєвий акт може містити мовні одиниці у вигляді імперативних конструкцій. Фіксовано також некатегоричні (непрямі) волевиявлення, що передають за допомогою форми з іншим значенням в умовах функціонування цієї форми [див.: 117, с. 87]. В таких випадках використовують натяки, недомовки і т.п.

Розглянемо кожний із цих засобів вираження модальності волевиявлення детально.

Перформативи. На думку Дж. Остіна, „ідея перформативного висловлення полягає в тому, що воно повинне бути здійсненням дії (чи бути частиною цього здійснення)“ [144]. Позначаючи волевиявлення, перформативи безпосередньо передають прямий вплив на адресата та є глибинними імперативами.

Перформативи здатні бути засобом вираження у висловленнях із модальністю волевиявлення завдяки таким моментам:

По-перше, перформативи конкретизують семантику волевиявлення. Очевидно, що у висловленні – *Я вас дуже прошу, подивіться уважніше. Я ковтати не можу третій тиждень, і отут усе здерев'яніло, – я вже благав, ладен стати на коліна* (В. Дрозд) для виконання тієї самої функції могло би бути достатнім уживання імператива *подивіться*. Проте зазначена форма є недостатньо експліцитною для визначення іллокутивної функції наведеного висловлення. Її можна трактувати як наказ, вимогу чи прохання. Використовуючи перформатив *прошу*, адресант одночасно здійснює дію – прохання подивитися, яку адресат сприймає однозначно. Спонування адресата мовлення виконати якусь дію, яку передає іллокутивний акт прохання у формі перформатива, спрямоване на досягнення конкретного запланованого перлокутивного ефекту. Тому перформативи, які часто використовують для позначення власне мовленнєвого акту, можуть бути вжиті у висловленнях із модальністю волевиявлення, їх „особливість полягає в тому, що вони поточнюють волевиявлення“ [144]. Порівняймо приклади, відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Імперативна форма	Перформативне висловлення
<i>Закрийте ж!</i>	<i>Я наказую вам закрити</i>
<i>Закрийте – я б це зробив</i>	<i>Я раджу вам закрити</i>
<i>Закрийте, якщо хочете</i>	<i>Я дозволяю вам закрити</i>
<i>Ну добре закрийте</i>	<i>Я згідний, щоб ви закрили</i>
<i>Закрийте, якщо ризикнете</i>	<i>Я під'юджую вас закрити</i>
З використанням модальних предикативів	
<i>Можете закрити</i>	<i>Я дозволяю, згідний, щоб ви закрили</i>
<i>Ви повинні закрити</i>	<i>Я наказую, раджу закрити</i>
<i>Вам слід закрити</i>	<i>Я раджу вам закрити</i>

Як видно, висловлення з імперативними формами й модальними предикативами можуть бути вжиті для досягнення різної іллокутивної мети: в одній ситуації їх можна потрактувати як наказ, вимогу чи вказівку, а в іншій – як прохання, пораду чи дозвіл. Перформативні висловлення вживають для досягнення конкретної іллокутивної мети: в адресата не виникає сумніву щодо іллокутивної функції таких висловлень, він чітко й однозначно інтерпретує їх як наказ, пораду, дозвіл і т.д. Таким чином, порівняно з імперативними формами та модальними предикативами перформативи є більш повними й об'ємними одиницями.

По-друге, перформативи можуть бути трансформовані в імперативи. Таку особливість перформативів Дж. Остін позначив як „критерій перформативності висловлення“: „одним із критеріїв перформативності висловлення може слугувати наявність дієслова в наказовому способі“ [144]. Наприклад, висловлення – *Вийдіть, хто зайвий*, – наказав рішуче (Ю. Мушкетик), враховуючи його іллокутивну силу, фактично означає *Я наказую: вийдіть, хто зайвий*.

По-третє, в деяких перформативних висловленнях перформативи представлені різними граматичними формами [див.: 4, с. 203]: а) перша особа однини простого майбутнього часу активного стану індикатива: – *Попрошу не тикати. Ми з вами свиней не пасли і, сподіваюсь, не будемо пасти* (В. Дрозд); б) третя особа теперішнього часу активного стану індикатива в неозначено-особових реченнях: – *Духовний отче, тебе просять видати фетву, яка вимагала б султанського зречення* (Р. Іваничук); в) третя й друга особа теперішнього часу пасивного стану індикатива: – *Вимагається тільки одне: податися, пригнутися і розм'якшити – всі поспівчують тобі і, хоч дивитимуться якийсь час підозріло, тебе від себе не відштовхнуть* (В. Шевчук); г) третя особа однини теперішнього часу активного стану індикатива: – *Борис Павлович просить секретаря* (В. Дрозд); д) перша особа однини й множини минулого часу в складі форми умовного способу: – *Радив би вам подбати про увагу до цієї жінки* (П.Загребельний); е) інфінітив у

складі „ввічливих“ перформативних висловлень: – *Дозвольте, пане сотнику, й мені слово сказати*, – *втрутився один із моїх співподорожан, Семен* (В. Шевчук). Властивість перформативних дієслів передавати волевиявлення Дж. Остін назвав асиметрією й виокремив її як граматичний критерій стосовно перформативів.

Імпліцитним прямим засобом вираження волевиявлення є конструкції з імперативною семантикою. Імперативна семантика в них є категорійним значенням особливих граматичних форм. Конструкції з імперативною семантикою можна поділити на дві групи: 1) конструкції, в яких значення волевиявлення детерміноване граматичним змістом; 2) конструкції, в яких значення волевиявлення детерміноване лексичним змістом і умовами мовленнєвого акту, тобто соціальними ролями його учасниками та конкретною ситуацією. Перший тип конструкцій зазвичай репрезентовано конструкціями з імперативними формами дієслова, а другий – конструкціями, в яких немає імперативної форми [див.: 117]: 1) конструкції, в яких ужито неімперативну форму дієслова: – *Послухав би ти мене краще: забудь про це і не думай* (В. Шевчук); 2) бездієслівні конструкції: – *Другу чарку під юшку*, – *розпорядився Лук'ян* (Р. Самбук).

Конструкції з імперативними формами дієслова. У системі способів дієслова імператив (наказовий спосіб) визначають як засіб вираження волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних конотацій наказу, команди, заклику, побажання, прохання, поради, застереження тощо [див.: 113, с. 149].

У мовознавчих дослідженнях неоднозначно представлений склад імперативної парадигми. Існують чотири концептуальні підходи щодо класифікації різновидів імперативних парадигм:

1) „вузька“ імперативна парадигма, що містить лише форми 2-ої особи однини та множини (М.П. Муравицька, Й.П. Мучник, М.П. Некрасов, із застереженням О.В. Бондарко);

2) парадигма, що містить форми 2-ої особи й форми „спільної дії“ (форми 1-ої особи множини) (В.В. Виноградов, І.І. Давидов, О.В. Ісаченко, О.М. Пешковський);

3) парадигма, що містить форми 2-ої особи, форми „спільної дії“ та форми 3-ої особи (О.І. Заріцька, А.В. Немешайлова, О.О. Шахматов);

4) парадигма, до складу якої входять форми 2-ої особи, форми „спільної дії“, форми 3-ої особи та форми 1-ої особи однини (Ф.І. Буслаєв, О.Х. Востоков, Г.О. Золотова, М.С. Трубецькой, В.С. Храковський).

Як видно, кожна наступна імперативна парадигма містить попередню й не містить форм, які б не повторювалися. Імперативна парадигма, яка була б відмінна якісно різними одиницями, а не кількістю форм, відсутня. Тому пропонуємо репрезентувати імперативну парадигму таким чином: 1) форми, які є „найбільш імперативними“ й означають, що виконавцем дії, щодо якої виражене волевиявлення адресанта, є адресат (форми 2-ої особи однини й множини); 2) форми, які є „менш імперативними“ й означають, що виконавцем дії, щодо якої виражене волевиявлення адресанта, є не тільки адресат, але й адресант (форми „спільної дії“ – 1-ої особи множини) чи третя особа / особи (форми 3-ої особи однини й множини); 3) форми, які є „найменш імперативними“ й означають, що виконавцем дії, щодо якої виражене волевиявлення адресанта, є сам адресант (форми 1-ої особи однини).

Якщо прийняти, що парадигмоутворювальними, еталонними [128] є конструкції з формами 2-ої особи однини й множини, тоді постає питання, які ознаки відрізняють спонукальні речення від розповідних. Беремо до уваги, що на відміну від розповідних речень їх не сполучують із модально-оцінними словами й словосполученнями (*можливо, мені видається, звичайно, по-перше, по-друге, на мою думку*). Під час перетворення в непряму мову для еталонних конструкцій використовують дієслова мовлення (*сказати, відповісти*), дієслова каузації (*наказати, веліти, просити*), сполучник *щоб*. У розповідних реченнях дієслова каузації не використовують. Для розповідних речень

нормою є наявність підмета, для еталонних конструкцій – відсутність займенника-підмета.

До конструкцій із неімперативною формою дієслова належать інфінітивні конструкції й конструкції з індикативними формами дієслова, а також еліптичні конструкції.

Інфінітивні конструкції. В імперативних конструкціях інфінітив у функції присудка є функціональним замінником особових імперативних форм. Для ідентифікації інфінітивних конструкцій на позначення волевиявлення, особливо для розрізнення з питальними конструкціями (пор.: – *Але встати?* (П. Загребельний) і – *Встати!* (В. Малик)), вирішальну роль відіграє інтонація. Такий перехід інфінітива у не властиву йому позицію присудка відбувся в результаті еліпсису слова, який займав цю позицію (пор.: – *Прошу встати, товариші* (Гр. Тютюнник)).

В.М. Русанівський вважає інфінітив однією з форм, яка посилює категоричність [107, с. 92]. Проте інфінітив може виступати індикатором прохання з іллокутивною семою блага. Порівняйте: (1) – *Пити, – сказала стара* (В. Шевчук); (2) – *Стежити за ним у десять очей – наказав він* (В. Шевчук). У наведених висловленнях (1), (2) єдиним критерієм для визначення їх семантики виступає контекстуальне оточення. У висловленні (1) стара каже, що хоче пити, після чого просить принести їй води, інфінітив виконує іллокутивну функцію прохання. У висловленні (2) відданий наказ своєму підсобнику стежити, інфінітив виконує іллокутивну функцію наказу.

Використання конструкцій із індикативними формами дієслова (форми теперішнього й майбутнього часу доконаного / недоконаного виду) для вираження модальності волевиявлення зумовлене тим, що ці форми позначають дію, яка повинна бути виконана після моменту мовлення чи яку вже виконують у момент мовлення. Зіткнення індикатива й імператива відбувається в семантичній зоні – у сфері майбутнього часу [128, с. 202]. У цих форм з'являється додаткове модальне значення. Наприклад, висловлення – *Підеш ти, Колосовський, – дав наряд Віхола* (О. Гончар) виражає

волевиявлення адресанта стосовно майбутньої дії, яку адресат однозначно сприймає як вказівку до дії, закономірний невідворотний припис. Таким чином, висловлення з індикативними формами набувають додаткового значення беззаперечності, неминучості, безапеляційності.

В українській мові є відносно невелика група дієслів із формами минулого часу, які використовують для вираження модальності волевиявлення. Такі дієслова позначають односпрямований рух на початковій фазі (*іти, поїхати, побігти*): – *Пішли!* (А. Дімаров); – *Побігли на качелі* (Ю. Мушкетик); сюди також можна віднести дієслова, пов'язані з ідеєю фазовості (*рушити, вирушити, підняти, взяти, штовхнути, почати, закінчити*): – *Взяли!* (Гр. Тютюнник); – *Почали!* (Л. Тендюк). Формальними ознаками таких конструкцій слугує відсутність займенникових підметів.

Форму умовного способу можуть уживати для вираження волевиявлення. В цьому випадку маємо справу з „функціонально-видозміненим характером згаданої форми“ [31]. Наприклад, у висловленні – *Не ліз би ти в провозжати, Денисе, – неприязно обізвалася Уляна, не повертаючи обличчя до Дениса і не покидаючи своєї роботи* (Гр. Тютюнник) форма умовного способу *Не ліз би* втрачає типове для нього значення нереальної, передбачуваної дії, пов'язаної з реальним умовно-наслідковим відношенням, а натомість отримує нове – значення бажаності нереальної дії, важливої, необхідної для мовця, без вказівки на можливі умови здійснення бажаного.

Групу конструкцій, що не містять дієслів, складають еліптичні (бездієслівні) конструкції, основною формальною ознакою яких, окрім відсутності дієслова, слід уважати наказову інтонацію. Вживання еліптичних конструкцій характерне для стандартних ситуацій, у яких каузована дія зазвичай відома виконавцю. Порівняймо: – *На лівий борт – бігом!* (П. Загребельний). Як видно, у відповідних ситуаціях: а) мовець ставить себе вище слухача; б) ще до моменту мовлення слухач знає, яка саме дія буде

каузована; в) імперативна конструкція слугує сигналом до негайного виконання дії.

Як у прямих мовленнєвих актах, так і в непрямих можна виділити експліцитні й імпліцитні форми, що виражають волевиявлення. Експліцитним непрямым засобом вираження модальності волевиявлення є питання. Непрямим імпліцитним засобом вираження модальності волевиявлення є натяк.

У ситуації натяку мовець не приховує своєї мети, але надає слухачеві можливість угадати її, тобто зрозуміти натяк. Уживаючи таке висловлення, адресант має намір створити в адресатові певне уявлення, але не прямо, а „шляхом ходіння околяса“ [27, с. 244], отже, адресат може лише підозрювати про наявність певного наміру [166]. Порівняймо: – *За нашими даними й він би не проти, – каже директор, знову натякаючи на механіка. – Обоє ще молоді, міцну сім'ю створили б...* (О. Гончар). Як видно, у випадку волевиявлення: 1) зміст натяку репрезентовано в поверхневій формі висловлення редуковано, у вигляді слідів; 2) розкриття змісту натяку передбачає залучення „експертних“ знань адресата про світ чи конкретну проблемну ситуацію; 3) вплив натяку як прийому управління розумінням базовано на ефекті приватизації знання; 4) нерозуміння натяку не призводить до комунікативної невдачі; 5) зміст натяку утворює альтернативний – глибший – рівень розуміння.

Питання може виражати волевиявлення, але специфіка питальної конструкції полягає в тому, що каузують мовленнєву дію, тоді як імперативна конструкція виражає волевиявлення стосовно немовленнєвої дії. Питальна конструкція, так само, як і імперативна, має специфічну інтонацію. Порівняймо: – *Скажіть, будь ласка, – звернувся до куми з Літок професор, – я міг би, в разі потреби, звичайно, прислати до вас свого Бориса?* (П. Загребельний). Як видно, семантична близькість імперативних і питальних конструкцій очевидна, тому питальні конструкції можуть бути функціональними синонімами чи заміниками імперативних конструкцій.

1.3. Методологічні засади вивчення модальності волевиявлення

У сучасному мовознавстві вивчення категорії модальності волевиявлення належить до тих суперечливих проблем, які на кожному етапі розвитку лінгвістичної думки не лише не втрачають своєї актуальності, а навпаки, набувають нових аспектів. Тому аналіз модальності волевиявлення потребує всебічного, комплексного підходу. Методологічні засади ґрунтуються на принципах поєднання різних методів і прийомів дослідження, зумовлених метою, завданнями, об'єктом і предметом наукової роботи.

Основу методології нашого дисертаційного дослідження становить функціонально-семантичний підхід до вивчення модальності волевиявлення. Функціоналізм розглядають як такий підхід у науці, коли її центральною проблемою стає дослідження функцій об'єкта вивчення, питання про його призначення, особливості його природи в ракурсі виконуваних ним завдань, здатність об'єкта до їхнього виконання. Загальновизнаним постулатом функціональної лінгвістики є положення про те, що мова є знаряддям, інструментом, засобом, зрештою, механізмом для реалізації певних цілей і намірів – як у сфері пізнання дійсності та її описі, так і в актах спілкування, соціальної інтеракції, взаємодії за допомогою мовця. Домінування функціонально-семантичного підходу до вивчення модальності волевиявлення спричинено не лише „модними“ віяннями в науці або ж тим, наприклад, що українське мовознавство досліджувало таксономію модальності, – воно є цілком логічним продовженням розвитку ідеї дієслівних способів, оскільки в кожному описі мови та її граматики завжди виявлений певною мірою функціональний аспект.

Функціональну лінгвістику розвивали в різних варіантах залежно від вихідної мовознавчої традиції. Найбільш вагомими для розвитку функціонального напрямку були вчення про поняттєві категорії, концепція активної й пасивної граматики, дослідження модальності як суб'єктивного

чинника, напрям функціонально-семантичної категоризації мовленнєвих і мовних явищ [див.: 109, с. 779].

Функціональна лінгвістика не є виключно новим напрямком в українському мовознавстві. Лінгвістична наука, як справедливо зазначає М.І. Калько, увійшла в нове тисячоліття, маючи могутній потенціал розвитку функціональної парадигми [62, с. 26]. Кінець минулого й початок нового тисячоліття подарували Україні виконані у функціональному руслі дослідження В.М. Барчука, Ф.С. Бацевича, О.І. Бондаря, В.М. Бріцина, І.Р. Вихованця, З.О. Валюх, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, М.І. Калька, В.І. Кононенка, О.І. Леути, М.В. Мірченка, А.К. Мойсієнка, В.М. Ожогана, В.П. Олексенка, В.М. Русанівського, М.С. Скаба, С.О. Соколової, М.І. Степаненка, В.Д. Шинкарука та ін.

Обраний підхід до функціонального-семантичного опису категорії модальності волевиявлення дозволить репрезентувати специфіку способу українського дієслова в його системі та функціональному потенціалі; забезпечить єдність системно-структурного й функціонального аспектів дієслівної способовості, оскільки мовні одиниці та їхні взаємовідношення виділяють із урахуванням їх функціонального призначення; такий підхід є первинним і базовим для теоретичного й практичного вивчення будь-якого мовного явища.

Основним методом функціональної лінгвістики є функціональний метод, що реалізує дослідження мови в дії. Цей метод передбачає методики функціонально-семантичного аналізу, функціонально-прагматичного аналізу, конверсаційного аналізу тощо.

Методика функціонально-семантичного аналізу слугує для характеристики функціонально-семантичних особливостей модальних значень волевиявлення та засобів їх вираження в художніх текстах української мови.

Методика функціонально-прагматичного аналізу передбачає дослідження модальних значень волевиявлення в дії, в процесі їх функціонування. За допомогою зазначеної методики виокремлюємо основні

комунікативно-прагматичні стратегії, спрямовані на реалізацію очікуваного перлокутивного впливу.

Методика конверсаційного аналізу слугує для з'ясування закономірностей взаємодії мовленнєвих актів у межах модальності волевиявлення.

Специфіка, об'єкт дисертаційного дослідження та окреслені завдання передбачають використання базових, загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних методів, а саме: описового, індуктивного, дедуктивного методів, використання процедур кількісних підрахунків.

Індуктивний метод передбачає збір та систематизацію матеріалу дослідження. *Дедуктивний метод* слугує для забезпечення узагальненого аналізу, виявлення характерних рис у функціонально-семантичній парадигмі висловлень із модальністю волевиявлення.

Описовий метод включає суцільну фіксацію висловлень із модальністю волевиявлення з художніх текстів, систематизацію вибраних висловлень у групи з виокремленням окремих різновидів за встановленими принципами класифікації. Застосування описового методу поширене *прийомами внутрішньої інтерпретації*, зокрема *парадигматичною методикою*, за допомогою якої на основі зіставлення й протиставлення модальних значень волевиявлення встановлені їх диференційні ознаки, а на основі спільності й відмінності модальні значення волевиявлення об'єднані в парадигматичні групи. Використання парадигматичної методики дало змогу визначити функціонально-семантичну парадигму висловлень із модальністю волевиявлення.

Метод теоретико-концептуального аналізу передбачає критичний аналіз концепцій, наявних в українському й зарубіжному мовознавстві стосовно категорії модальності, в тому числі й модальності волевиявлення.

Метод компонентного аналізу слугує для створення груп на основі спільності семантики, які б не тільки відображали категорійну відмінність між

типами волевиявлення (так звану горизонтальну інтенсивність), але й репрезентували вертикальне зрушення інтенсивності в межах класу.

Метод контекстуального аналізу передбачає наявність певного контексту, в якому вивчаємо та аналізуємо модальність волевиявлення. Зазначений метод вважаємо важливим для функціонально-семантичного дослідження модальності волевиявлення, оскільки в ньому, насамперед, привернуто увагу до ролі контексту як основної умови реалізації модальних значень волевиявлення.

Метод кількісного аналізу підсумовує особливості функціонування форм модальності волевиявлення та засобів їх вираження в художніх текстах.

Аналіз категорії модальності волевиявлення в художньому стилі сучасної української мови здійснюємо в кілька етапів.

1. На першому етапі роботи методом суцільної фіксації висловлень із модальними значеннями волевиявлення з художніх текстів було зібрано фактичний матеріал. Відбір текстів для аналізу висловлень із модальністю волевиявлення ґрунтувався на творах українських письменників переважно другої половини ХХ – початку ХХІ ст. – В. Барки, О. Бердника, І. Білика, Б. Бойчука, В. Винниченка, М. Вінграновського, О. Гончара, Є. Гуцала, М. Дашкієва, О. Дерманського, А. Дімарова, Ю. Дольд-Михайлика, О. Донченка, І. Драча, В. Дрозда, П. Загребельного, О. Зими, Р. Іваничука, Л. Копань, О. Копиленка, Л. Костенко, В. Малика, Д. Міщенка, Ю. Мушкетика, В. Нестайка, В. Рутківського, В. Савченка, Р. Самбука, У. Самчука, Ю. Смолича, Ю. Сороки, М. Стельмаха, Г. Тарасюк, С. Тельнюка, Л. Тендюка, М. Трублаїні, Гр. Тютюнника, В. Шевчука, В. Шкляра.

2. На другому етапі аналізовані висловлення були схарактеризовані та класифіковані в групи з типізованою семантикою. Виявлені в художніх текстах висловлення з модальними значеннями волевиявлення систематизовано в три групи: а) висловлення з модальністю категоричного волевиявлення; б) висловлення з модальністю пом'якшеного волевиявлення; в) висловлення з модальністю інтенційного волевиявлення. В кожній із

названих груп були виокремлені різновиди модальних значень волевиявлення, що виражають різноманітні ситуації волевиявлення (наказу, вказівки, заборони, застереження, дозволу, поради, прохання, запрошення, заклику і т.д.): у межах модальності категоричного волевиявлення виокремлено 5 різновидів – імператив, директив, інструктив, прескриптив, прохібітив; у межах модальності пом'якшеного волевиявлення виокремлено 6 різновидів – превентив, менасив, оптатив, пермісив, когортатив, дезидератив; у межах модальності інтенційного волевиявлення виокремлено 7 різновидів – адвісив, рекомендатив, пропозитив, реквестив, юсив, інвітив, дебітив.

3. На третьому етапі було виділено та описано семантичні й функціонально-прагматичні особливості висловлень із модальністю волевиявлення, на основі яких було окреслено диференційні ознаки модальних значень волевиявлення. Так, для висловлень із модальністю категоричного волевиявлення характерні залежність адресата від адресанта, обов'язковість виконання дії адресатом внаслідок домінувального статусу адресанта, правомірність адресанта вимагати здійснення конкретної дії, зацікавленість адресанта у виконанні дії та її спрямованість на його користь; для висловлень із модальністю пом'якшеного волевиявлення характерні часткова залежність адресата від адресанта, необов'язковість виконання дії адресатом, зацікавленість адресата у виконанні дії та її спрямованість на його користь; для висловлень із модальністю інтенційного волевиявлення характерні незалежність адресата волевиявлення від адресанта, необов'язковість виконання дії адресатом, зацікавленість адресанта у виконанні дії та її спрямованість на його користь.

4. На четвертому етапі було проаналізовано засоби вираження модальних значень волевиявлення з метою висвітлення особливостей функціонування форм модальності волевиявлення в українській мові. Аналіз різнорівневих засобів вираження модальності волевиявлення з погляду їх універсальності, частоти їх уживання дав змогу визначити універсальні й специфічні засоби вираження окремих модальних значень волевиявлення.

За допомогою *індуктивного методу* здійснювався збір мовного матеріалу, його систематизація.

При дослідженні категорії модальності волевиявлення застосовано також *структурний метод*, який сприяє синхронному дослідженню модальних значень волевиявлення та виокремленню структурних компонентів мовленнєвої ситуації волевиявлення (пресупозицій, контексту, адресанта, адресата й висловлення).

Кількісний аналіз проведено з метою встановлення частотності вживання модальних значень волевиявлення та засобів їх вираження в художній текстах української мови.

Таким чином, запропонована поетапна комплексна методика аналізу модальності волевиявлення сприяє системно-комплексному опису категорії модальності волевиявлення з позицій функціонально-семантичного підходу й встановленню особливостей функціонування засобів вираження модальних значень волевиявлення в художніх текстах сучасної української мови.

Висновки до розділу 1

Модальність, у тому числі й модальність волевиявлення, належить до категорій, що не мають однозначного тлумачення в науковій літературі. У мовознавстві наявні різні підходи до вивчення модальності. Прихильники вузького, логічного, підходу мовну модальність трактують як пряму аналогію модальності судження й обмежують виділеними у формальній логіці значеннями дійсності, можливості й необхідності (Г.В. Колшанський, В.З. Панфілов, С.І. Небикова, В.М. Бондаренко, М.К. Сабанєєва та ін.). Прихильники комунікативно-прагматичного підходу вихідною позицією вважають комунікативну інтенцію висловлення (Е. Бенвеніст, Т.Б. Алісова, І.П. Распопов і ін.). Прихильники широкого підходу трактують модальність як семантичну категорію, що виражає відношення змісту речення до позамовної дійсності з точки зору мовця (В.В. Виноградов, Г.О. Золотова, Т.П. Ломтєв і ін.). Прихильники функціонально-семантичного підходу розглядають модальність як систему граматичних значень, виявлених на різних рівнях мови (О.В. Бондарко, В.М. Ткачук, В.Д. Шинкарук, О.І. Беляєва, Т.В. Шмельова та ін.).

Модальність є багатоаспектною функціонально-семантичною категорією, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлення. Функціонально-семантичний підхід до вивчення модальності базовано на семантичному принципі виокремлення мовних категорій і різнорівневості засобів їх вираження. Функціонально-семантичне поле розуміють як певне системно-структурне утворення, у центрі якого є ядро з розташованими навколо нього конститuentами.

Модальність волевиявлення є особливим типом модальності, в основі якого лежить вираження волі мовця, спрямованої на здійснення зв'язку між суб'єктом та ознакою. Мовленнєвим актом волевиявлення визнаємо здійснення вольового впливу адресанта мовлення на адресата з метою спонукати останнього до (не) виконання певних дій / (не) набуття стану,

необхідних адресантові. З погляду прагмалінгвістики, волевиявлення – різновекторна мовна величина, оскільки передбачає врахування багатьох компонентів комунікативної ситуації, що знаходить відображення в мовних засобах передавання каузації.

Модальність волевиявлення є функціонально-семантичною категорією, що виражає волюнтативні відношення між суб'єктом та об'єктом волевиявлення. Змістовий об'єм і функціональна ієрархія значень модальності волевиявлення окреслюємо смисловою двохаспектністю висловлення, а саме його номінативним (пропозиційним) і комунікативним (прагматичним) аспектами.

Модальність волевиявлення наявна в мовленні в комунікативній ситуації волевиявлення. Основними компонентами комунікативної ситуації волевиявлення є ситуативні пресупозиції, ситуативний контекст, адресант, адресат, висловлення. Під ситуативними пресупозиціями розуміємо загальний фонд знань, інтереси адресата, його думку й погляди, психологічні характеристики, які передбачені до початку комунікації. Ситуативний контекст розглядаємо як умови, в яких відбувається спілкування: місце, час, стосунки між учасниками (соціальний статус і роль), тематика й форми вербальної комунікації та ін. Стосунки між адресантом і адресатом складаються з урахуванням певних ознак: залежність, зацікавленість і субординація. У випадку розбіжності інтересів учасників комунікації ситуації волевиявлення можуть бути конфліктними чи неконфліктними.

Соціально-етикетний аспект виявляється в офіційній, напівофіційній і побутовій (неофіційній) ситуаціях і по-різному впливає на вживання висловлень із модальністю волевиявлення. Мовленнєва ситуація неможлива без учасників комунікації – адресанта й адресата, поведінка яких визначена ситуацією. Постать адресанта важлива для процесу мовлення, оскільки він є ініціатором комунікації. Висловлення, вимовлене мовцем у мовленнєвій ситуації, обов'язково повинно бути адресоване певній особі, без якої комунікація не є реалізованою. У ситуації волевиявлення намір спонукати

адресата до дії може мати значення наказу, заклику, вимоги, прохання, побажання, поради, пропозиції, заборони, попередження. Відповідно до цих значень волевиявлення адресант обирає певну мовленнєву тактику: у випадку наказу, вимоги й заборони – примус; у випадку прохання – переконання; у випадку поради, пропозиції й застереження – доказ та аргументацію. Адресат, якому адресоване волевиявлення, повинен проінтерпретувати сказане.

У результаті правильної інтерпретації адресат або погоджується, або відмовляється виконати дію. Оскільки інтенцією адресанта може бути наказ чи прохання, вимога, пропозиція чи порада, адресат по-різному може реагувати на них. У випадку наказу адресат підкорюється волі адресанта й виконує дію; у випадку вимоги – може не виконати те, до чого спонукає адресант; у випадку поради ініціативу виявляє сам адресат; у випадку пропозиції й прохання рішення виконати дію приймає сам адресат.

Висловлення з модальністю волевиявлення є „продуктом“ мовленнєвого акту. Висловлення в прямих і непрямих мовленнєвих актах можуть бути виражені експліцитно й імпліцитно. Прямим експліцитним засобом вираження волевиявлення є перформативні дієслова, які конкретизують висловлення з модальністю волевиявлення внаслідок своєї асиметричності й здатності бути трансформованими в дієслівну імперативну форму. Імпліцитним прямим засобом вираження волевиявлення є конструкції з імперативною семантикою: конструкції з імперативними формами дієслова й конструкції з неімперативними формами дієслова (конструкції з індикативними формами дієслова, інфінітивні конструкції, бездієслівні конструкції). Непрямими засобами вираження модальності волевиявлення є питання (експліцитний засіб) і натяки (імпліцитний засіб), які передають семантику волевиявлення в особливих ситуаціях за допомогою форм із іншим значенням.

РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКА МОДАЛЬНОСТІ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Семантичні моделі висловлень із модальністю волевиявлення

Наукова мовознавча література презентує доволі широке коло положень щодо різнобічних виявів семантики волевиявлення. В.С. Храковський і О.П. Володін вважають, що імператив має тільки одне значення – пряме волевиявлення мовця щодо виконання дії, яку він називає, слухачем. Часткові значення імператива, такі, як наказ, прохання, інструкція, пропозиція, дозвіл, порада, відображають, на їхню думку, різні ситуації вимовляння імперативних висловлень і є „окремими семантичними інтерпретаціями єдиного імперативного значення“ [128, с. 122–124]. Водночас дослідники обговорюють такі значення, як санкція (каузує продовження дії, що вже існує), яке накладають на всі названі інтерпретації, окрім інструкції, і побажання (каузує дію і стан, які зазвичай людина не може контролювати, чи стан персоніфікованого об’єкта неживої природи), яке накладають на всі шість інтерпретацій (наказ-побажання, прохання-побажання і т.д. [128, с. 136–145]. Навряд чи можна прийняти зазначену позицію беззастережно. По-перше, для характеристики санкції й побажання дослідники змушені використовувати інші критерії; по-друге, не обговорене місце таких значень, як заборона й застереження.

У своїх наступних працях В.С. Храковський кваліфікує заборону як каузацію невиконання контрольованої дії, а застереження – як каузацію невиконання неконтрольованої дії [118, с. 35]. На наш погляд, таке тлумачення заборони й застереження може означати, що ці значення (аналогічно санкції і побажанням) накладені на виділені шість інтерпретацій. Уважаємо, що доцільно розглядати модальні значення заборони й застереження як самостійні різновиди модальності волевиявлення, оскільки їм притаманні власні прагматичні ознаки. Порівняймо: (1) – *Я забороняю вам*

розмови з Конрадом! (П. Загребельний); (2) – *Ти ж дивись, ти ж дивись, будь обережна, не висовуйся, не впади* (В. Нестайко). Висловлення (1), яке виконує іллокутивну функцію заборони, характеризуємо такими ознаками: в адресата немає свободи вибору, каузована дія бенефактивна для адресанта, статус адресанта вищий, дію виконує адресат, сфера комунікації є офіційною, ініціативність, нормативність. Висловлення (2), яке виконує іллокутивну функцію застереження, характеризуємо такими ознаками: в адресата є свобода вибору, каузована дія бенефактивна для адресата, статус комунікантів несуттєвий, дію виконує адресат, сфера комунікації є неофіційною, ініціативність, нормативність.

Заслуговує на увагу точка зору О.І. Беляєвої, яка, описуючи висловлення модальності волевиявлення в термінах прагматики, наголошує на залежності інтерпретації директивів від таких ознак, як пріоритетність / непріоритетність позиції мовця, облігаторність / необлігаторність каузованої дії, бенефактивність дії для одного з комунікантів [12, с. 10–11]. Залежно від комбінації цих ознак висловлення трактують як прескриптив (розпорядження, наказ, дозвіл, заборона, інструкція, замовлення, вимога), як сугестив (порада, пропозиція, попередження), як реквестив (прохання, благання, запрошення).

Н.І. Формановська, використовуючи ті самі критерії, що й О.І. Беляєва, виділяє такі типи мовленнєвих актів волевиявлення: 1) ін'юнктиви, або прескриптивні мовленнєві акти (наказ, вимога, команда, розпорядження, припис, напучування, заборона, дозвіл, примус); 2) реквестиви (прохання, благання, заклинання); 3) адвісиви (порада, рекомендація, інструкція, рецепт, пропозиція, запрошення) [124, с. 322].

Співвіднесення мовленнєвих актів у Н.І. Формановської не збігається з таксономією О.І. Беляєвої. Наприклад, Н.І. Формановська запрошення зараховує до адвісивів поряд із порадою та пропозицією, а О.І. Беляєва – до реквестивів поряд із проханням і благанням. На нашу думку, запрошення поєднує в собі ознаки як реквестивів, так і адвісивів. Тому доцільним вважаємо розглядати запрошення як перехідний тип волевиявлення.

Наприклад, висловлення – *Сідайте, – запросила вона, показуючи Ібрагімові на подушки, які міг підкласти собі під боки* (П. Загребельний) можна трактувати і як запрошення, і як реквестив, оскільки дія є вигідною для адресанта, але її здійснення є необов’язковим для адресата, і як адвісив, оскільки виконання дії є бажаним і навіть вигідним для адресата.

І.О. Демідова, слідом за О.І. Беляєвою, виділяє такі типи мовленнєвих актів волевиявлення: 1) прескриптиви (наказ, розпорядження, дозвіл, заборона, інструкція, припис, замовлення); 2) реквестиви-прохання; 3) сугестиви-поради; 4) сугестиви-пропозиції [40, с. 11].

Як зазначає Г.Г. Дрінко, до групи прескриптивів за ступенем інтенсивності іллокутивної сили належать команда, наказ (розпорядження), дозвіл, заборона, вимога. Виконання дії, визначеної в такому мовленнєвому акті, обов’язкове для адресата, тому що адресант знаходиться в пріоритетному становищі. Реквестивні висловлення, до яких належить „прохання“ („благання“), спонукають адресата виконати певну дію в інтересах адресанта. Становище адресата пріоритетне стосовно адресанта, тому адресат має право прийняти рішення про виконання або невиконання певної дії. Характерною рисою сугестивів, до яких належать порада та пропозиція, є рівні позиції адресата й адресанта та необов’язковість виконання дії з боку адресата. На відміну від О. Беляєвої, Г.Г. Дрінко виокремлює ще один тип висловлень – менасиви (застереження, погроза). Менасивні висловлення мають подібну прагматичну спрямованість, тобто містять обіцянку виконати несприятливі для адресата дії у випадку погрози або попередити про несприятливі наслідки таких дій у випадку застереження [45, с. 14–16].

Як зазначає О.Б. Петрова, можна виділити такі моделі висловлень із модальними значеннями волевиявлення: 1) облігativi (наказ, розпорядження, дозвіл, заборона, вимога, команда, припис, інструкція, вказівка); 2) реквестиви (прохання, мольба, заклинання, запит поради, упрохування); 3) адвісиви (порада, рекомендація, заклик, настанова, заповіт) [45, с. 131].

Навряд чи можна беззастережно прийняти позицію О.І. Беляєвої, Н.І. Формановської, І.О. Демідової, Г.Г. Дрінко та О.Б. Петрової, які зараховують мовленнєвий акт дозволу до прескриптивів (облігативів), оскільки вважаємо, що такий мовленнєвий акт поєднує в собі ознаки і прескриптивів, і сугестивів (адвісивів), тобто є перехідним типом волевиявлення. Наприклад, висловлення – *Ви, Павле Йосиповичу, можете йти додому. Сьогодні нічне чергування веде Кузь* (Гр. Тютюнник) можна трактувати і як прескриптив (облігатив), оскільки адресант знаходиться в пріоритетній позиції, що дозволяє йому контролювати дії адресата, і як сугестив (адвісив), оскільки дія, яку необхідно виконати, бенефактивна для адресата, а її здійснення є необлігаторним.

Залежно від стосунків між учасниками імперативного спілкування (тобто між адресантом й адресатом) та їхнього ставлення до дії систематизує конотації волевиявлення М.Ф. Косилова. Так, якщо адресат підвладний адресантові, то, залежно від бажання комунікантів відносно виконання / невиконання дії адресатом, висловлення здатне набувати значень наказу, настійної вимоги, дозволу (заборони), згоди (відмови). Якщо учасники ситуації не залежать один від одного, то з урахуванням ставлення адресанта й адресата до виконання дії може мати місце заклик, порада, прохання, припущення, попередження, переконання. За умов залежності адресанта від волі адресата висловлення може бути або проханням, або благанням [69, с. 53]. Дослідниця зазначає, що в комунікативних ситуаціях поради та прохання адресант і адресат не залежать один від одного. Наша позиція полягає в тому, що в зазначених комунікативних ситуаціях наявна залежність адресанта від адресата (в ситуації прохання) й залежність адресата від адресанта (в ситуації поради). Порівняймо: (1) – *Благаю, не зроби мене бекечею в гаремі...* (Р. Іваничук); (2) – *А щоб їх згага не томила, розставили б ви їм там, у степу, коритця з водою, – порадив якимсь Горпищенко-чабан голові робіткому Лукії Назарівні Рясній* (О. Гончар). У наведеному тексті (1) адресант знаходиться в неперіоритетній позиції, оскільки він не може

контролювати дії адресата, що робить його залежним від останнього. У комунікативній ситуації прохання виконання дії є вигідним для адресанта, але необов'язковим для адресата. У наведеному тексті (2) адресант займає пріоритетне становище, оскільки має більший досвід чи знання, що робить адресата частково залежним від адресанта. У комунікативній ситуації поради виконання дії, до якої закликає адресант, є вигідним для адресата, але необов'язковим.

У роботі М.М. Бікель була зроблена спроба об'єднати різноманітні варіанти волевиявлення в групи. Автором зазначено, що вони різняться між собою різним ступенем категоричності, інтенсивності й емоційного забарвлення, що дозволило розділити висловлення з модальними значеннями волевиявлення на три групи [див. 17, с. 12]:

- 1) команда, наказ, вимога, заборона, розпорядження, доручення – група, яку характеризують найвищою категоричністю;
- 2) інструкція, дозвіл, порада, напучення, запрошення, застереження, попередження – група, де право виконання дії залишається за адресатом;
- 3) прохання, заклик, умовляння, благання – група з найменшим ступенем категоричності.

На наш погляд, інструкцію слід віднести до групи з найвищим ступенем категоричності, оскільки в комунікативній ситуації інструкції адресант знаходиться в пріоритетній позиції, а виконання дії є обов'язковим для адресата. Наприклад, висловлення – *...Кордон перейдеш вночі біля села Марінешти, – інструктував Медведева голова губчека* (О. Скрипник), яке виконує іллокутивну функцію інструкції, характеризуємо такими ознаками: в адресата немає свободи вибору, каузована дія бенефактивна для обох комунікантів, статус адресанта вищий, дію виконує адресат, сфера комунікації офіційна, ініціативність, нормативність.

На думку Н.В. Швидкої, модальне значення волевиявлення становить „адресовану співрозмовникові чи групі співрозмовників вимогу такої дії чи поведінки, яка б забезпечила відповідність між основним змістом

спонукального речення й дійсністю“ [131, с. 7]. Дослідниця виділяє дев'ять різновидів імперативних речень, які виражають вимогу, наказ, заборону, прохання, благання, пропозицію, пораду, рекомендацію, застереження. С.В. Мясоєдова класифікацію Н.В. Швидкої доповнює ще трьома різновидами імперативних речень: інструкція, запрошення, дозвіл [90].

Як зазначає А.О. Ліпіна, волевиявлення входить до ядерного поля категорії модальності. Значення волевиявлення належить до суб'єктивної реалізації модальності, оскільки воно пов'язане з мовцем, який виражає свої думки, бажання, волю і т.п. Волевиявлення виражене диктемою, яка є ланкою переходу від слова через пропозицію до цілого тексту [79, с. 6]. Серед диктем, що виражають волевиявлення, А.О. Ліпіна виділяє такі типи: наказ, припис, вимога, прохання, порада, розпорядження, пропозиція, погроза. Кожне висловлення, окрім семантичного наповнення, наділене прагматичною функцією.

К.С. Неустроєв вважає, що висловлення з модальними значеннями волевиявлення доцільно розподілити на три групи: 1) з основним значенням наказу (команда, вказівка, директива, замовлення, заборона, дозвіл, інструкція); 2) з основним значенням поради (пропозиція, рекомендація, переконання, попередження, пересторога, погроза, шантаж, настанова / повчання); 3) з основним значенням прохання (настійне прохання, вимога, заклик, запрошення, мольба, заклинання) [92]. Дослідник зазначає, що замовлення та дозвіл належать до групи з основним значенням наказу; погроза – до групи з основним значенням поради; вимога – до групи з основним значенням прохання. Вважаємо, що модальні значення замовлення, дозволу, погрози, вимоги не можна однозначно віднести до групи з основним значенням наказу (запрошення, дозвіл), поради (погроза) та прохання (вимога). Порівняймо: (1) – *Малюй, щоб на Котовського був схожий*, – замовляв Хома (О. Гончар); (2) – *Можете ввечері не затримуватися*, – дозволив Шушунов (Р. Самбук); (3) – *Не лізь, бо дідові скажу*, – пригрозив він про всяк випадок (В. Слапчук); (4) – *Я вимагаю негайно звільнити мене з-під*

арешту! (В. Малик). Висловлення (1) виконує іллокутивну функцію замовлення й містить додаткове значення прохання; висловлення (2) – іллокутивну функцію дозволу й не містить значення наказу; висловлення (3) – іллокутивну функцію погрози й містить додаткове значення наказу; висловлення (4) – іллокутивну функцію вимоги й не містить значення прохання.

А.І. Ізотов виділяє власні семантичні інтерпретації висловлень із модальними значеннями волевиявлення та групує їх у підтипи за такими ознаками [див. 58, с. 28]:

1) підтипи волевиявлення, марковані за ознакою „індикація високої вірогідності каузованої дії“ – наказ, заборона, дозвіл, інструкція;

2) підтипи волевиявлення, марковані за ознакою „індикація високої вмотивованості каузованої дії“ – прохання, вимога;

3) підтипи волевиявлення, марковані за ознакою „індикація корисності для агенса каузованої дії / утримання від дії“ – порада, застереження;

4) підтипи волевиявлення, немарковані за жодною з названих ознак – пропозиція, заклик.

Серед додаткових підтипів, маркованих за ознакою „індикація високої вмотивованості каузованої дії“, дослідник називає благання, переконання, умовляння, упрощування, заклинання, напучування, повчання [58, с. 52].

Навряд чи можна беззастережно прийняти положення про те, що дозвіл та інструкція належать до підтипів волевиявлення, маркованих за ознакою „індикація високої вірогідності каузованої дії“. На нашу думку, дозвіл та інструкція, окрім зазначеної ознаки, марковані за ознакою „індикація корисності для агенса каузованої дії“, тобто є перехідними типами волевиявлення. Порівняймо: (1) – *Надається право описувати хліб лишній, майно усяке, реквізувать і здавать на схорону в кооперацію* (В. Дрозд); (2) – *За начальником рудіє Отроходін, той інструктував: „Забрати до крихти“* (В. Барка). Висловлення (1), яке виконує іллокутивну функцію дозволу, характеризуємо такими ознаками: в адресата немає свободи вибору,

каузована дія бенефактивна для адресанта, статус адресанта вищий. Висловлення (2), яке виконує іллокутивну функцію інструкції, характеризуємо такими ознаками: в адресата немає свободи вибору, каузована дія бенефактивна для адресата, статус адресанта вищий.

І.С. Андрєєва розглядає окремі значення граматичної форми наказового способу, які пропонує поділяти на пом'якшене (прохання, упрошування, переконання, благання), категоричне (вимога, заборона, розпорядження, команда, наказ) і проміжне волевиявлення (порада, запрошення, дозвіл і ін.) [3, с. 6–9].

На думку А.Ю. Маслової, слід розрізняти інтенцію волевиявлення категоричного директивного типу (наказ, розпорядження, команда, заборона), інтенцію волевиявлення пом'якшеного директивного типу (прохання, мольба, заклинання), інтенцію волевиявлення нейтрального директивного типу (пропозиція, запрошення, порада, рекомендація, припис здійснити дію), інтенцію волевиявлення комісивного типу (переконання, клятва, вмовляння, погроза), інтенцію волевиявлення превентивного категорійного типу (нагадування, побоювання (апrehенсив), застереження (адмонитив, власне превентив) [82].

Л.В. Бережан виділяє 12 семантичних моделей висловлень із модальними значеннями волевиявлення, що охоплюють три основні вияви волюнтаристичних відношень за інтенсивністю: пом'якшене волевиявлення, нейтральне волевиявлення та категоричне волевиявлення. Різновид пом'якшеного волевиявлення охоплює такі семантичні моделі, як прохібітив, оптатив, пермісив, когортатив, дезидератив. До висловлень нейтрального волевиявлення належать рекомендатив, реквестив, юсив, дебітив. Різновидами висловлень категоричного волевиявлення є імператив, директив та ветатив [15, с. 8].

Звертаємо увагу на те, що А.Ю. Маслова та Л.В. Бережан у своїх класифікаціях виділяють нейтральний тип волевиявлення. Вважаємо, що мовленнєвий акт волевиявлення нейтральним не буває: він завжди пов'язаний

із певним впливом на адресата, в ньому адресант експлікує свою мету, намір, інтенцію. Натомість доцільним вважаємо використання терміна „інтенційне“, тобто волевиявлення, яке адресант спрямовує на адресата з певним наміром. Наприклад, у висловленні – *Я закликаю вас, правовірні католики, вийти у великодну п'ятницю на інавгурацію ордену товаришів Ісуса – єдиних божих сподвижників, які мають силу оновити нашу приспану віру, нашу силу і здольність до боротьби із схизматами* (Р. Іваничук) волевиявлення адресанта спрямоване на те, щоб адресат здійснив певну дію. Зазначене висловлення не може бути нейтральним, оскільки адресант здійснює певний вплив на адресата, спрямований на досягнення бажаного перлокутивного ефекту.

Таким чином, виділяємо такі семантичні моделі висловлень із модальністю волевиявлення: наказ: – *На коліна, раби, перед султаном великої Порти Магометом Четвертим!* – наказала вона, і миттю згас запал войовників трону (Р. Іваничук); розпорядження: – *Ти, Сидорчук, давай до лісництва, – розпорядився Фрось, – попередь тамтих, щоб гав не ловили* (Р. Самбук); вказівки: – *Візьміть його!* – крикнув єпископ до крилошан, показуючи патерицею на Друкаровича (Р. Іваничук); інструкції: – *Візьмеш обсмалиш на вогні, а потім у воду – і зварии, і наїсися* (Є. Гуцало); заборони: – *Не смій перегортати сторінку, аж доки не виконаєш моє останнє бажання!* (М. Дашкієв); застереження: – *Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою* (М. Вінграновський); погрози: – *Ви за це дорого заплатите, – пригрозив Ібрагім-бек* (В. Рутківський); дозволу: – *Можеш питати все, що заманеться* (В. Шевчук); бажання: – *Я хочу бачити хана!* – вже вередувала мала (Р. Іваничук); напучування: – *Глядися ж у дорозі. А краще – пристань до якихось добрих людей, біженців, – серед нещасних багато є добрих, – та іди вкупі з ними* (Гр. Тютюнник); рекомендації: – *До речі, рекомендував би я вам, шановна, видати свої твори і...* (Г. Тарасюк); поради: – *Я, на вашому місці, не гаяв би жодної хвилини, – порадив Гольдрінг* (Ю. Дольд-Михайлик); пропозиції: – *А може б, ти, синочку, в мене зостався, га?* – спитала вона невпевнено (Гр. Тютюнник); прохання: – *Благаю вас, ваша*

величність, не підпускайте цього міха, напханого пустослів'ям і дурістю, до вашого царственого сина! (П. Загребельний); заклику: – Годі жити у світі без права на каяття, бо інакше порожні ми станемо (В. Шевчук); запрошення: – Я запрошую вас і товаришу Правдик перевірити мою здатність до „водошукування“ (М. Дашкієв); потреби: – От що, інспекторе, необхідно проаналізувати об'яви у пресі (Р. Самбук).

2.2. Основні принципи класифікації та диференційні ознаки модальних значень волевиявлення

У науковій літературі існують різні точки зору щодо ознаки, яка є базовою при класифікації висловлень із модальними значеннями волевиявлення. Так, для одних дослідників такою ознакою є категоричність / некатегоричність акту волевиявлення. Прихильники такої точки зору, беручи до уваги різний ступінь категоричності різноманітних мовленнєвих актів волевиявлення, диференціюють акти волевиявлення на три групи, які можна назвати пом'якшеними, нейтральними й категоричними [3; 61; 89; 82; 15].

Інші дослідники пропонують як основні параметри для класифікації мовленнєвих актів волевиявлення статусну відмінність між мовцем і слухачем, бенефактивність каузованої дії для комуніантів і т.п. Так, наприклад, О.І. Беляєва визначальними для класифікації актів волевиявлення вважає такі ознаки [див. 10, с. 15]:

- 1) облігаторність виконання дії для адресата;
- 2) бенефактивність дії для одного з комунікантів;
- 3) пріоритетність позиції адресанта чи адресата.

Зазначені прагматичні ознаки О.І. Беляєва використовує для опису відмінностей між трьома основними типами актів волевиявлення: прескриптивами, реквестивами й сугестивами.

Для виокремлення підвидів у трьох зазначених групах мовленнєвих актів волевиявлення (наказу, дозволу, розпорядження, заборони, інструкції, замовлення, вимоги в складі прескриптивів; поради, пропозиції, попередження в складі сугестивів; прохання, благання, запрошення в складі реквестивів) О.І. Беляєва істотними вважає такі ознаки [див. 10, с. 16]:

- 1) мотиви волевиявлення;
- 2) бажаність / небажаність каузованої дії;
- 3) участь / неучасть у виконанні дії;
- 4) зміст дії;

- 5) характер джерела волевиявлення;
- 6) сфера комунікації.

На нашу думку, ознаки, які О.І. Беляєва пропонує для виокремлення підвидів у класифікації мовленнєвих актів волевиявлення, недостатньо розкриті, оскільки неясно, чи характер джерела волевиявлення передбачає психологічні й соціальні особливості мовця, чи зміст дії є негативною чи позитивною прескрипцією, для кого каузована дія бажана / небажана і т.д. Про різні сфери комунікації можна говорити стосовно прескриптивів, сугестивів і реквестивів, але це не може бути основою для диференціації всередині групи, наприклад, прескриптивів наказу, розпорядження, інструкції та ін. Говорячи про загальний „офіційний“ характер прескриптивів, варто зазначити, що дозвіл і заборона можуть бути використані і в неофіційному мовленні, а також у випадку симетрії й асиметрії соціально-статусних і вікових характеристик адресанта й адресата. Порівняймо: (1) – *Ні, аж до вечора можете бути, – милостиво дозволив Кукурузо* (В. Нестайко); (2) – *Не смій мені більше про його так зване добро!* (П. Загребельний). Висловлення (1) виконує іллокутивну функцію дозволу, а висловлення (2) – іллокутивну функцію заборони. У наведених текстах (1), (2) мовленнєві акти дозволу й заборони відбуваються в неофіційній обстановці, а також при симетрії соціально-статусних і вікових характеристик адресанта й адресата.

Як зазначає О.С. Шевчук, різні вияви волевиявлення слід аналізувати в контексті семантичних можливостей граматичних форм способу дієслова. Так, дієслова наказового способу за допомогою відповідної інтонації здатні передавати прохання, запрошення, побажання, пораду, застереження, повчання, наказ, погрозу, дозвіл. Форми умовного способу „можуть набувати значень, характерних для наказового“, й виражати пораду (залежно від контексту, від лексичного значення компонентів висловлення, від ситуації мовлення може мати різне експресивне забарвлення, наприклад, виражає пораду в поважній формі, чи глузливе зауваження, чи наказ із конотацією згрублості), прохання, бажану дію, запрошення, категоричну вимогу, дозвіл,

пом'якшений наказ, дорікання, пропозицію, застереження. Різні конотації волевиявлення (благання, заборону, заклик, наказ, прохання) нерідко виражені формою 1-ої особи дієслів теперішнього часу, таких, як *бажати, хотіти, благати, забороняти, закликати* та ін. [132, с. 40–46]. На наш погляд, використання лише синтаксичного аспекту для класифікації модальних значень волевиявлення є недостатнім, оскільки різноманітні конотації волевиявлення можуть бути виражені одними й тими самими засобами. Для виокремлення модальних значень волевиявлення доцільним вважаємо використання трьох аспектів: семантичного, що полягає в аналізі пропозиційного змісту висловлень із модальністю волевиявлення; синтаксичного, що передбачає аналіз засобів вираження волевиявлення; комунікативно-прагматичного, що полягає в аналізі прагматичних та комунікативних ознак висловлень із модальністю волевиявлення. Порівняймо:

- (1) – *Візьміть його і ведіть, – наказав ігумен і пішов до виходу* (В. Шевчук);
- (2) – *Ні, ні! Не зачиняй, благаю! – впала на коліна Марія* (Р. Іваничук);
- (3) – *Краще не заходьте до нього зараз. Пропав чоловік* (Гр. Тютюнник);
- (4) – *Заходьте, будь ласка* (Гр. Тютюнник).

У наведених текстах (1), (2), (3), (4) волевиявлення мовця виражене за допомогою синтетичних форм імператива 2-ої особи однини й множини (*візьміть і ведіть; не зачиняй; не заходьте; заходьте*). Для визначення іллокутивної функції зазначених висловлень необхідно проаналізувати їх семантику та визначити прагматичні та комунікативні ознаки. Таким чином, висловлення (1), яке виконує іллокутивну функцію наказу, характеризуємо такими ознаками: в адресата немає свободи вибору, каузована дія бенефактивна для адресанта, статус адресанта вищий; висловлення (2), яке виконує іллокутивну функцію прохання, характеризуємо такими ознаками: в адресата є свобода вибору, каузована дія бенефактивна для адресанта, статус адресанта нижчий; висловлення (3), яке виконує іллокутивну функцію поради, характеризуємо такими ознаками: в адресата є свобода вибору, каузована дія бенефактивна для адресата, статус адресанта вищий; висловлення (4), яке виконує

іллокутивну функцію запрошення, характеризуємо такими ознаками: в адресата є свобода вибору, каузована дія бенефактивна для адресанта й адресата, статус комунікантів несуттєвий.

Серед різноманітних класифікацій змістової організації висловлень із модальними значеннями волевиявлення заслуговує уваги класифікація, запропонована В.С. Храковським і О.П. Володіним. Для виокремлення семантичних типів волевиявлення дослідники пропонують урахувати такі обставини [див. 128, с. 136–137]:

1) спровокованість чи неспровокованість акта волевиявлення („імпульс каузації“ виникає в адресанта чи адресата);

2) зацікавленість у виконанні каузованої дії (каузовану дію виконують в інтересах адресанта чи адресата);

3) субординація (мовець позиціонує / не позиціонує себе вище слухача).

За допомогою класифікаційного параметру „імпульс каузації“ дослідники розмежовують такі модальні значення волевиявлення як пораду та пропозицію, дозвіл та інструкцію. Однак, на наш погляд, і порада, і дозвіл можуть бути реалізовані не тільки в реактивних (що є реакцією на ту чи іншу дію адресата), але й в ініціативних (що є стимулом для тих чи інших мовленнєвих чи немовленнєвих дій адресата) висловленнях. Порівняймо: (1) – *Сідайте, синки, – показав старий отаман на лаву, коли козаки переступили поріг військової канцелярії* (В. Малик); (2) – *Моя вам порада: влаштуйтеся в готелі і попросіть порт'є, щоб він довідався про все, що вас цікавить* (П. Загребельний). У наведеному тексті (1) отаман дозволяє козакам сісти, коли ті увійшли до канцелярії. У наведеному тексті (2) водій таксі радить героєві поселитися в готелі й звернутися за допомогою до порт'є. Висловлення (1) виконує іллокутивну функцію дозволу, а висловлення (2) – іллокутивну функцію поради. Зазначені висловлення є ініціативними мовленнєвими актами.

Характерними для висловлень із модальними значеннями волевиявлення є два показники: по-перше, особливий зв'язок між дією та

буттям, такий, який повинен бути здійснений із волі мовця; по-друге, дія обов'язково повинна мати свого носія [69, с. 48–49]. Значення волевияву є базовим для всіх різновидів актів волевиявлення, при цьому діапазон конотацій цього значення характеризують значним об'ємом і різноманітністю. В кожній окремо взятій комунікативній ситуації акт волевиявлення можна кваліфікувати по-різному: як наказ, порада, прохання і т.п. Вибір відповідного ситуації способу волевиявлення детермінований оцінкою ситуації мовцем на основі трьох незалежних чинників [див.: 147, с. 79]:

- 1) відмінність соціального статусу мовця і слухача;
- 2) влада одного комуніканта над іншим;
- 3) ступінь проникнення у сферу адресата.

На нашу думку, зазначених принципів недостатньо для виділення окремих модальних значень волевиявлення, оскільки не враховані такі чинники, як бенефактивність каузованої дії, зацікавленість комунікантів у виконанні дії та ін. Порівняймо: (1) – *Раджу вам прислухатися до його слів* (П. Загребельний); (2) – *Ти перш, ніж щось зробити, порадься з государем, – повчав Виговського Хитрово, тицяючи йому пальцем у груди* (Ю. Мушкетик); (3) – *Пива! – наказав я голосно. – Найкращого!* (В. Шевчук). У наведених текстах (1), (2), (3) наявна відмінність соціальних статусів комунікантів, адресантові належить пріоритетна позиція. Для визначення іллокутивної функції кожного із зазначених висловлень необхідно враховувати, для кого виконання дії є вигідним і хто зацікавлений у її здійсненні. Таким чином, висловлення (1), яке виконує іллокутивну функцію поради, характеризуємо такими ознаками: адресат зацікавлений у здійсненні дії, виконання дії є вигідним для адресата. Висловлення (2), яке виконує іллокутивну функцію напучування, характеризуємо такими ознаками: адресант зацікавлений у здійсненні дії, виконання дії є вигідним для адресата. Висловлення (3), яке виконує іллокутивну функцію наказу, характеризуємо такими ознаками: адресант зацікавлений у здійсненні дії, виконання дії є вигідним для адресанта.

Класифікація І.О. Демідової ґрунтується на таких чинниках соціолінгвістичного характеру [див. 39, с. 64]:

- 1) первинність і вторинність комунікативних ролей між учасниками мовленнєвих актів волевиявлення;
- 2) соціальна роль учасників комунікації;
- 3) міжособистісні відносини учасників мовленнєвих актів волевиявлення;
- 4) причетність комунікантів до потенційної дії (відповідність інтересам одного з комунікантів). Одна й та сама дія може бути: а) бенефактивною й бажаною; б) бенефактивною, але небажаною; в) бажаною для одного з учасників мовленнєвих актів волевиявлення, але небажаною для іншого.

На наш погляд, зазначені принципи доцільно доповнити чинником свободи вибору в адресата. Ознака обов'язковості / необов'язковості виконання дії дає змогу розмежувати категоричні / некатегоричні різновиди модальності волевиявлення. Порівняймо: (1) – *Станьте його тінню, – наказав, – і не спускайте з нього ока ні вдень, ані вночі* (В. Шевчук); (2) – *Не раджу більше нікому про це розповідати, – сказав я* (Ю. Мушкетик). У наведених текстах (1), (2) адресант знаходиться в пріоритетній позиції, каузована дія є бажаною й бенефактивною для адресанта. Для визначення іллокутивної сили зазначених висловлень беремо до уваги чинник свободи вибору в адресата. Висловлення (1) позначає дію, виконання якої є обов'язковим для адресата, й виконує іллокутивну функцію наказу. Висловлення (2) позначає дію, виконання якої є необов'язковим для адресата, й виконує іллокутивну функцію поради.

М.Ф. Косилова класифікувала типи волевиявлення й одна з перших визначила наявні між ними відмінності. Вона запропонувала враховувати три класифікаційні ознаки [див. 69, с. 48–57]:

- 1) відносини між адресантом і адресатом: а) адресат залежить від волі адресанта; б) між адресатом і адресантом немає залежності; в) адресант залежить від волі адресата;

2) ставлення адресанта до дії: а) бажає її виконання; б) вважає її виконання доцільним; в) не бажає її виконання;

3) ставлення адресата до дії: а) бажає її виконання; б) його ставлення до дії невідоме; в) не бажає її виконання.

Звертаємо увагу на те, що запропонованих параметрів класифікації типів волевиявлення недостатньо, оскільки одному й тому самому модальному значенню волевиявлення можуть відповідати різноманітні набори класифікаційних ознак. Порівняймо: (1) – *Підніміть мене, – наказав капітан* (А. Дімаров); (2) – *Говори, – дозволив пан магістратський суддя* (В. Шевчук). Висловлення (1) виконує іллокутивну функцію наказу й може містити такі комбінації класифікаційних ознак: а) адресат залежить від волі адресанта, адресант бажає виконання дії, ставлення адресата до дії невідоме; б) адресат залежить від волі адресанта, адресант вважає виконання дії доцільним, ставлення адресата до дії невідоме. Висловлення (2) виконує іллокутивну функцію дозволу й може містити такі комбінації класифікаційних ознак: а) адресат залежить від волі адресанта, адресант вважає виконання дії доцільним, адресат бажає виконання дії; б) адресат залежить від волі адресанта, адресант не бажає виконання дії, адресат бажає виконання дії.

Якщо до середини ХХ ст. дослідження специфіки типів волевиявлення проводили на основі формально-граматичних або семантико-граматичних характеристик, то зі зміною теоретичних концепцій і настанов та переорієнтації інтересів мовознавців у напрямку комунікативно-прагматичного аспекту мови з'являються нові варіанти типології конструкцій із модальними значеннями волевиявлення. Так, О.В. Сарайкіна пропонує здійснювати диференціацію різновидів модальності волевиявлення відповідно до кількох параметрів [див. 108, с. 21–22]:

1) у чиїх інтересах здійснюють каузовану дію: адресанта, адресата чи 3-ої особи, що бере / не бере участь у мовленнєвому акті (бенефактивність);

2) ступінь нагальності волевиявлення: обов'язковість / необов'язковість виконання зазначеної дії для адресата;

3) спровокованість / неспровокованість волевиявлення: ініціальні репліки, чи репліки-акції й репліки-реакції;

4) відносини субординації між адресантом і адресатом.

Як зазначає І.С. Андрєєва, для виокремлення семантичних типів волевиявлення слід брати до уваги декілька показників [див. 3, с. 6–9]:

1) ознака залежності адресанта від адресата;

2) ознака зацікавленості адресанта в дії;

3) урахування можливого спротиву адресата;

4) ознака надання можливості адресатові вибору здійснювати зазначену дію;

5) спрямованість волевиявлення на користь адресанта чи адресата.

У зв'язку з вивченням типів волевиявлення заслуговує уваги класифікація, запропонована О.О. Філатовою, яка орієнтована не тільки на прагматичні, але й на соціальні характеристики висловлень із модальними значеннями волевиявлення. О.О. Філатова пропонує враховувати низку чинників, що сприяють розрізненню виділених нею типів волевиявлення [див.: 123, с. 10–14]:

1) чинник свободи в адресата (категоричні, некатегоричні мовленнєві акти волевиявлення);

2) чинник зацікавленості (здійснення дії в інтересах адресанта, адресата, того й іншого чи несуттєво);

3) чинник статусу (статус адресанта нижчий чи вищий статусу адресата, або статус комунікантів неістотний);

4) чинник виконавця (хто виконує дію: адресат, чи адресант і адресат, чи адресант, адресат і інші особи);

5) чинник нормативності (нормативні мовленнєві акти волевиявлення з оперттям на моральні, юридичні й інші норми, ненормативні мовленнєві акти волевиявлення);

6) чинник середовища (суттєвий, тобто мовленнєвий акт ужитий в офіційній обстановці, чи несуттєвий);

7) чинник зумовленості (реактивні й ініціативні мовленнєві акти волевиявлення).

Запропоновані О.В. Сарайкіною, О.О. Філатовою та І.С. Андрєєвою принципи класифікації модальних значень волевиявлення вважаємо найбільш повними, однак унесемо декілька уточнень. У чиннику статусу / пріоритетності додамо ознаку рівності статусів адресанта й адресата. У чиннику виконавця дії збільшимо коло виконавців до такого переліку: 1) адресат; 2) адресант; 3) адресат, адресант і інші особи; 4) третя особа чи особи. Ці зміни вбачаємо суттєвими для характеристики окремих різновидів волевиявлення. У чиннику середовища залишимо характеристику вживання мовленнєвих актів волевиявлення в офіційній обстановці, а „несуттєво“ змінимо на „неофіційна обстановка“.

Наша позиція полягає в тому, що для виокремлення семантичних моделей висловлень із модальністю волевиявлення слід розглядати категоричність як градаційну категорію, а також іллокутивну мету висловлень із модальними значеннями волевиявлення, яка полягає в спробі адресанта домогтися від адресата (не) виконання певної дії. Категоричність висловлення визначаємо як категорію, пов'язану з догматичністю, безапеляційністю, надмірною впевненістю адресанта у своїх знаннях, тоді як некатегоричність пов'язана з турботою про інтереси адресата, обережністю, передбачливістю, прагненням уникнути небажаних наслідків. Некатегоричність висловлення вказує на те, що адресант пропонує адресатові свою точку зору максимально толерантно й увічливо. Категоричність висловлення, навпаки, вказує на догматичність і незаперечність думки адресанта, часом на нехтування думкою адресата.

Таким чином, висловлення з модальними значеннями волевиявлення за ступенем інтенсивності іллокутивної сили поділяємо на три групи:

1) висловлення з модальними значеннями категоричного волевиявлення:
 – *Приберіть і йдіть додому, ви нам сьогодні не потрібні*, – наказав Генріх (Ю. Дольд-Михайлик); – *Замовкни – огризався отець Северіан*, — *прикуси*,

нечестивцю, свій собачий язик! (П. Загребельний); – *Не смій проти яничарів... То устої...* (Р. Іваничук);

2) висловлення з модальними значеннями пом'якшеного волевиявлення: – *Узяв би молот, грюкнув раз та два – все б легше було на руки ковалеві* (Гр. Тютюнник); – *Лебединого тобі віку!* (О. Гончар); – *Ідіть, – дозволила тишотіла сторожа, пропускаючи мене повз себе на палубу, де лежали швартові канати та височіли ще не розпаковані контейнери і ящики* (Л. Тендюк);

3) висловлення з модальними значеннями інтенційного волевиявлення: – *А півня, тітонько, ви краще заріжте, бо він і курей продасть...* – сказав Климко (Гр. Тютюнник); – *Дуже прошу, – неголосно сказав Письменник, – не треба свердлувати* (М. Дашкієв); – *А чи не випити нам, хлопці?* (В. Дрозд).

Для виокремлення модальних значень волевиявлення в кожній групі використовуємо два підходи: семний (для визначення назв різновидів волевиявлення) та прагматичний, що містить такі елементи: 1) статус адресанта та адресата; 2) зацікавленість комунікантів у виконанні дії; 3) бенефактивність каузованої дії; 4) ступінь свободи вибору в адресата; 5) виконавець дії; 6) сфера комунікації; 7) спровокованість / неспровокованість волевиявлення; 8) нормативність волевиявлення.

Таким чином, виділяємо такі різновиди модальності волевиявлення:

1) імператив: – *Віднеси йому замовлення, – наказала мадам* (Ю. Дольд-Михайлик); директив: – *Тягніть ту, – вказав на ще одну урну, – висипайте і одразу до кабіни* (Р. Самбук); інструктив: – *Ти піди до Варі, помаж руки йодом і перебинтуй, а то зовсім погано буде* (П. Загребельний); прескриптив: – *От що, – розпорядився Коршун, – прив'яжіть його до дерева* (Р. Самбук); прохібітив: – *І поза межі двору без мого дозволу не смій виходити!* (В. Малик) – модальні значення категоричного волевиявлення;

2) превентив: – *Ти ж дивися тепер мені, не бігай до мами, – застеріг я його* (А. Дімаров); менасив: – *Жени, гаде, бо пристрелю!* (В. Дрозд); оптатив: – *Ви б, пане канцеляристо, зараз пішли. Завітали б до мене з паном дяком*

пізніше (В. Шевчук); пермісив: – *Читайте, я дозволяю, вони адресовані мені* (Р. Самбук); когортатив: – *Коли вже впіймався – то і відповідь зумій тримати, – повчала між тим тьотя Клава* (В. Рутківський); дезидератив: – *Я хочу, щоб ти не чіпав цієї дівчини!* (В. Малик) – модальні значення пом'якшеного волевиявлення;

З) адвісив: – *Я раджу вам, – мовив на прощання Валбіцин, – уважно вивчити ці матеріали й документи* (Р. Самбук); рекомендатив: – *Я надішлю вам правила нашого внутрішнього розпорядку – рекомендую добре їх простудіювати...* (Ю. Дольд-Михайлик); пропозитив: – *Ну, то підіть приляжте, – запропонував Іван Іванович* (В. Савченко); реквестив: – *Я прошу Вас – ідіть* (І. Драч); юсив: – *Я закликаю тебе, хане, піти на Київську сторону, де колись побиті були браття наші і великий хан наш Боняк, де нині склав голову хан Коб'як!* (В. Малик); інвітив: – *Запрошую вас, брачо, разом послухати, що діється на білому світі* (Л. Тендюк); дебітив: – *Треба піти березових чурбанців нарізати* (В. Шевчук) – модальні значення інтенційного волевиявлення.

2.3. Семантичні типи модальності волевиявлення

2.3.1. Семантика модальності категоричного волевиявлення

Висловлення з модальними значеннями категоричного волевиявлення мають окреслену прагматичну спрямованість, оскільки адресантові належить пріоритетне становище й для адресата є обов'язковим виконання зазначеної дії. Порівняймо: – *То слухай, що я тобі наказую: скачи в Салачик і знайди мені ту циганку-красуню, в якій очі світяться вогнем, а стан гнучкіший від лози* (Р. Іваничук). Для категоричного волевиявлення характерні такі ознаки: залежність адресата від адресанта, обов'язковість виконання дії (знайти циганку-красуню) адресатом унаслідок домінувального статусу адресанта (воєнний міністр наказує татарському яничарові), правомірність адресанта вимагати здійснення конкретної дії, зацікавленість адресанта у виконанні дії та її спрямованість на його користь (герой хотів знайти циганку-красуню).

Різновид категоричного волевиявлення, що репрезентує семантику наказу, визначаємо як імператив.

Оскільки імператив є офіційним розпорядженням людини, наділеної владою [90, с. 10], то імперативне значення містить декілька конотацій, таких, як вимога, веління (повеління), доручення, призначення. Порівняймо: (1) – *Наказним отаманом Кафського загону я призначаю Івана Рога, а на випадок його смерті чи тяжкого поранення – Василя Заболотного* (В. Малик); (2) – *Велю покарати луком* (Ю. Мушкетик); (3) – *Вимагаю партійної дисципліни!* (Ю. Смолич). Зазначені висловлення з основним значенням наказу містять додаткові конотації: висловлення (1) – призначення, висловлення (2) – веління (повеління), висловлення (3) – вимоги.

Якщо виходити з того положення, що імператив виражає пряме волевиявлення адресанта щодо вчинення реальної чи потенційної дії [115, с. 78], то основна мета імперативного висловлення полягає в тому, щоб змусити адресата виконати певну дію. За допомогою імператива адресант

прагне вплинути на волю адресата, зазвичай у своїх власних інтересах. Наприклад: – *Ану, підійди сюди, молодче, і поклонися*, – *звернувся до парубка* (Р. Іваничук). У наведеному тексті адресант наказує парубкові поклонитися йому. Імперативне висловлення безпосередньо звернене до адресата й виражає волевиявлення адресанта щодо вчинення дії (підійти й поклонитися).

Звертаємо увагу на те, що причини й мотиви волевиявлення мовця, спрямованого на виконання наказу, зазвичай приховані. Наказ не підлягає обговоренню та є обов'язковим для виконання. Наприклад, у висловленні – *Яцьку, я доручаю тобі охороняти цю дівчину... відповідаєш за нею за неї головою. Щоб ніхто й пальцем не зачепив її! Розумієш?* (В. Малик) адресант займає авторитарну позицію стосовно адресата й не сумнівається, що адресат виконає (спробує виконати) каузовану дію. Водночас зустрічаємо випадки, коли описані дві ситуації наказу, які слід виконувати послідовно. Наприклад, у висловленні – *Скачи в третю когорту й перекажи їй привідці моє повеління: хай одрубав антське вістря та став стіною супроти решти* (Д. Міщенко) адресант наказує адресатові здійснити дію (скакати в третю когорту й переказати його повеління), а також передати третій особі, щоб та виконала дію (одрубав антське вістря й став супроти решти).

У структурі імперативної ситуації виділяємо обов'язкові (облігаторні) компоненти, для яких характерна незмінність змістового наповнення, і необов'язкові (необлігаторні) компоненти. Облігаторними компонентами є: 1) адресант (той, хто наказує); 2) адресат (той, кому наказують); 3) каузована дія; 4) спосіб примусу (мовленнєва каузація). Необлігаторними компонентами імперативної ситуації є: 1) оцінка й ступінь категоричності наказу; 2) інтенсивність впливу; 3) обставини й характер наказу (офіційний / неофіційний).

Джерелом волевиявлення є адресант, соціальний статус якого є вищим від статусу адресата й дає йому право наказувати [115, с. 78]. Адресант є відповідальним за прийняття рішення про виконання / невиконання дії. Наказ може віддати тільки адресант, який наділений соціально закріпленою

перевагою над адресатом. Офіційний характер наказу експліковано вживанням у висловленнях іменників, що позначають високий соціальний статус, посаду, службове становище суб'єкта, який наказує (адресанта). Наприклад: – *Пан отаман наказав всім спішитись і займати позицію на валу* (Ю. Сорока). У наведеному тексті отаман наказує поспішити й зайняти позиції на валу. Позиції партнерів спілкування визначені за соціальним статусом: отаман / козакам.

Слід зазначити, що адресант виражає категоричне волевиявлення, займає певну службову позицію / має високий соціальний статус, його концептуальні ознаки можуть бути зрозумілі з контексту й у випадку імплікації адресанта, зокрема, коли адресат усвідомлює облігаторність виконання дії. Наприклад: – *Я наказую відчинити, боягузе! – закричав князь у якомусь шаленстві* (В. Шевчук). У наведеному тексті князь наказує рабові відчинити двері. Позиції партнерів спілкування визначені за соціальним статусом: князь / рабові. Пріоритетність позиції адресанта зрозуміла з контексту.

Якщо виходити з того положення, що в імперативному висловленні основою пріоритетності є службова позиція адресанта, яка надає йому право спонукати адресата до дії [33, с. 86], то коло осіб, які можуть бути адресантами наказу, різко звужується. Вважаємо, що адресантом може бути й особа, яка через певні обставини вважає, що має право наказувати. В таких ситуаціях наказ має не офіційний, а побутовий характер. Ці обставини пов'язані з певною залежністю адресата; наказ у такому випадку містить значення примусу. Наприклад: – *Іди ж мені зараз же по портфель!* (М. Вінграновський). У наведеному тексті мама роздратовано наказує синові негайно повернутися за портфелем, який той упустив у калюжу й не підняв. Позиції партнерів спілкування визначені як за рольовим статусом, так і за віковим цензом: мама / синові.

Виконавцем каузованої дії є адресат, який знаходиться в непріоритетній позиції й не наділений правом вирішувати питання про виконання /

невиконання дії. Наприклад: – *Молоді люди, – суворо наказав професор, – я не люблю, коли в моїй присутності починаються подібні розмови* (П. Загребельний). У наведеному тексті адресат (молоді люди) знаходиться в неперіоритетній позиції, а тому виконання зазначеної дії (припинити розмову) є обов’язковим. Позиції партнерів комунікації визначені за віковим цензом: старший / молодшому.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки імператива (див. додаток А): 1) в адресата немає свободи вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; 3) статус адресанта вищий; 4) дія може бути виконана адресатом; адресантом, адресатом, іншими особами; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації офіційна; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид категоричного волевиявлення, що реалізує семантику вказівки, визначаємо як директив.

Якщо виходити з того положення, що основною метою директива є бажання спорядити адресата вказівками про вчинення / невчинення дії [115, с. 80], то директивне значення містить декілька конотацій, таких, як наказ, команда, вказівка, й тому воно має широкий спектр уживання. Порівняймо: (1) – *Йди туди, – вказав кістлявою рукою, – йди до церкви, і там тобі проясниться дорога* (Б. Бойчук); (2) – *Ви посидьте тут, – вказав сержант на гранітний камінь з написом на честь чого споруджуватиметься монумент, і, збентежений, пішов допивати чай* (Л. Копань). У висловленні (1) адресант експлікує вказівку стосовно того, як слід діяти в конкретній ситуації. У висловленні (2) адресант дає керівну вказівку (зі значенням наказу) адресатові, спрямовану на те, щоб той виконав зазначену дію.

У директивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто дає вказівки); 2) адресат (той, кому дають вказівки); 3) каузована дія.

Ініціатором волевиявлення є адресант [115, с. 80], якому його соціально-рольовий статус дає право давати вказівки щодо виконання адресатом певної дії. Директив безпосередньо адресований 2-ій особі, що змушена з тієї чи

іншої причини виконати певну дію [14, с. 38]. Адресат займає неперіоритетну позицію й не має права вирішувати питання щодо виконання / невиконання ним зазначеної дії. Каузована дія є обов'язковою до виконання й здійснюється на користь адресанта. Наприклад: – *Одокиме, бери свій і Красіїв курені, ставте борону он там, біля двох грушок, – вказав пальцем угору. – копайте шанці. Там найвужче місце. Приймете супостата на свої груди. Тримайте їх... доки й сили вашої* (Ю. Мушкетик). У наведеному тексті адресант дає вказівку адресатові (Одокиму), щоб той разом із третьою особою (Красієм) виконали дію (взяли курені, поставили борону, викопали шанці, стримали супостата). Позиції комунікантів визначені за соціально-рольовим статусом: гетьман / курінному.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки директива (див. додаток А): 1) в адресата немає свободи вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; 3) статус адресанта вищий; 4) дію виконує адресат; 5) сфера комунікації офіційна; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид категоричного волевиявлення, що репрезентує семантику інструкції, визначаємо як інструктив.

Інструктив уважаємо вказівками, сукупністю правил, що встановлюють послідовність і спосіб здійснення певної дії. Функціональне завдання інструктива повідомити важливі об'єктивні відомості й запропонувати пов'язані з ними необхідні дії. Інструктивне висловлення спрямоване на регламентацію діяльності адресата, який зобов'язаний виконати вказівки, які містить таке висловлення. Іллокутивною метою інструктивних висловлень є проінструктувати адресата про послідовність виконання дій, дотримання яких призведе до бажаного для нього результату. Наприклад: – *Піди он до того бона, знайди там на березі Жору Колікова і скажи йому, щоб він пройшовся з тобою до острова, а ми подивимось...* (П. Загребельний). У наведеному тексті адресант пропонує адресатові знайти Жору Колікова й піти з ним до острова. Адресант встановлює для адресата правила, порядок, спосіб виконання дії

(піти до бона, знайти Жору Колікова й сказати, щоб той пішов із ним до острова).

В інструктивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто дає інструкції); 2) адресат (той, кому дають інструкції); 3) послідовність виконання дій.

Якщо виходити з того положення, що інструкцію використовують у таких ситуаціях спілкування, де пріоритетність позиції адресанта визначена наявністю в нього певних знань [33, с. 89], які відсутні в адресата, то, вживаючи висловлення з модальним значенням інструктива, адресант припускає, що адресат зацікавлений у отриманні цих знань. Наприклад: – *Рубаємо по контуру, за міліметр од лінії, – оголосив майстер, закінчивши розмічати* (Гр. Тютюнник). У наведеному тексті адресант (майстер), володіючи знаннями в певній галузі й уважаючи, що ці знання необхідні адресатові, дає йому інструкції стосовно виконання певної дії.

Оскільки мовленнєвим актом інструкції вважають лінію поведінки, наслідуючи яку можна досягти оптимальних результатів [90, с. 12], то важливими є не самі дії, а послідовність їх виконання в певній ситуації. Наприклад: – *Завтра, – мовив швидко, – завтра, Борисе, полетиш до своїх. Запам'ятовуй, що мусиш вчинити. Одразу після приземлення знайдеш найближчу військову частину. Скажеш, що тобі потрібен будь-який працівник “смершу”. Передаси йому – від Сивого. [...]. Там скажеш: німці орієнтовно через три дні готують висадку важливого агента* (Р. Самбук). У наведеному тексті адресант пропонує адресатові виконати декілька дій у певній послідовності (поїхати до своїх, знайти працівника „смершу“ в найближчій військовій частині, передати йому важливу інформацію), оскільки недотримання такої послідовності призведе до небажаного для адресанта результату.

Звертаємо увагу на те, що каузована в інструкції дія може бути бенефактивною для обох комунікантів. Уживаючи інструктивне висловлення, адресант указує адресатові на найбільш оптимальний спосіб здійснення тієї чи

іншої дії. Наприклад: – *Тетяні передайте таке: хай заколе отого кабанчика, що я в районі на покрову купив, горілки хай дістане для родичів – і шле до мене людей, щоб перепрошували* (Є. Гуцало). У наведеному тексті адресант дає інструкції стосовно того, в якій послідовності слід виконати дії (заколоти кабанчика, дістати горілки, слати людей). Дотримання зазначеної послідовності дій є вигідним і для адресата, і для адресанта.

Обов'язковість виконання інструкції визначена доречністю [33, с. 89], оскільки недотримання адресатом вказівок стосовно порядку виконання дії може призвести до несприятливих для нього наслідків. Наприклад: – *А тепер узяли всі у праву руку молоточки. Хто лівша – у ліву. Не соромтесь* (Гр. Тютюнник). У наведеному тексті адресант пропонує адресатові спосіб виконання дії, який найбільше серед низки можливих відповідає певним умовам, вимогам. Зазначена дія є бенефактивною насамперед для адресата.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки інструктива (див. додаток А): 1) в адресата немає свободи вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; для адресата; 3) статус адресанта вищий; 4) дію виконує адресат; 5) сфера комунікації офіційна; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид категоричного волевиявлення, що реалізує семантику розпорядження, визначаємо як прескриптив.

На нашу думку, мовленнєвий акт розпорядження є вказівкою адресанта про необхідність здійснення адресатом певних дій. Пріоритетність позиції адресанта визначена його соціально-рольовим статусом. Наприклад: – *П'явочка, Оселечик і Приймак ідуть збирати дрова для вогнища, – розпорядився Віктор Іванович* (О. Дерманський). У наведеному тексті волевиявлення адресанта (учителя) спрямоване на те, щоб адресат (учні) виконали певну дію (назбирали дров). Позиції учасників мовленнєвого акту розпорядження визначені за соціально-рольовим статусом: учитель / учням.

У прескриптивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто дає розпорядження); 2) адресат (той, кому дають розпорядження); 3) власне розпорядження.

У мовленнєвому акті розпорядження джерелом волевиявлення є адресант, соціальний чи рольовий статус якого є вищим і наділяє його правом давати розпорядження. Оскільки статус адресата є нижчим, він не може відмовитися від виконання зазначеної адресантом дії. Наприклад: – *Негайно зменшіть данину, – розпорядився він, рятуючи свою державу від загибелі* (Л. Копань). У наведеному тексті адресант (володар) дає розпорядження адресатові (підданім) стосовно здійснення певної дії (зменшити данину). Позиції партнерів комунікативного акту визначені за соціальним статусом: володар / піддані.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки прескриптива (див. додаток А): 1) в адресата немає свободи вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; 3) статус адресанта вищий; 4) дія може бути виконана адресатом; адресантом, адресатом, іншими особами; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації офіційна; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид категоричного волевиявлення, що репрезентує семантику заборони, визначаємо як прохібітив.

Прохібітив позначає мовленнєву дію, що блокує попередню (мовленнєву) дію адресата. Мовленнєвий намір адресанта спрямований безпосередньо на припинення дії адресата [71, с. 51]. Навряд чи можна прийняти це положення беззастережно. Вважаємо, що прохібітивне висловлення спрямоване на попередження здійснення дії чи на припинення вже розпочатої до моменту мовлення дії; адресант вважає, що дія не повинна бути виконана в ситуації, що склалася на момент мовлення. Наприклад: – *Маріє. Вам не можна входити в ізолятор. [...] – Ви заражені радіацією, Маріє. Ваше тіло швидко руйнується* (О. Бердник). У наведеному тексті волевиявлення адресанта спрямоване на те, щоб не дозволити адресатові

(Марії) вчинити певну дію (зайти в ізолятор). Висловлюючи заборону, адресант указує на об'єктивні причини її накладення (Марія заражена радіацією).

Якщо виходити з того положення, що заборона базується на пресупозиції наявності в адресата бажання здійснити певну небажану для адресанта дію [33, с. 87], то мовленнєвий акт заборони може бути схарактеризований як спроба змусити свого співрозмовника не здійснювати дію (припинити дію), яка є несприятливою для адресанта. Наприклад: – *Забороняю будь-які експерименти. Пора братися за справжнє діло* (П. Загребельний). У наведеному тексті адресант забороняє адресатові виконувати зазначену дію з огляду на певні обставини, відомі з контексту. Основною ознакою прохібітивного висловлення є авторитарна позиція адресанта – його визнане адресатом право певним чином обмежувати діяльність останнього.

У прохібітивній ситуації виділяємо обов'язкові й факультативні компоненти. Обов'язковими компонентами є: 1) адресант (той, хто забороняє); 2) адресат (той, кому забороняють); 3) дія, яку забороняють. Факультативними компонентами є: 1) санкції, тобто покарання за порушення заборони; 2) причини накладення заборони.

Оскільки виконання заборони залежить від ситуації спілкування, ступеня інтенсивності волевиявлення, авторитетності джерела спонування, ставлення адресата до дії, ступеня зацікавленості адресанта у вчиненні / невчиненні дії [114, с. 200], то заборону як акт комунікації може висловлювати тільки особа, соціально-рольовий статус якої наділяє її правом забороняти. Відповідно, у випадку порушення заборони для адресата можуть настати негативні наслідки. Наприклад: – *Я вам категорично забороняю не лише пити каву, але й приймати транквілізатори* (В. Забірко). У наведеному тексті адресант забороняє адресатові здійснювати певну дію (пити каву й приймати транквілізатори), оскільки вважає, що виконання такої дії може

призвести до негативних наслідків для адресата (його організм перестане відповідати своїй статусграмі й буде непридатним для акватрансформації).

Семантику заборони формують залежно від ситуації впливу або об'єктивно наявних загальноприйнятих норм моралі, суб'єктивних уявлень і принципів мовця [168, с. 383], або недоцільності чи недоречності в конкретній ситуації. Наприклад: – *Так от: кожному з вас забороняю сідати на коней до самого Будапешта, до його взяття* (О. Гончар). У наведеному тексті адресант, побачивши, що розвідники п'яні, забороняє їм сідати на коней. Прохібітивне висловлення виражає волевиявлення адресанта щодо невчинення адресатом (розвідниками) певної дії (сідати на коней).

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки прохібітива (див. додаток А): 1) в адресата немає свободи вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; 3) статус адресанта вищий; 4) дія може бути виконана адресатом; адресантом, адресатом, іншими особами; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) ініціативність; 7) нормативність.

2.3.2. Семантика модальності пом'якшеного волевиявлення

Висловлення з модальними значеннями пом'якшеного волевиявлення мають окреслену іллокутивну силу. Однак, на відміну від висловлень із модальними значеннями категоричного волевиявлення, для них характерна констатація відносної рівності адресанта й адресата в їхніх взаєминах, оскільки виконання дії з боку адресата є необов'язковим. Порівняймо: – *Я, верховний інквізитор, попереджаю: тільки повне визнання своєї провини, щиросерда сповідь і щира готовність прийняти церковну покуту можуть урятувати твою душу і тіло* (В. Дрозд). Для пом'якшеного волевиявлення характерні такі ознаки: часткова залежність адресата від адресанта (верховного інквізитора), необов'язковість виконання дії адресатом (той не визнає своєї провини), зацікавленість адресата у виконанні дії та її

спрямованість на його користь (якщо той не визнає свою провину, верховний інквізітор його стратить).

Різновид пом'якшеного волевиявлення, що реалізує семантику застереження, попередження, визначаємо як превентив.

Якщо виходити з тих міркувань, що мовленнєвий акт застереження адресований співрозмовникові, адресант використовує його в ситуації усвідомлення необхідності перешкодити певному перебігу подій на користь, здебільшого, адресата, через свій волевияв щодо виконання / невиконання співрозмовником певної дії (дій), яка може мати для нього негативні наслідки [24, с. 8], то основне призначення превентива в тому, щоб виражати застереження стосовно дій адресата, які без належного контролю з боку адресанта можуть призвести до несприятливих результатів. Наприклад: – *І ще, попереджаю вас, товаришко Борзик: коли ви не візьмете себе в руки і не перестанете хникати, я відправлю вас додому з першим же літаком* (М. Дашкієв). У наведеному тексті джерелом волевиявлення є адресант, який вимагає від адресата здійснення певної дії (перестати хникати) й застерігає його від непокори, тобто невиконання вимоги призведе до несприятливих наслідків (адресант відправить адресата додому).

У превентивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто застерігає); 2) адресат (той, кого застерігають); 3) дія, щодо здійснення якої застерігає адресант; 4) можливі наслідки здійснення дії.

Звертаємо увагу на те, що в процесі комунікації превентивні висловлення виражають волевиявлення адресанта стосовно бажаності / небажаності виконання адресатом певної дії, спонукають його виявити обережність, повідомляючи про можливість неприємних наслідків. Уживаючи превентивне висловлення, адресант бажає внести корективи в поведінку адресата, що допоможе останньому уникнути небезпеки чи неприємностей. Наприклад: – *Застерігаю однак, що в разі вашої незгоди на наші пропозиції, вам краще не згадувати на суді того, що я зараз вам розповім, бо вам все одно ніхто не повірить* (П. Загребельний). У наведеному тексті адресант виражає

своє волевиявлення стосовно небажаності виконання адресатом дії (на суді не варто згадувати їхньої розмови) й намагається попередити непокору свого співрозмовника, вказавши на певні обставини (все одно ніхто не повірить).

Якщо виходити з того положення, що превентивне висловлення полягає в спонуканні адресата до виконання дії та повідомленні про можливі наслідки [33, с. 97], то залежно від реакції адресата, превентив може виражати лише спонукання до виконання / невиконання дії без зазначення можливих несприятливих результатів. Наприклад: – *Не дурійте, пане, – зашепотіла та йому в вухо. – Не дурійте, пане, інакше це погано для вас закінчиться* (В. Шевчук). У наведеному тексті жінка пропонує героєві перестати жаліти злочинця, оскільки за співчуття до нього його покарають. Превентивне висловлення виражає волевиявлення адресанта щодо вчинення / невчинення дії (не виявляти співчуття до злочинця) й передбачає, що виконання / невиконання зазначеної дії може мати для адресата негативні наслідки (його покарають).

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки превентива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія може бути бенефактивна для адресата; для адресанта й адресата; 3) статус комунікантів несуттєвий; 4) дію виконує адресат; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид пом'якшеного волевиявлення, що репрезентує семантику погрози, визначаємо як менасив.

Якщо виходити з того положення, що погроза є висловленим наміром завдати фізичної, матеріальної чи іншої шкоди адресатові [32, с. 19], то в менасивному висловленні адресант повідомляє адресатові, що заподіє йому яке-небудь зло, неприємність, якщо адресат (не) здійснить певну дію. Іллокутивну мету мовленнєвого акту погрози можна схарактеризувати як бажання адресанта примусити адресата діяти певним чином, а перлокутивну мету – як здійснення негативного впливу на адресата для досягнення зазначеної мети. Наприклад: – *Але май на увазі: якщо іще хтось на тебе*

поскаржиться – вижену зі школи! (А. Дімаров). У наведеному тексті джерелом неприємностей для адресата є адресант, який обіцяє здійснити негативну для нього дію (вигнати зі школи), якщо той не змінить своєї поведінки.

У менасивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто погрожує); 2) адресат (той, кому погрожують); 3) попередження (що слід / не слід робити адресатові); 4) умови здійснення погрози; 5) власне погроза.

Оскільки джерелом небезпеки чи неприємностей для адресата є адресант, який обіцяє розправитися з адресатом, якщо той не змінить своєї поведінки (проте зазвичай адресант не ставить за мету виконати погрозу) [Ыы, с. 14], то менасивне висловлення передбачає реалізацію інтенції адресанта через апеляцію до почуття страху адресата, детерміновану готовністю адресанта завдати певну шкоду адресатові у випадку невиконання каузованої дії. Наприклад: – *Щитай, що й пристрелю, коли будеш отак шкабарчати. Тобі сказано, що ти як арештант не должен розговарювать, так і замовкни,* – погрожував Кузьма (Гр. Тютюнник). У наведеному тексті адресант (охоронець) реалізує своє волевиявлення шляхом залякування адресата (арештанта) заподіяти йому фізичної шкоди, проте адресант не ставить за мету виконати свою погрозу.

Можливі негативні наслідки для адресата, зазначені в менасивному висловленні, класифікуємо таким чином:

1) загроза життю адресата: – *Попереджаю: не закричить, бо стрілятиму!* (М. Дашкієв);

2) фізична шкода (загроза здоров'ю) адресатові: – *Спіймаю – сім шкур з тебе спуцу, ворожбита поганський!* (А. Дімаров);

3) моральна шкода адресатові, тобто такі дії, які здатні зашкодити емоційно-психічному стану адресата: – *Слухай, паршивий пес, як не підеш зараз до дідька, то харкну тобі в пику!* (Р. Іваничук);

4) загроза власності адресата: – *Я заберу у вас все – усі ваші страшні машини, оцей мерзенний маєток, навіть ваші лаковані черевики!* (М. Дашкієв).

Звертаємо увагу на те, що в деяких випадках адресант реалізує погрозу на імпліцитному рівні: він дає зрозуміти адресатові, що, якщо той не здійснить каузовану дію чи буде діяти всупереч очікуванням адресанта, це призведе до негативних для адресата наслідків, характер і ступінь негативності яких визначені, по-перше, сукупністю особистісних, фізичних чи статусних характеристик адресанта й, по-друге, умовами ситуації, в межах якої наявний мовленнєвий акт. При цьому адресант не конкретизує ту шкоду, яка буде завдана адресатові в разі непокори останнього. Наприклад: – *І щоб не надумали вдаватися до дурнувятих жартів з новенькою, – пригрозила учителька* (О. Дерманський). У наведеному тексті волевиявлення адресанта (учительки) спрямоване на те, щоб адресат (учні) не здійснив дію. Змістове наповнення наведеного висловлення слід інтерпретувати як вказівку на можливість здійснення адресантом каральних дій у випадку, якщо адресат виконуватиме зазначену дію (вдаватимуться до дурнувятих жартів із новенькою).

Слід зазначити, що імпліцитний спосіб вираження менасивної інтенції передбачає не тільки відсутність експлікації конкретної негативної дії з боку адресанта, а й наявність попередження про його реалізацію – вказівку на здійснення негативної дії через невизначений проміжок часу. Наприклад: – *Начувайся!.. Я тобі покажу!.. Ти ще знатимеш!..* (А. Дімаров). У наведеному тексті адресант повідомляє адресатові, що в майбутньому його можуть очікувати певні несприятливі наслідки, не вказуючи при цьому, до яких саме негативних результатів призведе його непокор.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки менасива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; 3) статус комунікантів несуттєвий; 4) дію виконує адресат; 5) сфера

комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид пом'якшеного волевиявлення, суттю якого є вираження бажання адресанта стосовно реалізації ситуації, учасниками якої може бути адресант, адресат і адресант, треті особи, визначаємо як оптатив.

Уживаючи оптативне висловлення, адресант не спонукає когось виконати бажану для нього дію, а лише повідомляє про неї собі або іншим особам [31, с. 262]. Реалізація ситуації, про яку адресант повідомляє за допомогою оптативного висловлення, перебуває поза межами його впливу. Зазвичай бажання адресанта супроводжують вияви певних емоцій щодо його нездійснення (жаль, прикрість, стурбованість і ін.). Наприклад: – *Ах! – притулилася Катря. – Коли б швидше кінчалася війна!* (Ю. Смолич). У наведеному тексті Катря бажає, щоб війна швидше закінчилася. Оптативне висловлення містить бажання адресанта, який експлікує свої надії чи мрії (щоб швидше закінчилася війна).

В оптативній ситуації виділяємо наступні компоненти: 1) адресант (суб'єкт бажання); 2) адресат (суб'єкт бажаної дії); 3) бажана дія.

На нашу думку, оптативні висловлення можуть бути використані для вираження:

1) благословень і прокльонів, тобто побажання добра та зла, адресованих співрозмовникові, третій особі чи самому мовцеві. Такі оптативні висловлення сфокусовані на реалізації бажання мовця та є спробою втілити бажання в життя, причому шляхом досягнення цього бажання є апеляція до вищої сили: – *Дай Бог Мирославі Пилипівні здоров'я на ще багато „перебудов“* (В. Дрозд); – *А щоб тебе в домовину поклало!* – заплакала Уляна та й пішла до хати (Гр. Тютюнник);

2) бажань і мрій мовця стосовно гіпотетичної чи контрактивної ситуації, сприятливої для мовця. Такі оптативні висловлення слугують для вираження емоційного ставлення мовця до ірреальної ситуації: – *Якби ще хату можна сховати... Коли б за пазуху влізла – їй-богу, сховала б...* (Є. Гуцало).

Суттю оптативного значення є уявлювана (ірреальна) ситуація, вірогідність реалізації якої не визначена, однак така реалізація могла б задовольнити потреби мовця, а відтак є бажаною для нього [122, с. 8]. Таким чином, оптативне висловлення виражає бажання, предметом якого є ірреальна ситуація, що може бути конкретизована як зверненість до минулого: – *Краще б ти мене був не пустив тоді, Юрко!* (О. Гончар); до теперішнього: – *Аби ти заціпився хоч на хвилину* (Р. Іваничук); до майбутнього: – *О, коли б тільки Паріма прийшла сюди!* (М. Дашкієв).

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки оптатива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія може бути бенефактивна для адресата; для адресанта; для адресанта й адресата; 3) статус комунікантів несуттєвий; 4) дія може бути виконана адресатом; адресантом; адресантом, адресатом, іншими особами; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид пом'якшеного волевиявлення, що реалізує семантику дозволу, визначаємо як пермісив.

Якщо виходити з того положення, що пермісив є лише формальним волевиявленням, оскільки спонукає до дії, яку адресат бажає здійснити [115, с. 106], то ініціатива на здійснення дії належить адресатові: він бажає здійснити дію, але немає достатньо повноважень, адресант у цьому випадку має такі повноваження й дає дозвіл адресатові на здійснення дії. Наприклад: – *Коли хочеш, можеш приїхати до мене, – просто сказала Пат* (П. Загребельний). У наведеному тексті Пат говорить адресатові, що він може приїхати до неї, якщо хоче знову зустрітися. Вживаючи пермісивне висловлення, адресант (Пат) санкціонує дію (приїхати), припускаючи, що адресат бажає її виконати.

У пермісивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто дозволяє); 2) адресат (той, кому дозволяють); 3) дія, на здійснення якої адресант дає дозвіл.

Мовленнєвим актом дозволу адресант санкціонує дію, виходячи з припущення, що адресат бажає здійснити дію [33, с. 88]. Пропонуємо доповнити зазначене тлумачення такими пресупозиціями: зацікавленістю адресата в реалізації / нереалізації дії та наявністю певних перешкод і обмежень для виконання / невиконання цієї дії. Адресант є компетентним ліквідувати ці перешкоди чи обмеження. Наприклад: – *Дозволяю відлучитися і дістати сковороду* (П. Загребельний). У наведеному тексті адресант (сержант) дає дозвіл адресатові (рядовому) здійснити зазначену дію (дістати сковороду). Адресант вважає, що адресат бажає її здійснити. Адресат займає неперіоритетну позицію, тому можливість здійснення дії залежить від того, чи отримає він дозвіл від адресанта на її виконання.

Звертаємо увагу на те, що мовленнєвий акт дозволу використовують як в офіційному, так і в неофіційному мовленні, а також при симетрії й асиметрії соціально-статусних і вікових характеристик учасників комунікативного процесу. Порівняймо: (1) – *Розбирайте коней – даю такий дозвіл!* (О. Гончар); (2) – *Беріть хоч зараз, – великодушно дозволив художник* (А. Дімаров). У висловленні (1) акт комунікації відбувається в офіційній обстановці, а у висловленні (2) – в неофіційній. У висловленні (1) наявна асиметрія соціального статусу адресанта й адресата (статус адресанта вищий), а у висловленні (2) соціально-рольові статуси учасників мовленнєвого акту дозволу відносно рівні.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки пермісива (див. додаток А): 1) в адресата немає свободи вибору; 2) каузована дія може бути бенефактивна для адресанта; для адресата; для адресанта й адресата; 3) статус адресанта вищий; 4) дія може бути виконана адресатом; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) реактивність; 7) нормативність.

Різновид пом'якшеного волевиявлення, що репрезентує семантику напучування, визначаємо як когортатив.

Когортативне висловлення є інструкцією для адресата діяти певним чином. Адресант вважає, що він має право спрямовувати дії виконавця через своє вище соціально-моральне становище чи через його апеляцію до певного достатньо високого морального авторитету [58, с. 60]. За допомогою мовленнєвого акту напучування каузують дію (послідовність дій), виконання якої для адресата є необхідним із морально-етичних міркувань. Наприклад, висловлення – *Отож не лілуйся, учися, вивчай мови, арифметику, географію, розглядай усе, але не заглядайся на принади того життя, тримай себе в шорах, і ще раз – учися* (Ю. Мушкетик) виражає волевиявлення адресанта, рольовий статус якого є вищим за статус адресата й дає йому право повчати, як адресатові слід діяти (не лінуватися, вивчати різні дисципліни, не заглядати на принади життя, тримати себе в шорах, учитися).

У когортативній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто напучує); 2) адресат (той, кого напучують); 3) дії (послідовність дій), які слід виконати адресатові.

У мовленнєвому акті напучування джерелом волевиявлення є адресант, соціально-рольовий статус якого є вищим. Адресат, незважаючи на те, що йому не належить пріоритетна позиція, може прислухатися до вказівок адресанта, а може й знехтувати ними, тобто рішення щодо виконання / невиконання дії приймає адресат. Наприклад: – *Гідромонітором спершу треба пробити під судном тунелі, підвести понтони, а тоді вже берись нагнітати в понтони повітря!* (О. Гончар). У наведеному тексті адресант прагне спорядити адресата вказівками щодо послідовності виконання останнім зазначених дій. Пріоритетність позиції адресанта визначена наявністю в нього певних знань, відсутніх у адресата.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки когортатива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) бенефактивність каузованої дії нерелевантна; 3) статус адресанта вищий; 4) дію виконує адресат; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид пом'якшеного волевиявлення, що слугує для вираження бажань і намірів адресанта й виражає відношення суб'єкта до своєї дії, визначаємо як дезидератив.

Уважаємо, що дезидеративним висловленням адресант експлікує бажання, спрямоване на виконання / невиконання адресатом певної дії. Наприклад: – *Зараз, – сказав Єремія Гедеонові, – зайде єпископ Кирило. Хочу, щоб ви повторили те, що казали йому передвік* (В. Шевчук). У наведеному тексті Єремія говорить Гедеонові, щоб той повторив єпископові Кирилові те, що казав йому раніше. У дезидеративному висловленні волевиявлення адресанта експліковане: він бажає, щоб адресат зробив сприятливий для нього вибір (повторити все єпископові).

У дезидеративній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто бажає); 2) адресат (той, на кого спрямоване бажання); 3) дія, виконання якої бажає мовець.

У дезидеративному мовленнєвому акті джерелом волевиявлення є адресант, який виражає своє бажання стосовно здійснення адресатом певної дії. Виконання дії є необов'язковим для адресата, але бажаним для адресанта. Наприклад: – *В мене тільки одне бажання – щоб ви не вдягнулися в чорне. Коли хочете дотриматися звичаю, носіть який-небудь знак трауру, але не більше трьох днів. Після цього, коли зможете, зберігайте пам'ять про мене в своїх серцях і простіть мене* (П. Загребельний). У наведеному тексті адресант висловлює своє бажання стосовно поведінки адресата (своїх рідних), указуючи на дії, які він не може здійснювати (не вдягалися в чорне). У випадку, якщо адресат не захоче виконати бажання адресанта, останній пропонує йому альтернативу (носити якийсь знак трауру), обмежуючи час здійснення дії (не більше трьох днів). Зазначене дезидеративне висловлення виражає бажання адресанта, обмежене лише можливостями адресата.

На нашу думку, бажання, експліковане мовцем у дезидеративному висловленні, може бути:

1) фізіологічним бажанням (потребою) суб'єкта: – *Ти знайдеш мені воду, я хочу пити* (М. Дашкієв);

2) потенційною бажаною дією: – *Мені все-таки хочеться, щоб ми зустрілися завтра в Софії* (П. Загребельний);

3) бенефактивними прагненнями суб'єкта: – *Хай зустріне, кого зможе полюбити, бо не бажаю, щоб вона померла!* (В. Шевчук).

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки дезидератива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; 3) статус комунікантів несуттєвий; 4) дія може бути виконана адресатом; адресантом, адресатом, іншими особами; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) ініціативність; 7) нормативність.

2.3.3. Семантика модальності інтенційного волевиявлення

Висловлення з модальними значеннями інтенційного волевиявлення виражають дію, виконання якої є необов'язковим для адресата, але бажаним для адресанта. Характерною рисою таких висловлень є те, що адресат знаходиться в пріоритетному становищі, оскільки він приймає рішення про виконання чи невиконання певної дії. Порівняймо: – *Одним словом, я прошу, щоб зараз же, із весни, розпочиналося будівництво нового корівника* (Гр. Тютюнник). Для інтенційного волевиявлення характерні такі ознаки: незалежність адресата волевиявлення від адресанта, необов'язковість виконання дії адресатом, зацікавленість адресанта у виконанні дії та її спрямованість на його користь.

Різновид інтенційного волевиявлення, що реалізує семантику поради, визначаємо як адвісив.

Оскільки мовленнєвий акт поради є повчанням, підказуванням, як діяти [90, с. 11], то суттю адвісивного висловлення є вираження думки адресанта про доцільність здійснення адресатом певної дії за умови, що адресат уважає

каузовану дію прийнятною, можливою для себе. Для мовленнєвого акта поради характерно те, що адресант висловлює свою думку стосовно того, як слід діяти адресатові, надаючи йому цілковиту свободу у виборі рішення, найбільш прийняттого для нього. Вживаючи адвісивне висловлення, адресант апелює до здорового глузду адресата й вміння вірно оцінювати обставини, що склалися. Відповідно, адресат повинен усвідомлювати, що в певній ситуації вказана дія є для нього найбільш оптимальною та йому варто її здійснити. Наприклад: – *Краще б не їхав, – відраджує дружина, – тепер же дороги небезпечні: скрізь ловлять і кидають, коли не в степ, то в глибокий яр* (В. Барка). У наведеному тексті дружина відмовляє чоловіка їхати на заробітки. Адвісивне висловлення виражає намір адресанта (дружини) спорядити адресата (чоловіка) вказівками щодо виконання / невиконання дії, яка буде корисною для нього.

В адвісивній ситуації виділяємо облігаторні та необлігаторні компоненти. Облігаторними компонентами є: 1) адресант (той, хто радить); 2) адресат (той, кому радять); 3) власне порада; 4) оцінка; 5) реакція адресата на отриману пораду. Необлігаторними компонентами є: 1) прохання про надання поради; 2) прохання про дозвіл надання поради; 3) причини й мотиви надання поради.

Якщо виходити з того положення, що в адвісивній ситуації той, хто радить, ситуативно, здебільшого, має вищий соціальний статус, ніж той, кому адресована порада [115, с. 11], то коло осіб, які можуть висловлювати пораду, різко звужується. Вважаємо, що адресантові належить пріоритетна позиція, основою якої є не стільки соціальна роль, скільки його життєвий досвід, тобто, по суті, адресант (свідомо чи несвідомо) демонструє домінантне стосовно адресата становище й із цієї позиції вважає можливим втрутитися у сферу адресата, коректуючи на комунікативному рівні його вчинки, поведінку, психічні реакції і т.д. відповідно до свого розуміння, що є благом для адресата. Наприклад: – *А вам, молодий чоловіче, моя добра порада: якщо ви хочете визволити вашого друга, мчіть, не гаючись, до князя або до*

гетьмана (В. Малик). У наведеному тексті адресант пропонує адресатові здійснити дію (не гаятися і мчати до князя), яка, на його думку, є найбільш оптимальною в обставинах, що склалися (потрібно визволити друга). Зазначена дія є бенефактивною як для адресата, так і для третьої особи (його друга).

Особливість поради в тому, що виконати спонукувану дію необхідно насамперед у інтересах слухача [90, с. 11]. На наш погляд, ознака бенефактивного спрямування дії на адресата є досить важливою для функціонування мовленнєвого акту поради. Її відсутність чи змінений зміст позбавляє мовленнєвий акт іллокутивної сили поради. Варто зазначити, що бенефактивність каузованої дії для адресата має яскраво виражений суб'єктивний характер: твердження адресанта про те, що в межах певної ситуації здійснення адресатом тієї чи іншої дії є бажаним і потрібним, базовано на індивідуальній думці адресанта, яка цілком імовірно може не відповідати дійсності. Наприклад: – *Раджу самому признатися в усьому, бо інакше сам знаєш, чим це кінчається* (Р. Самбук). У наведеному тексті запропонована адресантом дія є, на його думку, в конкретній ситуації оптимальною. Вживаючи адвісивне висловлення, адресант не наполягає на здійсненні каузованої дії і, таким чином, надає адресатові право приймати рішення стосовно виконання / невиконання дії.

Оскільки адресант надає адресатові право контролю над ситуацією та право вільного вибору рішення, найбільш прийняттого для останнього [125, с. 13], то для адвісивного висловлення характерна необлігаторність виконання дії: адресат може прийняти раду, а може й знехтувати нею. Наприклад: – *Тобі треба відпочити, Лукас, – турботливо порадила сестра, – ти не знав перепочинку, щойно зіп'явшись на ноги* (П. Загребельний). У наведеному тексті адресант (сестра) настійливо радить адресатові (Лукасу) здійснити певну дію (відпочити). Запропоновану дію характеризуємо високим ступенем бенефактивності для адресата; адресант зацікавлений у тому, щоб адресат виконав дію.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки адвісива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресата; 3) статус адресанта вищий; 4) дія може бути виконана адресатом; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) реактивність; ініціативність; 7) нормативність.

Різновид інтенційного волевиявлення, що репрезентує семантику рекомендації, визначаємо як рекомендатив.

Рекомендатур уживають у ситуаціях, коли адресант дає поради на підставі професійного досвіду, компетентності, знань, авторитету [115, с. 97], й характеризують тим, що адресант, маючи знання в певній галузі, регламентує поведінку адресата, вказуючи йому, як слід діяти в конкретній ситуації. Оскільки рекомендативне висловлення ґрунтується на професійних знаннях та професійному досвіді адресанта, воно передбачає впевненість у доцільності й доречності здійснення адресатом певної дії. Наприклад: – *Альфреде, поки не пізно, запатентуй свій винахід*, – *порекомендував я* (Л. Тендюк). У наведеному тексті волевиявлення адресанта спрямоване на те, щоб адресат виконав певну дію (запатентував винахід). Адресант володіє певними знаннями, а тому розуміє, що, якщо адресат знехтує його рекомендаціями, для останнього настануть негативні наслідки.

У рекомендативній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто рекомендує); 2) адресат (той, кому рекомендують); 3) власне рекомендація.

Джерелом рекомендативного висловлення є адресант, соціально-рольовий статус якого є вищим. Основою пріоритетності позиції адресанта є не тільки його соціальна роль, а й професійна компетенція. Наприклад: – *А з тією таблицею вам таки слід розібратись* (О. Гончар). У наведеному тексті волевиявлення адресанта спрямоване на те, щоб адресат виконав певну дію (розібрався з таблицею). Адресант володіє певними знаннями, а тому займає пріоритетну позицію та має право давати рекомендації щодо виконання зазначеної дії, яка є бенефактивною для адресата.

Звертаємо увагу на те, що в рекомендативному висловленні бенефактивність каузованої дії для адресата має об'єктивний характер: основою рекомендації адресанта є його об'єктивні знання, а не суб'єктивна думка. Наприклад: – *Ви повинні випити чашку, – сказала вона, – і з'їсти два сандвічі* (Ю. Смолич). У наведеному тексті адресант рекомендує адресатові здійснити певні дії (випити чаю та з'їсти сандвічі), оскільки розуміє, що виконання зазначених дій є корисним для останнього (він швидше одужає).

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки рекомендатива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресата; 3) статус адресанта вищий; 4) дія може бути виконана адресатом; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) реактивність; ініціативність; 7) ненормативність.

Різновид інтенційного волевиявлення, що реалізує семантику пропозиції, визначаємо як пропозитив.

На нашу думку, пропозитивне висловлення виражає волевиявлення адресанта, спрямоване на спільне виконання з адресатом дії, причому адресант або долучає адресата до сфери своєї діяльності, або, пропонуючи йому допомогу, сам бажає приєднатися до дії, яку виконує адресат. Для мовленнєвого акту пропозиції характерно те, що волевиявлення адресанта спрямоване на здійснення адресатом дії, яка є корисною для обох, тому для реалізації цього мовленнєвого акту важливо, щоб і мовець, і адресат мали бажання й можливість виконати дію. Наприклад: – *По келишку, – запропонував, і Копот погодився: настав час для розмови* (Р. Самбук). У наведеному тексті адресант пропонує адресатові здійснити певну дію (випити), яка є бенефактивною для обох комунікантів. У здійсненні зазначеної дії зацікавлений не тільки адресант, а й адресат (настав час для розмови).

У пропозитивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто пропонує); 2) адресат (той, кому пропонують); 3) власне пропозиція.

Адресант зазвичай не має глибокої особистої зацікавленості в згоді адресата на каузовану дію, рішення адресат приймає абсолютно добровільно

[103, с. 78]. Проте, здійснюючи мовленнєвий акт пропозиції, адресант, безумовно, виражає надію, що каузована дія не тільки потенційно бажана, але й потенційно можлива для адресата. Наприклад: – *Може, зайдеш?* – запропонувала Оксана (П. Загребельний). У наведеному тексті адресант припускає, що адресат повідомлення не тільки може виявляти достатнє бажання для того, щоб здійснити зазначену дію, але й має можливість це потенційне бажання реалізувати.

Зазвичай, адресатові висловлення, яке містить пропозицію, надають можливість виконати дію, яка теоретично забезпечить і йому, і адресантові певну користь чи вигоду [103, с. 82] або, як мінімум, яка має якесь раціональне обґрунтування й не здатна викликати в адресата висловлення внутрішнього неприйняття. Наприклад: – *На палубі жарко, трохи відпочинемо тут,* – запропонував (П. Загребельний). У наведеному тексті альтернативою запропонованій дії є піднятися на палубу, що, очевидно, недоцільно (на палубі жарко), і, відповідно, адресат не заперечуватиме стосовно реалізації вказаної дії (відпочити в салоні).

Уважаємо, що пропозитивне висловлення адресанта може бути спрямоване на реалізацію таких цілей:

1) вияв особистої прихильності до адресата, що розкривається через запрошення останнього приєднатися до виконання тієї чи іншої спільної дії розважального характеру: – *Сідай,* – запропонував дівчині, – *промчу з вітерцем, побачиш, на що мій підлеглий здатен!* (О. Гончар);

2) надання допомоги адресатові, детерміноване родинними, дружніми чи службовими обов'язками адресанта: – *Я можу попросити наших кримінальних репортерів,* – запропонував (Р. Самбук).

Звертаємо увагу на те, що пропозитивні питальні конструкції зі значенням „пропозиція одружитися“ порівняно з більшістю пропозитивних висловлень пропонують дію найбільш тривалого й кардинального характеру, оскільки у випадку реалізації каузованої дії передбачені значні зміни в житті обох комунікантів. Наприклад: – *Федоро, підеш за мене?* (Ю. Мушкетик). У

наведеному тексті потенційна бенефактивність каузованої дії для обох комунікантів неочевидна, оскільки залежить від багатьох чинників (наявність і глибина взаємної симпатії й бажання одружитися, готовність до сімейного життя й пов'язаних із нею обов'язків, психосоціальна дистанція між комунікантами, життєві обставини).

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки пропозитива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; для адресата; для адресанта й адресата; 3) статус комунікантів несуттєвий; 4) дія може бути виконана адресатом; адресантом; адресантом, адресатом, іншими особами; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) реактивність; ініціативність; 7) ненормативність.

Різновид інтенційного волевиявлення, що репрезентує семантику прохання, благання, моління, визначаємо як реквестив.

З огляду на те, що реквестивне висловлення спрямоване на спонукання слухача задовольнити потреби й бажання мовця [90, с. 11], реквестивна ситуація виникає внаслідок неможливості / небажання мовця виконати певну дію й звертання до слухача, який може (але не зобов'язаний) виконати цю дію. Наприклад: – *Попросіть за мене в пана бурмистра, божим іменем вас прошу, я ладен вам ноги обцілувати...* (В. Шевчук). У наведеному тексті адресант просить чоловіка, щоб той попросив бурмистра полікувати його сім'ю. Вживаючи реквестивне висловлення, адресант передбачає, що адресат може, хоча й не повинен (рішення про виконання / невиконання приймає адресат) виконати дію (попросити бурмистра полікувати його сім'ю), яка є корисною для адресанта.

У реквестивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто просить); 2) адресат (той, кого просять); 3) власне прохання; 4) причини й мотиви прохання.

Адресантом комунікативної ситуації прохання є особа, яка, не маючи можливості реалізувати певну дію, спонукає адресата до її виконання. В

реквестивній ситуації службове становище, вік, стать адресанта не є визначальними чинниками. Прохання не пов'язане зі статусними чи рольовими характеристиками комунікантів. Обмеженням у комунікативній ситуації прохання є лише знання адресанта про можливість адресата виконати те, про що він просить. Наприклад: – *Маємо до вас прохання, – довірливо нахилився до начальника цеху Козюренко. – Чи не могли б ви затримати Семенишина після роботи, скажімо, на півгодини?* (Р. Самбук). У наведеному тексті соціальні статуси учасників комунікації рівнозначні: слідчий – начальник цеху. Адресант (слідчий) виражає волевиявлення, спрямоване на виконання адресатом (начальником цеху) дії (затримати Семенишина).

Звертатися з проханням адресанта спонукає особистий внутрішній мотив [115, с. 81], який визначає його комунікативну мету. Мотивами комунікативної ситуації прохання є бажання адресанта, щоб адресат виконав конкретну дію. Метою адресанта є зміна чи збереження реального стану речей за допомогою майбутніх дій адресата. Наприклад: – *Тоді просив би наділити мені землі, що прилягають до гирла Дунаю* (Д. Міщенко). У наведеному тексті метою адресанта є отримання земель. Свою мету він експлікує за допомогою реквестивного висловлення, спрямованого на те, щоб адресат виконав бажану для адресанта дію.

Адресатом комунікативної ситуації прохання є особа, яка займає пріоритетну позицію, оскільки є відповідальною за прийняття рішення про виконання дії [150, с. 195], і має можливість здійснити названу адресантом дію, яка є бенефактивною для останнього, але не обов'язковою для адресата. Одним із основних способів реалізації адресованості волевиявлення є звертання, яке слугує для апеляції до особи, яку адресант обрав для мовленнєвої взаємодії. Адресант обирає форми звертання залежно від статусу учасників комунікації, їх соціальних ролей, міжособистісних відносин. Наприклад: – *Тоді дозвольте, президенте, останнє запитання* (Ю. Смолич). У наведеному тексті прохання про дозвіл, організоване за допомогою перформатива *дозвольте*, що виражає каузовану дію, містить звертання

президенте. Звертання чітко відображає специфіку комунікативної ситуації прохання про дозвіл: офіційне спілкування, статусна дистанція між комунікантами.

Залежно від джерела виконання бенефактивної дії, виділяємо такі конотації реквестива:

1) прохання про дію (виконання каузованої дії орієнтоване на адресата волевиявлення): – *Ну, обійми мене міцніше хоч однією рукою, – попросив він* (П. Загребельний);

2) прохання про спільну дію (виконання каузованої дії орієнтоване на обох учасників комунікативної ситуації): – *В мене є тільки одне прохання, тату: до Уранії поїдемо вчотирьох: ти, татусь Кольрідж, я...* (М. Дашкієв);

3) прохання про дозвіл (виконання каузованої дії орієнтоване на адресанта): – *Так, товаришу командир, – дід виструнчився, – є до вас така просьба, щоб дозволити мені і моїй дочці, тобто матері мого внука Марка, супроводить вас у погоні за тими виродками* (М. Трублаїні).

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки реквестива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; 3) статус адресанта нижчий або адресант і адресат рівні за статусом; 4) дія може бути виконана адресатом; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) реактивність; ініціативність; 7) ненормативність.

Різновид інтенційного волевиявлення, що реалізує семантику заклику, визначаємо як юсив.

Юсивне висловлення виражає волевиявлення адресанта, звернене до адресата з метою спонукати його до виконання певної дії або сукупності дій, які розуміють як важливий складник суспільнозначимої діяльності, що сприяє досягненню певних ідеалів. Таким чином, мовленнєвий акт заклику виражає певну рекомендацію адресатові стосовно його поведінки. Основою такої рекомендації адресанта є ціннісні, морально-етичні принципи. Вибір стосовно виконання дії здійснює адресат. Наприклад: – *А тепер, – сказав дядько, –*

ходімо зваримо цю рибу, бо я ще сьогодні й не їв (В. Шевчук). У наведеному тексті дядько говорить оповідачеві, щоб той разом із ним зварив рибу, оскільки він сьогодні ще нічого не їв. Уживаючи юсивне висловлення, адресант закликає адресата (оповідача) здійснити дію (зварити рибу), вважаючи, що він може, але не мусить її виконати.

В юсивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто закликає); 2) адресат (той, кого закликають); 3) дія, стосовно здійснення якої адресант закликає адресата.

Уживаючи юсивне висловлення, адресант виражає прохання, вказівку, щоб адресат здійснив певну дію, вимогу розпочати якусь діяльність чи поводити себе певним чином. Наприклад: – *Я закликаю вас до порядку, громадянку Самусь, – обірвав її Хаблак* (Р. Самбук). У наведеному тексті адресант висловлює вимогу, щоб адресат (громадянка Самусь) поводив себе певним чином (не порушувала порядку). Виконання зазначеної вимоги є корисним для адресата.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки юсива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; 3) статус адресанта вищий або адресант і адресат рівні за статусом; 4) дію виконує адресат; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Різновид інтенційного волевиявлення, що репрезентує семантику запрошення, визначаємо як інвітив.

На нашу думку, інвітивне висловлення спрямоване на адресата й має на меті переконати його виконати певну дію. Особливість мовленнєвого акту запрошення передбачає здійснення дії в інтересах адресата чи в інтересах обох учасників комунікації, тобто як адресанта, так і адресата. Наприклад: – *То ходімо до мене у млин, – запрошував. – Там хоч і не нагрієтесь, зате посидіти посидите* (Є. Гуцало). У наведеному тексті адресант пропонує адресатові здійснити дію, бенефактивну для них обох. Обоє учасників

комунікації зацікавлені в здійсненні дії: адресат бажає посидіти й відпочити, а адресант – познайомитися ближче.

В інвітивній ситуації виділяємо такі компоненти: 2) адресант (той, хто запрошує); 2) адресат (той, кого запрошують); 3) власне запрошення.

Звертаємо увагу на те, що, надаючи перевагу певному способу вираження запрошення, адресант керується соціальним статусом адресата (керівник / підлеглий), особливостями ситуації (офіційна / неофіційна), ступенем знайомства зі співрозмовником (близькі / неблизькі). Наприклад: – *А коли так, то прошу до господи: там у мене є пляшечка еліксиру, який ще дужче загострює відчуття прекрасного!* (М. Дашкієв). У наведеному тексті волевиявлення адресанта спрямоване на те, щоб адресат дав згоду на виконання певної дії (зайти до хати). Адресант зацікавлений у тому, щоб адресат здійснив зазначену дію, яка є бенефактивною для обох комунікантів.

Уважаємо, що для адресата важливими є щирість / нещирість запрошення, тобто наявність істинного бажання чи потреби в адресанта, щоб адресат прийняв запрошення, й очевидність / неочевидність запрошення, тобто наявність указівки на час і місце зустрічі зі співрозмовником. Наприклад: – *В неділю, в день мого народження, я влаштовую святкову вечерю і. запрошую вас до себе* (В. Малик). У наведеному тексті наявність указівки на конкретний час засвідчує очевидність запрошення. Зазначення конкретного часу та місця зустрічі підкреслює щирість інтенцій адресанта.

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки інвітива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; для адресата; для адресанта й адресата; 3) статус комунікантів несуттєвий; 4) дія може бути виконана адресантом; адресатом; адресантом, адресатом, іншими особами; третьою особою чи особами; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) реактивність; ініціативність; 7) ненормативність.

Різновид інтенційного волевиявлення, що реалізує семантику повинності, потреби, необхідності, визначаємо як дебітив.

Дебітивне висловлення позначає дію, зумовлену не тільки певними обставинами, нормами суспільного життя чи етичними правилами людини [120, с. 17], а й усвідомленням того, що певну дію потрібно / не потрібно, слід / не слід здійснити, усвідомленням того, чим варто / не варто керуватися в певних обставинах. Наприклад: – *Для того, щоб потиснути мої руки, їх насамперед треба розв'язати!* – нагадав, сміючись, Генріх (Ю. Дольд-Михайлик). У наведеному тексті адресант припускає, що адресат бажає здійснити певну дію (потиснути руки). Адресант розуміє, що через певні обставини адресат цього зробити не може, тому повідомляє йому про необхідність здійснення іншої дії (розв'язати руки), якщо той бажає досягти оптимального результату.

У дебітивній ситуації виділяємо такі компоненти: 1) адресант (той, хто експлікує необхідність чи повинність); 2) адресат (той, на кого спрямований вплив); 3) дія, здійснення якої адресант очікує від адресата.

На нашу думку, дебітивне значення може мати такі додаткові модальні конотації:

1) дебітив зі значенням імперативності й необхідності: – *Але пан забуває про Кодак, – скривив губи Стефан, – під час найменшого руху ребелії його комендант, поважний пан Гродзицький, зобов'язаний повідомити мене!* (Ю. Сорока);

2) дебітив зі значенням бажаності: „*Тут я не знайду подруги, – сумно подумав домовик. – А їй мені треба знайти неодмінно!*“ (В. Шевчук);

3) дебітив зі значенням можливості й побажання: – *Це те місце, куди ми конче маємо повернутися, коли немає більше сили жити* (В. Шевчук).

Таким чином, виділяємо такі класифікаційні ознаки дебітива (див. додаток А): 1) в адресата є свобода вибору; 2) каузована дія бенефактивна для адресанта; для адресата; для адресанта й адресата; 3) статус комунікантів несуттєвий; 4) дію виконує адресат; адресант, адресат і інші особи; 5) сфера комунікації може бути як офіційною, так і неофіційною; 6) ініціативність; 7) нормативність.

Висновки до розділу 2

Проблема визначення семантичних моделей висловлень із модальністю волевиявлення досі не отримала уніфікованого вирішення в сучасному мовознавстві. Це можна пояснити насамперед складністю самого феномена „волевиявлення“. В науковій літературі існує чимало трактувань цієї категорії, що зумовлює наявність різних точок зору щодо виокремлення її семантичних моделей. Більшість дослідників виділяють такі семантичні моделі висловлень із модальними значеннями волевиявлення: наказ, прохання, благання, попередження, порада, дозвіл, заборона, пропозиція, вимога, рекомендація, застереження. Деякі мовознавці виокремлюють ще розпорядження, припис, команду, напучування, заклик, вказівку.

Для класифікації висловлень із модальними значеннями волевиявлення дослідники обирають різні принципи, серед яких можна виділити такі: 1) спрямованість на зацікавлення учасників комунікації (Л.В. Фоміна); 2) спосіб орієнтації (адресанто-, адресато-, міжособистісно-, когнітивно-орієнтовані акти) (Г.Л. Рябокін) чи соціальну, міжособистісну та індивідуально-психологічну характеристики комунікантів (В.Г. Куликова); 3) інтенсивність вияву волюнтативних відношень, яка впливає на поділ висловлень на категоричні та некатегоричні (або нейтральні / на розсуд адресата та пом'якшені) (Л.В. Бережан, О.В. Нарушевич-Васильєва, Н.В. Швидка, М.М. Бікель, І.С. Андрєєва, А.Ю. Маслова); 4) наявність спільного значення в групі волевиявлення, а також прагматичні характеристики, які об'єднують висловлення в такі групи: прескриптиви, реквестиви, сугестиви (або спонукальні), менасиви (або попереджувальні) (А.В. Дорошенко, Г.Г. Дрінко, О.І. Беляєва, Н.І. Формановська, І.О. Демідова).

Висловлення з модальними значеннями волевиявлення поділяємо на три групи: 1) модальні значення категоричного волевиявлення (імператив, директив, інструктив, прескриптив, прохібітив); 2) модальні значення пом'якшеного волевиявлення (превентив, менасив, оптатив, пермісив,

когортатив, дезидератив); 3) модальні значення інтенційного волевиявлення (адвісив, рекомендатив, пропозитив, реквестив, юсив, інвітив, дебітив).

Запропонована класифікація висловлень із модальними значеннями волевиявлення ґрунтується на комбінації таких чинників: чинника категоричності, чинника свободи в адресата, чинника зацікавленості, чинника статусу, чинника бенефактивності, чинника виконавця, чинника середовища, чинника зумовленості, чинника нормативності.

Для модальних значень категоричного волевиявлення характерна відсутність свободи вибору в адресата. Виконання каузованої дії є вигідним для адресанта (за винятком інструктива, в якому каузована дія може бути бенефактивна для адресата). Статус адресанта вищий за статус адресата. Виконує дію адресат, у деяких випадках – адресант, адресат, інші особи. Дію також може виконувати третя особа чи особи. Модальні моделі категоричного волевиявлення зазвичай уживають в офіційній обстановці (за винятком прохібітива, який можуть уживати як в офіційних, так і в неофіційних умовах), значення є ініціативними й нормативними.

Для модальних значень пом'якшеного волевиявлення характерна наявність у адресата свободи вибору (за винятком пермісива). Каузована дія може бути вигідною для адресанта, адресата, для адресанта й адресата одночасно (за винятком когортатива, де чинник бенефактивності нерелевантний). Статус учасників комунікативного процесу несуттєвий (за винятком пермісива й когортатива, в яких статус адресанта вищий). Дію виконує адресат або треті особи (в оптативному й дезидеративному висловленнях дію може виконувати адресант). Модальні моделі пом'якшеного волевиявлення можуть уживати як в офіційній, так і в неофіційній обстановці, є ініціативними (за винятком пермісива, який є реактивним) і нормативними.

Для модальних значень інтенційного волевиявлення характерна наявність свободи вибору в адресата. Каузована дія може бути вигідною для адресата або для адресанта й адресата одночасно (за винятком реквестива та юсива, в яких каузована дія бенефактивна лише для адресанта). В адвісивній,

рекомендативній ситуаціях статус адресанта вищий; у пропозитивній, інвітивній і дебітивній ситуаціях статус комунікантів несуттєвий; у реквестивній, юсивній ситуаціях учасники комунікації можуть бути рівні за статусом. Дію виконує адресат або треті особи (у пропозитивному, інвітивному й дебітивному висловленнях дію може виконувати адресант). Модальні моделі інтенційного волевиявлення можуть уживати як в офіційній, так і в неофіційній обстановці, можуть бути реактивними й ініціативними (за винятком юсивних і дебітивних висловлень, які є ініціативними), значення є ненормативними (за винятком дебітива, який є нормативним).

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Значення різноманітних семантичних типів модальності волевиявлення виражені в художніх текстах сучасної української мови за допомогою доволі об'ємного комплексу різнорівневих мовних засобів. У нашому дослідженні основну увагу приділено граматичним засобам вираження модальних значень волевиявлення; інтонаційні й лексичні засоби розглянуто як допоміжні. Вважаємо, що лексичні одиниці беруть участь у вираженні модальності волевиявлення, із семантико-синтаксичних позицій лексичні одиниці виступають як елементи інтенції, в аспекті здатності притягувати інші компоненти. Лексичний аспект враховуємо в плані з'ясування загальної семантики висловлення. Інтонаційну структуру в роботі беремо до уваги; оскільки матеріалом дослідження є художні тексти, виникають труднощі у визначенні інтонаційних конструкцій. Інтонацію визначаємо за контекстом.

Слід зазначити, що окреслити те чи інше висловлення волевиявлення як репрезентат конкретного семантичного типу зазвичай можливо на ґрунті уважного вивчення контексту. Так, наприклад, висловлення – *Не треба більше так швидко грати, хлопці, бо серце вискоче* (Гр. Тютюнник), залежно від обставин його вживання, може експлікувати і реквестив (адресант, маючи певні особисті причини, просить адресата перестати грати), і прохібітив (адресант забороняє адресатові швидко грати внаслідок свого домінувального становища). Одні й ті самі мовні засоби (наприклад, модальний предикатив *не треба*) можуть бути використані для репрезентації кількох модальних значень волевиявлення. Водночас аналіз художніх текстів сучасної української мови засвідчив, що існує певний набір характерних експлікаторів для кожного семантичного типу модальності волевиявлення (див. додаток Б).

3.1. Мовне вираження модальності категоричного волевиявлення

3.1.1. Засоби вираження імператива

Як засвідчують результати аналізу фактичного матеріалу, для вираження імператива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Йди вже, бабо, йди*, – наказав суворо отаман, – бо ми люди урядові й не маємо часу на дурні розбалаки (В. Шевчук); – *Повісьте собаку!* – без довгих роздумів наказав Гамід, показуючи на одинокое дерево, що росло поблизу на горбі (В. Малик). Імперативні форми *йди* та *повісьте* передають пряме волевиявлення мовця (щоб баба пішла; щоб повісили полоненого) та виконують іллокутивну функцію наказу. Частка *вже* є виразником міри нетерпимості адресанта, а повтор імперативної форми *йди* вказує на спробу досягти негайного виконання дії. Водночас на імперативну форму *йди* накладено значення погрози, про що свідчить друга частина висловлення *бо ми люди урядові й не маємо часу на дурні розбалаки*. Вживання адресантом брутальної форми *собака* стосовно адресата вказує на зневажливе ставлення до нього;

– аналітичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Давай, Галю, сповідайся від душі!..* (Є. Гуцало); – *Давайте шуруйте тачки, а я сходжу домовлюся* (О. Бердник). Аналітичні імперативні форми *давай сповідайся* та *давайте шуруйте* виконують іллокутивну функцію наказу та містять значення заклику здійснити дію (розказати все) або продовжити її виконання (шурувати тачки). Водночас на форму *давай сповідайся* накладено значення турботи, про що свідчить контекстуальне оточення (дівчина опинилася у важкому становищі, їй потрібно було комусь розказати про свої переживання);

– аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини: – *Кожна, коли потреба є, хай пійде, візьме та приведе* (В. Винниченко); – *Волячі хури*

хай їдуть окремо, – звелів *Доброчин* (І. Білик). Аналітичні імперативні форми *хай пійде, візьме та приведе, хай їдуть* виконують іллокутивну функцію наказу та виражають опосередковане волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання дії третіми особами. Висловлення *Кожна, коли потреба є, хай пійде, візьме та приведе* містить умову виконання наказу (*коли потреба є*), що частково його пом'якшує (адресат може не виконувати зазначену дію, якщо в цьому немає потреби). Водночас на форми *хай пійде, візьме та приведе, хай їдуть* накладено значення інструкції, оскільки в наведених висловленнях задекларовано порядок та спосіб виконання наказу;

– інфінітивні конструкції: – *Не випускати аж до літака, – коротко наказав той* (Ю. Дольд-Михайлик); – *Коли так, то слухатися мене, і йти за мною, і не відставати, і не приставати, бо гукну мужів, то почастують киями, а в нас хоч мужів мало, та в киї візьмуть, що аж!* (П. Загребельний). У зазначених висловленнях інфінітиви *не випускати, слухатися, йти, не відставати, не приставати*, виконуючи іллокутивну функцію наказу, вживаються у функції предиката й утворюють самостійний тип односкладних речень. Згадані інфінітивні форми виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на найближчий момент (відрізок часу) та на обов'язковість результату. Такі висловлення мають інструктивний характер, що посилює категоричність волевиявлення. Водночас на інфінітивні форми *йти, слухатися, не відставати, не приставати* накладено значення погрози, про що свідчить друга частина висловлення *бо гукну мужів, то почастують киями, а в нас хоч мужів мало, та в киї візьмуть, що аж*;

– форми теперішнього та майбутнього часу дійсного способу: – *Закуєш його в пута: ноги й руки, поклади залізо на шию!* – наказав трохи урочисто *Лаврентій* (В. Шевчук); – *Я чекаю* зараз, у цій хвилині, *канцлера Осолінського в своєму наметі!* (Р. Іваничук). Індикативні форми *закуєш* та *чекаю*, виконуючи іллокутивну функцію наказу, позначають дію, яка повинна бути виконана або через певний проміжок часу, або безпосередньо після моменту мовлення. В зазначених висловленнях згадані форми виконують

іллокутивну функцію наказу та виражають волевиявлення адресанта стосовно майбутньої чи теперішньої дії (закувати Прокопа в пута; щоб прийшов канцлер), яку адресат однозначно сприймає як вказівку до дії. Модальні модифікатори *зараз, у цій хвилині* посилюють волевиявлення адресанта й указують на негайність виконання дії адресатом;

– форми минулого часу дійсного способу: – ***Пішов** у буду!* – крикнула на нього господиня, і пес начебто того й чекав, загримів ланцюгом і сховався (В. Шевчук); *Карпо Гнилоквас залишає непритомну Галю біля осатанілого, з божевільними очима вчителя, смикає віжки. – Вйо! **Поїхали**...* (Є. Гуцало). Форми минулого часу *пішов* та *поїхали* виконують іллокутивну функцію наказу та називають дію, яка нібито відбулася, тим самим вимагаючи термінового її виконання. Негайність наступного виконання дії засвідчує контекстуальне оточення *крикнула на нього господиня та з божевільними очима вчителя, смикає віжки*. Водночас форма *поїхали* виражає волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання дії (поїхати), в якій він сам зацікавлений і в якій бере участь, а форма *пішов* виражає грубу вимогу піти геть;

– конструкції з перформативними дієсловами на кшталт *наказувати, вимагати, веліти (повеліти, звеліти), покладати, доручати, призначати, заповідати*: – ***Наказано** відпочивати* (Р. Самбук); – *Я **вимагаю** зараз же припинити цю комедію* (П. Загребельний); – ***Звелено** повернути*, – сказав Гасан (П. Загребельний); – *Бачу, скоряєшся охоче, тому **покладаю** на тебе ще одну повинність: оберігай купно з волхвуючими людьми обиталище бога Перуна* (Д. Міщенко); – *Тоді доручаю вам особисто провести операцію по знищенню банди мау-мау у вашому окрузі!* (В. Малик); – *Бачиш, Ісламе, я призначаю тебе ханом* (Р. Іваничук); – *І я **заповідаю** вам боротися з ними до останнього!* (В. Малик). Використовуючи перформативи *наказано, вимагаю, звелено, покладаю, доручаю, призначаю, заповідаю*, адресант одночасно здійснює дію – наказ, який адресат сприймає однозначно. Пасивні форми *наказано, звелено* репрезентують опосередковане волевиявлення, що надає

висловленням додаткової категоричності та беззаперечності виконання. У висловленні *Я вимагаю зараз же припинити цю комедію* прислівник *зараз* із часткою *же* вказує на спробу адресанта добитися негайного виконання дії;

– бездієслівні конструкції: – *Сигарету!* – *скомандував Іван* (В. Дрозд); – *Капітана Сулімова до мене*, – *наказав* (Р. Самбук). Зазначені висловлення, які виконують іллокутивну функцію наказу, характеризуємо стислістю, чіткістю виявлення, конкретикою визначення наступної дії (принести сигарету; викликати капітана Сулімова). Вживання бездієслівних конструкцій можливе у випадках, коли адресант і адресат розуміють із контексту, про що йде мова;

– модальні дієслова на кшталт *мусити*, *мати* (*бути повинним*): – *Маєш називати тепер її імператрицею Адельгейдою. Ніякої княжни, ніякої Праксі* (П. Загребельний); – *Ти мусиш бути обережний з яничарами і поки що повинен слухатись великого візира Аззем-пашу, який знає всі подробиці й таємниці державного життя...* (Р. Іваничук). Модальні дієслова *маєш*, *мусиш*, *повинен*, виконуючи іллокутивну функцію наказу, виражають дію, обов'язковість виконання якої спричинена не тільки волевиявленням адресанта, а й іншими чинниками, незалежними від його волі. У висловленні *Маєш називати тепер її імператрицею Адельгейдою* адресант акцентує увагу адресата на тому, що він повинен діяти саме так, а не інакше, за допомогою повтору *ніякої княжни, ніякої Праксі*. Висловлення *Ти мусиш бути обережний з яничарами і поки що повинен слухатись великого візира Аззем-пашу* містить значення застереження (*ти мусиш бути обережний з яничарами*);

– іменні перформативи на кшталт *наказ*, *вимога*, *повеління*, *доручення*: – *Ось мій наказ: військо не розпускати!* (В. Малик); – *А в нас одна вимога – щоб Кантемір разом з усіма своїми військами пішов з Криму і більше ніколи сюди не приходив* (С. Тельнюк); – *Таке повеління князя Волода: дати ромеям можливість переправитися на цей бік, а вже як переправляться й підуть на своє чорне діло, тиверці й дуліби стануть їм на путі – так, щоб охопити*

Хільбудієві когорти півколом (Д. Міщенко); – *Між іншим, маю доручення від Саклатвали переговорити з тобою* (М. Трублаїні). У наведених висловленнях основне функціональне навантаження припадає на іменні перформативи *наказ, вимога, повеління, доручення*. Адресант використовує зазначені іменні перформативи для того, щоб адресат однозначно сприйняв висловлення як наказ, оскільки без них наведені висловлення можна трактувати як розпорядження, прохання, порада, застереження. У висловленнях із іменними перформативами *наказ, повеління* адресант уживає інфінітиви *не розпускати, дати*, що посилює категоричність наказу. Водночас на висловлення з іменним перформативом *вимога* накладено значення заборони (*щоб більше ніколи сюди не приходив*).

3.1.2. Засоби вираження директива

Фактичний матеріал засвідчив, що для вираження директива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Сідай он там*, – *вказав синові на венеціанське крісло, усвідомлюючи, може, вперше в своєму житті безглуздя всього, що його оточувало [...]* (П. Загребельний); – *Скажіть йому*, – *вказав він рукою на хворого, – що я обіймаю його, як свого сина, і що він може залишатися в нас стільки, скільки це буде потрібно для його здоров'я* (П. Загребельний). Імперативна форма *скажіть* передає опосередковане волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб адресат передав третій особі, щоб та виконала дію (залишився), а імперативна форма *сідай* передає пряме волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб адресат виконав дію (сів на крісло). У зазначених висловленнях імперативні форми *скажіть, сідай* виконують іллокутивну функцію вказівки;

– форми майбутнього часу дійсного способу: – *Підеши з нами*, – *сказав Семен*, – *а при нас і язика триматимеши* ліпше (В. Шевчук); – *Щодо них*, – *він вказав на Наливайка і решту козаків, – вони пойдуть в Острог, на хліб і воду*

(Ю. Сорока). Індикативні форми *підеш*, *триматимеш*, *поїдуть* виконують іллокутивну функцію вказівки й виражають пряме волевиявлення адресанта стосовно здійснення адресатом дії, яка повинна бути виконана через деякий проміжок часу. Водночас висловлення з індикативними формами *підеш*, *триматимеш* містить додаткове значення напучування (*а при нас і языка триматимеш ліпше*);

– інфінітивні конструкції: – *Оцих трьох*, – *і він вказав пальцем*, – ***розстріляти*** негайно (У. Самчук). У наведеному висловленні інфінітив *розстріляти* виконує іллокутивну функцію вказівки й передає пряме волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб дія була виконана одразу після моменту мовлення. Зазначена інфінітивна форма має інструктивний характер, а тому вказує на беззаперечність і обов'язковість виконання адресатом зазначеної в такому висловленні дії. У наведеному висловленні прислівник *негайно* вказує на те, що адресант потребує невідкладного й першочергового виконання адресатом дії;

– бездієслівні конструкції: – ***До ханського намету***, – *вказав нагайкою на полоненого* (Ю. Мушкетик). Зазначене висловлення, яке виконує іллокутивну функцію вказівки, характеризуємо лаконічністю, простотою сприймання, конкретикою визначення наступної дії (привести полоненого до ханського намету). В наведеному висловленні дія, яка повинна бути виконана, відома для обох учасників комунікативного процесу з контексту;

– конструкції з перформативними дієсловами на кшталт *казати*, *постановляти*: – *А я кажу: лізь!* (О. Гончар); – ***Постановляється*** мобілізувати всі сили на рішучу боротьбу з бандою розбійників і злочинців, що іменує себе Об'єднаним Банком Німеччини (В. Винниченко). У наведених висловленнях адресант уживає перформативи *кажу*, *постановляється* з метою однозначної інтерпретації адресатом іллокутивної функції висловлень. Перформативи *кажу*, *постановляється* в поєднанні з імперативом *лізь* та інфінітивом *мобілізувати* передають волевиявлення адресанта, яке адресат чітко й однозначно сприймає як вказівку до дій. Індикативна форма

постановляється репрезентує опосередковане волевиявлення, що робить указівку більш категоричною й транспонує її до сфери беззаперечного виконання;

– іменні перформативи на кшталт *вказівка, директива, постанова*: – *І ще хочу додати: є **вказівка** використовувати колишніх спеціалістів, тобто царських* (Р. Самбук); – *Є **директива**: полонених не вбивати, а обмінювати через Червоний Хрест!* (О. Гончар); – *Існує **постанова** знищувати хижаків* (В. Дрозд). Іменні перформативи *вказівка, директива, постанова* в наведених висловленнях беруть на себе основне семантичне навантаження. Вживання адресантом інфінітивів *використовувати, не вбивати, обмінювати, знищувати* без згаданих іменних перформативів не дало б можливості чітко інтерпретувати іллокутивну силу висловлень (адресат міг би сприйняти їх як наказ, заборону, пропозицію, розпорядження). Іменні перформативи *вказівка, директива, постанова* дозволяють трактувати зазначені висловлення як *вказівку*.

3.1.3. Засоби вираження інструктива

Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчили, що для вираження інструктива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини:
– *Умовимося так: **ідіть** до себе і **чекайте**, абсолютно нікуди **не виходьте**, навіть у ресторан* (Ю. Дольд-Михайлик); – ***Піди** он до того бона, **знайди** там на березі Жору Колікова і **скажи** йому, щоб він пройшовся з тобою до острова, а ми подивимось...* (П. Загребельний). Імперативні форми *ідіть, чекайте, не виходьте, піди, знайди, скажи* виражають пряме волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб зазначена дія була виконана певним чином. Адресант указує порядок та спосіб виконання дії задля досягнення адресатом оптимальних результатів;

– аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини: – *Дай драгоманам, **хай** слово в слово **перепишуть** людською мовою, – сказав до Сефера Газі і повернувся знову до Хмельницького (Р. Іваничук); – Тетяні передайте таке: **хай заколе** отого кабанчика, що я в районі на покрову купив, горілки **хай дістане** для родичів – і **шле** до мене людей, щоб перепрошували (Є. Гуцало). Аналітичні імперативні форми використовують тоді, коли виконавець волевиявлення відсутній і адресантові необхідно, щоб хтось від його імені наказав третім особам / особі виконати дію. Вживаючи форми *хай перепишуть, хай заколе хай дістане і шле*, адресант має на увазі, що його співрозмовник передасть 3-ій особі, щоб та виконала дію (переписали папери; заколола кабанчика, дістала горілки й слала людей);*

– інфінітивні конструкції: – *...і ону Пилипові Дратві, котрий важив на життя славного митрополита, **стяти** голову, тіло **четвертувати** й **розвішати** на всіх чотирьох брамах міста! – закінчив читати вирок інстигатор (Р. Іваничук). Інфінітивні форми *стяти, четвертувати, розвішати* виконують іллокутивну функцію інструкції й виражають опосередковане волевиявлення, що посилює категоричність висловлення. Водночас зазначені інфінітивні форми містять значення обов'язковості, беззаперечності та безвідмовності виконання дії, про що свідчить контекстуальне оточення (*закінчив читати вирок інстигатор*);*

– форми теперішнього та майбутнього часу дійсного способу: – ***Візьмеш** обсмалиш на вогні, а потім у воду – і **звариш**, і **наїсися** (Є. Гуцало); – **Рубаємо** по контуру, за міліметр од лінії, – оголосив майстер, закінчивши розмічати (Гр. Тютюнник). Індикативні форми *візьмеш, обсмалиш, звариш, наїсися* та *рубаємо* виконують іллокутивну функцію інструкції й виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на здійснення адресатом дії, яка повинна бути виконана після або в момент мовлення. Водночас на згадані форми накладені значення напучування й повчання. Індикативна форма *рубаємо* передбачає спільне виконання дії адресантом і адресатом;*

– форми минулого часу дійсного способу: – *А тепер узяли всі у праву руку молоточки. Хто лівіша – у ліву. Не соромтесь* (Гр. Тютюнник). Уживаючи форму минулого часу *узяли*, адресант передбачає, що адресат негайно виконає дію (візьмуть молоточки), оскільки така форма виражає дію, яка мовбито вже відбулася. Форму минулого часу *узяли* супроводжують значення обов’язковості та беззаперечності виконання дії.

3.1.4. Засоби вираження прескриптива

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що для вираження прескриптива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Негайно перенесіть на корабель, в лазарет, – розпорядився він* (М. Трублаїні); – *Грій, Мишко, бубну, – розпорядився Іванушка-скрипаль* (Гр. Тютюнник). У наведених висловленнях імперативні форми *перенесіть, грій* виконують іллокутивну функцію розпорядження й виражають пряме волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання адресатом зазначеної дії (перенести хворого в лазарет; грати). У висловленні *Негайно перенесіть на корабель, в лазарет* функцію інтенсифікатора ситуації розпорядження виконує прислівник *негайно*, який указує на необхідність термінового виконання адресатом указаної дії;

– аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини: – *Свиней хай гонять пішим порядком, – розпорядився Гнат* (Гр. Тютюнник); – *Сядьте на кермо, хай командор відпочине, – розпорядилась Варя* (П. Загребельний). У наведених висловленнях аналітичні імперативні форми *хай гонять, хай відпочине* виконують іллокутивну функцію розпорядження й передають опосередковане волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання дії третіми особами чи особою. Оскільки у висловленні з аналітичною імперативною формою *хай гонять* указано, яким чином повинна бути

виконана дія (свиней потрібно гонити пішим порядком), на нього накладено значення інструкції;

– форми теперішнього та майбутнього часу дійсного способу: – *П'явочка, Оселедчик і Приймак ідуть збирати дрова для вогнища, – розпорядився Віктор Іванович* (О. Дерманський); – *На позавтра сидора якогось приготуєш, щоб було що там хоч із рукава на зуби покласти, розпоряджався Коршак, вкладаючись спати* (В. Дрозд). У наведених висловленнях індикативна форма *ідуть* позначає дію, яка повинна бути виконана в момент мовлення, а індикативна форма *приготуєш* указує на необхідність виконання дії через деякий проміжок часу. Індикативна форма *ідуть* передає волевиявлення адресанта стосовно теперішньої дії (назбирати дров для вогнища), а індикативна форма *приготуєш* – стосовно майбутньої дії (приготувати торбину з харчами). Згадані індикативні форми посилюють ситуацію розпорядження, вказуючи на обов'язковість та беззаперечність виконання дії;

– бездієслівні конструкції: – *Три машини – на подвір'я, – розпорядилася* (Р. Самбук). Зазначене висловлення передає пряме волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання адресатом дії, яка відома обом комунікантам із контексту. Таке висловлення характеризуємо стислістю й простотою сприймання. Адресат чітко розуміє що і як він повинен зробити;

– інфінітивні конструкції: – *Митися, – розпорядилася Тетяна Пилипівна* (Р. Самбук). У наведеному висловленні інфінітив *митися* виконує іллокутивну функцію розпорядження й передає пряме волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання адресатом дії (піти митися). Вживання інфінітива *митися* посилює ситуацію розпорядження й указує на те, що адресат не повинен висловлювати жодних заперечень стосовно виконання чи невиконання дії;

– інфінітив із модальним предикативом *треба*: – *Треба поновити стеження за будинком на Гоголівській, – розпорядився Горожанин* (Р. Самбук). Наведене висловлення виконує іллокутивну функцію розпорядження й передає пряме волевиявлення адресанта стосовно виконання

адресатом дії (поновити стеження за будинком). Обов'язковість та необхідність виконання дії, на які вказує модальний предикатив *треба*, спричинені не тільки волевиявленням адресанта, а й певними обставинами, відомими з контексту;

– іменний перформатив *розпорядження*: – *Ви можете не економити свічки, – сказав Шнурре, – я дам розпорядження, щоб вам їх постачали* (П. Загребельний). Використання іменного перформатива *розпорядження* дозволяє чітко й однозначно інтерпретувати наведене висловлення як розпорядження. Висловлення з іменним перформативом *розпорядження* передає волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання дії третіми особами. Водночас наведене висловлення зі значенням розпорядження містить значення дозволу, про що засвідчує його перша частина *Ви можете не економити свічки*.

3.1.5. Засоби вираження прохібітива

Як засвідчують результати фактичного матеріалу, для вираження прохібітива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Не кажи нічого про нього осудливого* (В. Шевчук); – *Не бігайте під цим дощем!* (О. Гончар). Імперативна форма *не кажи* виражає волевиявлення адресанта, спрямоване на невиконання адресатом дії, яка може бути здійснена після моменту мовлення, а імперативна форма *не бігайте* виражає волевиявлення адресанта, спрямоване на припинення виконання адресатом дії, що відбувається в момент мовлення. Форми *не кажи*, *не бігайте* виконують іллокутивну функцію заборони та містять бажання адресанта, щоб дія не була виконана. Водночас на форму *не бігайте* накладено значення застереження, зумовлене турботою;

– інфінітивні конструкції: – *Не виходити з вагонів, поки й до частини доїдемо!* (А. Дімаров); – *По тому – не бити!* (О. Гончар). Інфінітивні форми

не виходити, не бити, виконуючи іллокутивну функцію заборони, передають пряме волевиявлення адресанта не виконувати зазначену дію. Висловлення *Не виходити з вагонів, поки й до частини доїдемо* містить умову, коли здійснення дії стане можливим (*поки й до частини доїдемо*). Це означає, що в цьому висловленні заборона має тимчасовий характер і втратить свою силу, коли буде виконана згадана умова. Водночас інфінітивні форми *не виходити, не бити* не містять значення конкретної особи, що посилює категоричність висловлення;

– форми майбутнього часу дійсного способу: – *Рудого не візьмеш!* (П. Загребельний); – *Сьогодні вже кінець робочого дня, – вів далі, – і ви до їдальні не підете* (Р. Самбук). Індикативні форми *не візьмеш, не підете* виконують іллокутивну функцію заборони та позначають дію, яка може бути виконана через деякий час після моменту мовлення. Адресант інформує адресата про неможливість виконання дії, оформлюючи своє висловлення як твердження, тобто адресант констатує факт, що адресат не виконає дію. Індикативні форми *не візьмеш, не підете* посилюють категоричність висловлення та передбачають беззаперечність та безвідмовність виконання дії;

– конструкції з перформативним дієсловом *забороняти*: – *Грабувати забороняється! Усе, що є на Родосі, має піти до султанської скарбниці!* (П. Загребельний); – *Я забороняю богохульствувати в цих освячених стінах!* (В. Дрозд). Перформативні висловлення завжди спрямовані на адресата й розраховані на певну його реакцію. Перформатив *забороняється* містить опосередковане волевиявлення адресанта, що посилює категоричність висловлення. Адресант має намір привернути увагу до певної інформації (*усе має піти до султанської скарбниці; в цих освячених стінах*) для розвитку подальшої взаємодії з адресатом. Адресат однозначно сприймає висловлення як заборону вчинення певних дій (*грабувати; богохульствувати*);

– модальні дієслова *могти, сміти*: – *Не можете* скаржитися, ваша ексцеленціє... (Р. Іваничук); – *Дітей не смій* обижать! Чуєш? *Не смій!*

(Гр. Тютюнник). Модальні дієслова *могти, сміти* із заперечною часткою *не* виконують іллокутивну функцію заборони й виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на припинення виконання небажаної дії. Вставний компонент *чуєш* та повтор модального дієслова *не смій* посилює експресивність та безапеляційність вираження. Контекстуальне оточення засвідчує, що модальне дієслово *не можете* вжито як еквівалент до дієслова *не дозволено*. Адресант забороняє виконувати дію (скаржитися) через особливий статус адресата;

– модальний предикатив *не треба*: – ***Не треба*** чіпати дитину (П. Загребельний); – *Ні, не треба* лякати горобців (В. Шкляр). Висловлення з модальним предикативом *не треба* передають волевиявлення адресанта, спрямоване на припинення небажаної, недоцільної дії. У згаданих висловленнях модальний предикатив *не треба* містить значення неприйнятності виконання дії (бити дитину; лякати горобців) та виражає вимогу негайного її припинення;

– модальний предикатив *не можна*: – *Дитину не можна бити*, – сказав я (Л. Костенко); – *Стріляти не можна*, – сказав він (О. Донченко). У зазначених прикладах маркером заборони виступає слово-сигнал *не можна*, поєднане з інфінітивом, організовує комунікативний центр висловлення. У висловленні *Дитину не можна бити* заборона набуває генералізований / універсальний характер, тобто стає правилом, законом, за порушення якого карають. Таке висловлення може бути звернене до будь-якої особи, оскільки констатує загальновідомий факт, що відображає встановлену норму. Висловлення *Стріляти не можна* адресоване конкретній особі, а заборона, яку воно містить, зумовлена певною ситуацією;

– словосполучення *не мати права*: – ***Ви не маєте права*** цього казати! (У. Самчук); – ***Ти не маєш права***, мамо, так обзивати дівчину (О. Гончар). У зазначених висловленнях словосполучення *не маєте права, не маєш права* виражає волевиявлення адресанта, спрямоване на припинення виконання адресатом дії (погано говорити про жінку; обзивати дівчину). Вживаючи

словосполучення *не маєте права, не маєш права*, адресант апелює до моралі, тобто адресат не повинен погано говорити про людей, яких він зовсім не знає. Звертання *мамо* пом'якшує висловлення, робить його емоційним, а тому більш впливовим;

– фразеологізми *Божже борони, не дай Божже, не приведи Божже*: – *Але, Олександро, **Божже борони** тобі зірватися чи ще якийсь фінт викинути!* (Г. Тарасюк); – *Але якби не вдарили – не смій ображатись чи, **не дай Божже, скривитися**: засміють!* (А. Дімаров); – *Я скоро помру, але **не приведи Божже**, аби ти залишила Тетяну назавжди у сліпому домі, із того світу прокляну тебе...* (В. Дрозд). У таких висловленнях фразеологізми *Божже борони, не дай Божже, не приведи Божже* містять семантику заборони й тому після них уживають дієслова *зірватися, викинути, скривитися, залишила* без частки *не*. Фразеологізми *Божже борони, не дай Божже, не приведи Божже* та дієслова *зірватися, викинути, скривитися, залишила* вживають як еквіваленти до імперативів із часткою *не*: *не зривайся, не викидай, не скривись, не залишай*. У висловленні *не смій ображатись чи, не дай Божже, скривитися* семантику заборони посилює модальне дієслово *сміти* (*не смій ображатись*). Водночас на висловлення *не дай Божже скривитися* зі значенням заборони накладено значення застереження, про що свідчить контекстуальне оточення *засміють*. На висловлення з фразеологізмом *не приведи Божже* зі значенням заборони накладено значення погрози (*із того світу прокляну тебе*).

3.2. Мовне вираження модальності пом'якшеного волевиявлення

3.2.1. Засоби вираження превентива

Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчили, що для вираження превентива використовують такі засоби:

– конструкції з дієсловами доконаного виду: – **Не впадить** тільки за борт, – застеріг його Лукас, – *ваше життя ще може знадобитися коли не Америці, то принаймні вашим трьом донькам і трьом тіткам з їхніми чоловіками* (П. Загребельний); – **Не лізь**, – застеріг, – *тут слід обережно* (Р. Самбук). Імперативні форми *не впадить*, *не лізь* виконують іллокутивну функцію застереження й позначають шкоду або збитки, тобто дії, які вимагають особливого контролю з боку виконавця. У висловленні *Не впадить тільки за борт* адресант попереджає адресата, що той може впасти за борт, і в другій частині висловлення пояснює, чому слід бути обережним (*ваше життя ще може знадобитися коли не Америці, то принаймні вашим трьом донькам і трьом тіткам з їхніми чоловіками*). У висловленні *Не лізь, тут слід бути обережним* додатковим маркером застереження виступає безособово-предикативне слово *обережно*. Водночас на імперативну форму *не лізь* накладено значення поради, експліковане за допомогою модального предикатива *слід*;

– перформативні дієслова *застерігати*, *остерігати*, *попереджати*: – *А тебе ще раз **остерігаю** не заритись на скажені гроші, словом: і бога бійся, і чорта опасайся* (М. Стельмах); – **Застерігаю**: *мій обід коштуватиме дорого, бо апетит у мене великий...* (М. Дашкієв); – *Але **попереджаю** тебе, Васю, за повернення у минуле доведеться заплатити* (В. Нестайко). Вживання перформативних дієслів *застерігаю*, *остерігаю*, *попереджаю* безпосередньо експлікує намір адресанта, робить його очевидним. У таких висловленнях адресант попереджає адресата про настання негативних наслідків у разі вчинення / невчинення ним певних дій. Зазначені перформативні висловлення

виконують іллокутивну функцію застереження / попередження, про що свідчить їх структурна організація: перформативна частина висловлень передбачає наявність перформативного дієслова *застерігаю, остерігаю, попереджаю*, а в пропозиції зазначені дії, про які попереджає адресант, та несприятливі для адресата наслідки в разі виконання / невиконання ним цих дій (*не заритись на скажені гроші; мій обід коштуватиме дорого, бо апетит у мене великий; за повернення у минуле доведеться заплатити*). Водночас на висловлення з перформативним дієсловом *остерігаю* накладено значення поради (словом: *і бога бійся, і чорта опасайся*);

– дієслова зі значенням остраху й побоювання на кшталт *берегись, оберігатись, остерігатись, стерегись*: – **Бережіться**, щоб вони вам не заподіяли чогось лихого! (А. Дімаров); – *Поганяй та оберігайся* мін, – гукнув Іван Антонович Шовкунові, і Шовкун рушив (О. Гончар); – **Остерігайся**, Євпраксіє, такого гілля (П. Загребельний); – **Стережіться** Юхима, бо се – звір, а не людина, він і вас повбиває (В. Дрозд). Імперативні форми *бережіться, оберігайся, остерігайся, стережіться* безпосередньо спрямовані на те, щоб попередити адресата про певну небезпеку. Висловлення зі словами *бережіться, стережіться* містять пояснення, чого чи кого слід остерігатися. Висловлення *Поганяй та оберігайся* мін є застереженням, супроводжене категоричним наказом (*поганяй*);

– складнопідрядні речення: а) з предикативною частиною мети зі сполучником *щоб*: – *Стережись мені, стережись ниньки, щоб завтра не було пізно!* (М. Стельмах); б) зі з'ясувальною предикативною частиною, в якій пояснюють, чого треба уникати: – *Тільки треба стерегтися, щоб не зловили фашисти* (А. Дімаров). Якщо в одному висловленні об'єднують дієслово *стерегтися* з морфологічним виразником превентивної семантики, то це сприяє максимальному вияву значення застереження. Водночас у висловленні *Стережись мені, стережись ниньки, щоб завтра не було пізно* наявне повторення дієслова *стережись*, що сприяє посиленню експресивності висловлення. У висловленні *Тільки треба стерегтися, щоб не зловили*

фашисти функцію інтенсифікатора превентивної ситуації виконує обмежувальна частка *тільки*; на нього накладено значення необхідності / потреби, про що засвідчує модальний предикатив *треба*;

– конструкції з безособово-предикативними словами *небезпечно*, *обережно*: – *Княгине! – сторонів боярин. – Куди? Вночі? **Небезпечно** ж!* (В. Малик); – ***Обережно**, – сказало хлопчєня. – Тут скрізь дерева* (В. Шевчук). Безособово-предикативні слова *небезпечно*, *обережно* можуть уживати з поширювачами й без. Особливістю таких конструкцій є те, що самостійне вживання таких слів є достатнім для виявлення превентивної семантики. В зазначених висловленнях інформація про те, від чого застерігає адресант адресата, стає відома з контекстуального оточення (*Куди? Вночі?; Тут скрізь дерева*);

– конструкції, побудовані за моделлю одно- або двоскладного речення зі складеним іменним присудком *будь / будьте + обережний / обережним*: – *Та **будь обережна** – не впади в воду, бо кладка ще від батька залишилася – стара і хистка вже!* (В. Малик); – ***Будьте обережними**, дорогі товариші, остерігайтеся лихих людей по той бік кордону* (П. Загребельний). Семантика зазначених висловлень є схожою на семантику конструкцій із безособово-предикативними словами *небезпечно*, *обережно*. Головна відмінність полягає в тому, що речення зі складеним іменним присудком *будь / будьте + обережний / обережним* містять значення волевиявлення адресанта, спрямоване на конкретного адресата, а конструкції з безособово-предикативними словами *небезпечно*, *обережно* мають узагальнений характер, оскільки адресат чітко не визначений і дія може бути спрямована на будь-яку особу;

– конструкції з делексикалізованим елементом *гляди / глядіть (дивись / дивіться)*: – ***Дивіться**, хлопці, **не накидайте** оком на польку, а то бей вуха відріже!* (В. Малик); – *Ти ж, Гордію, **гляди**, язика на засувці **держ**и отам* (О. Копиленко). Делексикалізований елемент *дивіться*, *гляди* виражає застереження проти дії, зазначеної в другій частині висловлення. З такими

елементами вживають імперативні форми з часткою *не* або без неї (*не накидайте; держи*), що посилює увагу адресата щодо виконання / невиконання дії. Висловлення *Дивіться, хлопці, не накидайте оком на польку* містить пояснення, чому виражене застереження (*а то бей вуха відріже*);

– імперативні форми дієслів *шануватися, схаменутися*: – *Тож шануйся, коли корову пасеш, щоб не пішла вона в шкоду, дивись, не дрімай...* (О. Гончар); – *Доки не пізно – схаменіться* (М. Дашкієв). У зазначених висловленнях дієслова *шануйся, схаменіться* втрачають своє первинне значення й ужиті як еквіваленти до дієслова *остерігатися* чи до складеного іменного присудка *будь / будьте + обережний / обережним*. На імперативну форму *шануйся* накладено значення наказу (*не дрімай*). Водночас на висловлення з імперативною формою *схаменіться* накладено значення погрози, про що свідчить контекстуальне оточення *Доки не пізно*;

– стійкі сполучення *брати до уваги, мати на увазі*: – *Візьміть до уваги, що маєте справу з штабс-капітаном Лихолетовим...* (О. Донченко); – *Май на увазі*, – *попередив його я*, – *деякі прикмети свідчать, що наші заробітки можуть упасти до нуля* (П. Загребельний). Уживаючи стійкі сполучення *візьміть до уваги, май на увазі*, адресант прагне, щоб адресат чітко запам'ятав те, про що він говоритиме далі. Очевидно, що в зазначених висловленнях для вираження семантики застереження було б достатньо вживання фрагмента *маєте справу з штабс-капітаном Лихолетовим, доведеться прийняти бій чи деякі прикмети свідчать, що наші заробітки можуть упасти до нуля*. Стійкі сполучення *візьміть до уваги, май на увазі* посилюють категоричність висловлення та мають на меті привернути особливу увагу адресата до слів адресанта;

– іменний перформатив *попередження*: – *Останнє попередження, щоб ближче не підпливали* (М. Трублаїні). Іменний перформатив *попередження* дає змогу адресатові ясно зрозуміти, що адресант його застерігає від настання несприятливих наслідків у випадку продовження виконання дії. Водночас наведене висловлення містить значення заборони, оскільки передає

волевиявлення адресанта, спрямоване на припинення виконання небажаної дії.

3.2.2. Засоби вираження менасива

Фактичний матеріал засвідчив, що для вираження менасива використовують такі засоби:

– складнопідрядні речення з: а) підрядною предикативною частиною умови зі сполучниками *якщо, коли, як, то*: – *Перекладайте, **коли** не хочете міжнародного скандалу, – сказав я* (П. Загребельний); – *Ото маєте арифметику, то й зникніть, **якщо** не хочете вдруге в тундрі загоряти!* (О. Гончар); – *Слухай, паршивий пес, **як** не підеш зараз до дідька, **то** харкну тобі в пику!* (Р. Іваничук); б) підрядною предикативною частиною причини: – *Ану замовчіть мені, – ще дужче розгнівався дядько, – **бо** дістанеться вам од мене й од батька вашого!* (Є. Гуцало). Зазначені висловлення виконують іллокутивну функцію погрози й виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання адресатом дії, зазначеної в головній частині речення. Підрядна частина містить власне погрозу: адресант залякує негативними й небажаними наслідками для адресата задля реалізації власних інтересів. Перлокутивний ефект погрози посилено згубілим звертанням *паршивий пес* у висловленні *Слухай, паршивий пес, як не підеш зараз до дідька, то харкну тобі в пику* й указує на зневажливе ставлення адресанта до свого співрозмовника; часткою *ану* та займенником *мені* після імператива *замовчіть* у висловленні *Ану замовчіть мені, – ще дужче розгнівався дядько, – бо дістанеться вам од мене й од батька вашого*;

– імперативна форма дієслова *начуватися*: – *О, **начувайся**, підлий Слимакові. Якщо колись ти спробуєш образити хлопчину цього, я з могили встану і заберу тебе навік із собою...* (В. Нестайко); – *Ну **начувайся** ж, шибенику, ось я тобі!* (Ю. Сорока). У наведених висловленнях імператив *начувайся* позначає дію, яку адресат однозначно сприймає як указівку

очікувати розплати, помсти. У висловленні *О, начувайся, підлий Слимакові. Якщо колись ти спробуєш образити хлопчину цього, я з могили встану і заберу тебе навек із собою* погрозу містить головна частина складнопідрядного речення, що засвідчує прямий тиск на адресата. Звертання *підлий Слимакові, шибенику* та частки *ну, ж* виконують функцію інтенсифікаторів ситуації погрози;

– стійке сполучення *мати на увазі*: – *Май на увазі, Оверку, ні твій поліцейський, ні Іван тебе вже не врятують* (Ю. Сорока); – *Але май на увазі: якщо ти найближчими днями не знайдеш часу відвідати нас, ти ворог на все життя* (Ю. Сорока). У наведених висловленнях стійке сполучення *май на увазі* використовують із метою акцентувати увагу адресата на тому, про що адресант говоритиме далі. Очевидно, що для вираження семантики погрози було б достатнім використання складнопідрядних конструкцій без згаданого стійкого сполучення. У зазначених висловленнях стійке сполучення *май на увазі* виконує роль інтенсифікатора ситуації погрози. Перлокутивний ефект висловлення також посилено тим, що власне погроза наявна в головній частині складнопідрядного речення;

– конструкції з делексикалізованим елементом *дивись / дивіться*: – *Якщо Булавка прийде до тями, нехай вип'є. Та дивися, не вижлукти сам, – погрозив. – Я дознаю!* (Ю. Мушкетик). Делексикалізований елемент *дивися* посилює увагу адресата щодо заборони виконання дії, зазначеної в другій частині висловлення (не пити з пляшки). Водночас використання адресантом окличного еліптичного речення *Я дознаю!* посилює перлокутивний ефект погрози;

– конструкції з початковою часткою *щоб*: – *І щоб не надумали вдаватися до дурнуватих жартів з новенькою, – пригрозила учителька* (О. Дерманський). Зазначене висловлення виконує іллокутивну силу погрози й передає пряме волевиявлення адресанта, спрямоване на недопущення виконання адресатом дії (дурнувати жартувати з новенькою). У висловленні з початковою часткою *щоб* адресант апелює до почуття страху й побоювання в

адресата, не зазначаючи при цьому, які саме негативні чи небажані наслідки можуть настати в разі невиконання його вимоги.

3.2.3. Засоби вираження оптатива

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що для вираження оптатива використовують такі засоби:

– інфінітивні конструкції з часткою *би* (*б*): – ***Перескочити б його одним духом!*** (О. Гончар); – *В тебе добрий дар слова, і йти б тобі вчитися на філософський факультет* (В. Шевчук). Інфінітивні конструкції з часткою *би* (*б*) вважають типовим виразником оптатива. У зазначених висловленнях основне функціональне навантаження припадає на частку *б*, оскільки без неї інфінітиви *перескочити*, *вчитися* є виразником імперативного значення. Інфінітивна форма *перескочити б* виражає бажання потенційної дії для модального суб'єкта, яким є адресант. У такому висловленні адресант виражає свої надії (*перескочити байрак і не розбитися*). Інфінітивна форма *йти б тобі вчитися* виражає бажання адресанта, спрямоване на те, щоб дія була виконана адресатом (*піти вчитися на філософський факультет*). Зазначеним інфінітивним конструкціям властива особлива емоційна насиченість і експресивна виразність;

– конструкції з частками *аби*, *коли б*, *хоч би*, *тільки б*: – ***Коли б я зустрів де-небудь отого бандюгу, що вкрав мою дівчину...*** (О. Гончар); – ***Тільки б у нас не було колотнечі ніякої, бо тоді – не обібратися лиха*** (Є. Гуцало); – ***Аби ти заціпився хоч на хвилину*** (Гр. Тютюнник); – ***Ну, хоч би зустріти тупика...*** (В. Шевчук). Частки *аби*, *коли б*, *хоч би*, *тільки б* етимологічно є похідними від первинного елемента *би* (*б*) і практично не вносять додаткових конотацій у значення оптатива. Висловлення з часткою *аби* виражає бажання адресанта, спрямоване на здійснення дії адресатом (не говорити). Водночас на висловлення з часткою *аби* накладено значення заборони, яка спрямована на те, щоб адресат припинив виконання дії (говорити). Висловлення з частками

коли б, тільки б, хоч би експлікують надії та мрії адресанта (зустріти бандюгу; щоб не було колотнечі; зустріти ту шкапу). Водночас на висловлення з часткою *тільки б* накладено значення застереження, про що свідчить його друга частина, яка містить попередження про настання негативних наслідків (*бо тоді – не обібратися лиха*);

– підрядна частина з часткою *якби*: – *Іще якби хліба спекти і білизну попрати* (Гр. Тютюнник); – *Якби ще хату можна сховати... Коли б за пазуху влізла – їй-богу, сховала б...* (Є. Гуцало). Частку *якби* вживають переважно в підрядній частині умовно-наслідкових складних речень. Однак у зазначених висловленнях зафіксовано випадки незалежного вживання таких підрядних частин. Частка *якби* втрачає своє основне граматичне значення – умовне й набуває значення бажаності;

– конструкції з часткою *бодай*: „*А бодай тобі бути візиром у султана Селіма!*“ (П. Загребельний); – *Бодай би тебе так уперіщили, щоб ти й до рідного порога не доліз, аби знав, як на старого чоловіка руку піднімати* (Р. Іваничук). Частка *бодай* спеціалізована лише на вираженні семантики бажаності, адже її етимологія пов'язана з давнім словосполученням *Бог нехай дасть*. Указаний формант оптатива не вживають у еліптичних конструкціях, а тільки в поєднанні з інфінітивом або з дієслівною формою на - в (-л-) (*бодай тобі бути візиром; Бодай би тебе так уперіщили*). Зазначені висловлення емоційно забарвлені. Побажання, яке вони експлікують, здебільшого негативне й виконує функцію своєрідного прокльону;

– форми умовного способу: – *Прийшла б ти сюди вночі, в оці гущавини*. (П. Загребельний); – *Ти б зайнялася в'язанням, – трохи немилосердно відказала Галя* (В. Шевчук). У зазначених висловленнях оптатив транспоновано до сфери імператива. Водночас виявлено діалектичний зв'язок бажання адресанта, щоб адресат виконав дію, й реальних можливостей для її виконання. Форми умовного способу *прийшла б, ти б зайнялася* втрачають своє основне значення нереальної, передбачуваної дії, пов'язаної з реальним умовно-наслідковим відношенням, і отримують нове значення – бажання

адресанта, щоб адресат виконав дію, важливу, необхідну для адресанта, не зазначаючи можливі умови здійснення бажаного. На форму *прийшла б* зі значенням бажаності накладено значення запрошення, а на форму *ти б зайнялася* – значення поради з елементами докору, про що свідчить контекстуальне оточення (*трохи немилосердно відказала Галя*);

– фразеологізми *дай Бог, дай Боже*: – *Дай бог кожному дожити* (В. Дрозд); – *Дай боже, щоб усі офіцери вермахта були такі, як ви, оберлейтенанте*, – *відповів той* (Р. Самбук). Зазначені висловлення виражають побажання для модального суб'єкта, яким є сам адресант чи третя особа / особи. Вживаючи висловлення з фразеологізмами *дай Бог, дай Боже* адресант експлікує свої надії та мрії (довго жити; щоб всі офіцери були як оберлейтенант);

– конструкції з початковою часткою *щоб, аби*: „*Щоб загинув той, хто загинув при повній ясності, і щоб жив той, хто жив при повній ясності*“ (П. Загребельний); – *А щоб тебе пранці з'їли. Лінки сто метрів через городи пройти* (В. Дрозд); – *Аби ти зашкопиртала на тій дорозі та й не звелася* (Гр. Тютюнник). Оптативні висловлення на зразок побажань і прокльонів мають яскраво виражену специфіку як форми, так і смислу. Такі висловлення не передбачають безпосереднього здійснення побажання, а репрезентують аксіологічно-модальні значення невдоволеності, обурення, гніву.

3.2.4. Засоби вираження пермісива

Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчили, що для вираження пермісива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Бери*, – *дозволив тисяцький і відбатував ще шмат* (В. Рутківський); – *Увійдіть*, – *дозволив капітан і застиг з покривалом у руках – найменше сподівався побачити зараз Чепака* (Р. Самбук). Зазвичай імперативні форми *бери, увійдіть* мають імперативну семантику. Однак контекстуальне оточення

засвідчує, що в зазначених висловленнях вони виконують іллокутивну функцію дозволу (*дозволив тисяцький; дозволив капітан*). У висловленнях із імперативними формами *бери, увійдіть* дія може бути виконана одразу після моменту мовлення;

– аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини: – *Гаразд! – засміявся залізний король. Хай приходить той твій зелений тесля* (В. Шевчук); – *Хай заходять!* (В. Малик). У зазначених висловленнях адресант уживає аналітичні імперативні форми *хай приходить, хай заходять*, оскільки адресат, на якого спрямоване волевиявлення, відсутній і адресантові необхідно, щоб третя особа передала, що він дозволяє виконати дію (прийти; зайти). У висловленні з аналітичною імперативною формою *хай приходить* додатковим маркером семантики дозволу виступає слово *гаразд*, яке експлікує згоду адресанта на виконання адресатом дії;

– конструкції з модальним дієсловом *могти*: – *Можеш потроху виходити, але дуже не бігай, бо знову застудишся* (В. Нестайко); – *Тепер можеш опустити руки, – дозволив чоловік у цивільному, виймаючи з кишені наручники* (В. Савченко). Модальне дієслово *могти* передає значення можливості виконання тієї чи іншої дії. У зазначених висловленнях, уживаючи модальне дієслово *можеш*, адресант має на увазі, що з його боку немає жодних перешкод щодо здійснення дії й тільки від адресата залежить, чи буде виконана зазначена дія. Водночас на висловлення *Можеш потроху виходити* зі значенням дозволу накладено значення застереження, зумовлене турботою, про що свідчить друга частина висловлення *але дуже не бігай, бо знову застудишся*;

– перформативне дієслово *дозволяти*: – *Скинь автомат, на час роботи дозволяю, – змилосердився подоляк, всідаючись зручніше в сідлі* (О. Гончар); – *Я твоє серце з'їла, – сказала хрипко. – А тепер дозволяю з'їсти моє. Виривай і гризи!..* (В. Шевчук). Перформативне дієслово *дозволяю* позначає дію, яку адресат сприймає чітко й однозначно. У співрозмовника не виникає жодних сумнівів щодо можливості виконання ним зазначеної дії (вирвати й

з'їсти серце; скинути автомат). Контекстуальне оточення передбачає, що у висловленні *А тепер дозволяю з'їсти моє* вибір щодо виконання / невиконання дії здійснює адресат. Висловлення *Скинь автомат* містить додаткове значення наказу та умови, за яких адресат може виконати дію (*на час роботи*);

– стійкий зворот *надавати право*: – *Школі надається право мати радіостанції – кількість їх договором не обумовлена – але всі вони підлягають реєстрації в Іспанії, з точним зазначенням хвиль передачі і часу* (Ю. Дольд-Михайлик); – *Потрудіться виконувати ваші обов'язки. Вам надається право призначити коменданта міста Геліополя* (Ю. Смолич). Стійкий зворот *надавати право* містить значення можливості виконати дію. У зазначених висловленнях фразеологізм *надається право* набуває додаткового значення дозволу. Безособове вживання зазначеного фразеологізму посилює семантику дозволу. Водночас на висловлення *Вам надається право призначити коменданта міста Геліополя* накладено значення докору (*Потрудіться виконувати ваші обов'язки*).

– іменний перформатив *дозвіл*: – *Коли ваша згода, то я дав би вам дозвіл на козакування у Дніпрових плавнях* (В. Рутківський). У зазначеному висловленні основне семантичне навантаження припадає на іменний перформатив *дозвіл*, оскільки без нього таке висловлення було б недостатньо експліцитним для визначення його іллокутивної сили й могло би бути потрактоване як наказ, розпорядження, вказівка, прохання. Іменний перформатив *дозвіл* дає змогу інтерпретувати наведене висловлення як дозвіл виконати дію (козакувати у Дніпрових плавнях).

3.2.5. Засоби вираження когортатива

Як засвідчують результати аналізу фактичного матеріалу, для вираження когортатива використовують такі засоби:

– синтетична форма імператива 2-ої особи однини й множини:
 – *Намагайтесь ступати там, де щойно пройшли антилопи*, – повчала нас тітка Павлина (А. Дімаров); – *Ви не ніяковійте, будьте задиракою, тримайтесь зухваліше*, – повчав він Черниша, – *а то вам будуть наступати на пальці* (О. Гончар). Імперативні форми *намагайтесь*, *не ніяковійте*, *будьте*, *тримайтесь* виконують іллокутивну функцію напучування й виражають бажання адресанта спонукати адресата діяти певним чином. У висловленні *Намагайтесь ступати там, де щойно пройшли антилопи* адресант уважає, що його статус дозволяє йому повчати адресата стосовно того, як потрібно виконувати дію. Про низький статус адресата свідчить і контекстуальне оточення висловлення (*повчала нас тітка Павлина*). У висловленні *Ви не ніяковійте, будьте задиракою, тримайтесь зухваліше* адресант прагне, щоб адресат був більш упевненим і тому починає повчати його, як слід чинити (не ніяковіти, бути задиракою, триматися зухваліше) в тій ситуації, в яку він може потрапити в майбутньому. Водночас зазначене висловлення містить значення застереження, про що свідчить друга частина висловлення *а то вам будуть наступати на пальці*;

– форми майбутнього часу дійсного способу: – *Пшениці доброї всиплеш*, – повчав того Обдертий, – *та дивись мені, хлопе, щоб воду давав не студену* (Ю. Сорока); – *Натреши і попустиши, натреши і попустиши*, – повчав його перед від'їздом гетьман (Ю. Мушкетик). Індикативні форми *всиплеш*, *натреши*, *попустиши* виражають дію, яка повинна бути виконана через деякий час після моменту мовлення. У висловленні *Пшениці доброї всиплеш* на індикативну форму *всиплеш* зі значенням напучування накладено значення застереження, виражене делексикалізованим елементом *дивись* (*та дивись мені, хлопе, щоб воду давав не студену*). Звертання згрубілої форми *хлопе* посилює категоричність висловлення. Повторення індикативних форм у висловленні *натреши і попустиши* сприяє посиленню повчання: адресант прагне, щоб адресат звернув особливу увагу на те, яким чином він повинен діяти;

– модальний вислів *бути повинним*: – **Повинен** триматися людей розважливих і далекоглядних, – повчав мене Токовий, не зауважуючи моєї насмішкватості, а може, й не бажаючи зауважувати (П. Загребельний). У зазначеному висловленні модальне слово *повинен* виконує іллокутивну функцію напучування й виражає волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб адресат діяв зазначеним чином (тримався розважливих і далекоглядних людей). Водночас на модальне слово *повинен* накладено значення поради: адресант вважає, що для адресата буде найкраще діяти зазначеним ним чином;

– інфінітив із модальним предикативом *треба*: – **Треба мати** терпіння в житті (О. Гончар); – *Мозок час від часу треба оглушувати* алкоголем, – повчала Оксану доктор Аля (П. Загребельний). Наведені висловлення з модальним предикативом *треба* та інфінітивами *мати*, *оглушувати* передають волевиявлення адресанта, спрямоване на здійснення адресатом дії, необхідної для досягнення оптимальних результатів. Водночас наведені висловлення зі значенням напучування містять значення поради.

3.2.6. Засоби вираження дезидератива

Фактичний матеріал засвідчив, що для вираження дезидератива використовують такі засоби:

– конструкції з перформативними дієсловами *хотіти*, *бажати*, *жадати*, *воліти*: – *Ах, **воліємо** ми гинути від справжніх ворогів, ніжлі від зрадливих оборонців* (Р. Іваничук); – ***Хочеться**, знаєте, мати біля себе порядну людину* (Ю. Дольд-Михайлик); – ***Бажаю**, кагане, щоб ти допоміг приборкати роди, які не покораються мені...* (В. Малик); – *Всі ми **жадаємо** розправи над ним* (О. Гончар). Перформативні дієслова *хочеться*, *бажаю*, *жадаємо*, *воліємо* виконують іллокутивну функцію бажання й виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб адресат виконав зазначену дію. Перформативні дієслова *хочеться*, *бажаю* є стилістично нейтральними, тоді як перформативне дієслово *жадаю* – стилістично забарвлене й ужите задля

увиразнення емоційності. У висловленнях із перформативними дієсловами *хочеться* й *бажаю* семантика дезидератива яскраво виражена, а у висловленнях із перформативами *жадаємо*, *воліємо* наявні додаткові семантичні компоненти. Перформатив *жадаємо* має семантику сильного, пристрасного бажання, а дієслово *воліємо* містить компонент наміру. Водночас перформативне дієслово *жадаємо* позначає нетерпимість, що передбачає мінімальний часовий відрізок між моментом його виникнення й бажаним для суб'єкта моментом його виконання;

– іменний перформатив *бажання*: – *Хлоп'ятка! Наша маленька Дорі висловила бажання чогось випити* (І. Білик); – *В мене тільки одне бажання – щоб ви не вдягнулися в чорне* (П. Загребельний). Висловлення *Наша маленька Дорі висловила бажання чогось випити* виражає опосередковане волевиявлення (адресант експлікує своє бажання через 3-їх осіб), спрямоване на те, щоб адресат виконав дію (дали Дорі чогось випити). Звертання *хлоп'ятка* пом'якшує наказовий характер висловлення й транспонує його до прохання. У висловленні *В мене тільки одне бажання – щоб ви не вдягнулися в чорне* іменний перформатив *бажання* виступає опорним словом у головній частині складнопідрядного речення. Обмежувальна частка *тільки* посилює семантику бажання. Водночас на згадане висловлення накладено значення прохання, про що свідчить друга частина висловлення *щоб ви не вдягнулися в чорне*;

– конструкції з частками *хай* (*нехай*): – *Відчуй, що добро твоє перемогло зло, світло тьму, любов ненависть, а нетерпимість нехай переросте в терпимість* (В. Шевчук); – *Хай Бог ошчасливить тебе у своїх шуканнях і допоможе тобі знайти світ правди* (Р. Іваничук). У зазначених висловленнях частки *хай*, *нехай* займають припредикативну позицію, чим ускладнюють семантичну структуру висловлень додатковими модальними характеристиками. За їхньою участю експлікують такі додаткові значення: побажання (*Хай Бог ошчасливить тебе у своїх шуканнях і допоможе тобі знайти світ правду*), заклик (*а нетерпимість нехай переросте в терпимість*).

3.3. Мовне вираження модальності інтенційного волевиявлення

3.3.1. Засоби вираження адвіси

Як засвідчують результати аналізу фактичного матеріалу, для вираження адвіси використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Знаєш що, – порадив я Кривцунові, – відчепись, і в добромu темні, бо інакше...* (П. Загребельний); – *Приїжджайте післязавтра, якраз буде Спаса, – порадив Гупало (В. Шкляр).* Імперативні форми *відчепись* та *приїжджайте* виконують іллокутивну функцію поради та виражають дію (відчепитись; приїхати), виконання якої буде корисним для адресата. Контекстуальне оточення висловлень засвідчує, що на імперативну форму *відчепись* накладено значення погрози (*бо інакше...*), а на імперативну форму *Приїжджайте* накладено значення запрошення (*якраз буде Спаса*). Водночас уживання звертання *Панасе* пом'якшує раду, робить її емоційнішою, а тому й дієвішою;

– конструкції з дієсловом у формі умовного способу: – *Приліг би та задрімав трохи, – топилася вона серцем біля чоловіка* (Гр. Тютюнник); – *Ви б його в хористи залучили, – порадив син* (О. Гончар). Форми умовного способу *приліг би* та *залучили б* виконують іллокутивну функцію поради та виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб адресат здійснив зазначену дію (відпочив; залучив). Водночас на форму *приліг би та задрімав* накладено значення прохання, зумовлене турботою, про що свідчить контекстуальне оточення *топилася вона серцем біля чоловіка*;

– конструкції з модальним предикативом треба: – *Треба вислати вперед сторожовий пікет, – порадив* (Р. Самбук); – *Треба так вести переговори, щоб партизани думали: найцінніша для нас фігура – граф Районі, – порадив Міллер* (Ю. Дольд-Михайлик). Зазначені висловлення, виконуючи іллокутивну функцію поради, містять значення потреби, необхідності, обов'язковості виконання дії (вислати пікет; вести переговори). Водночас висловлення *Треба*

так вести переговори містить значення повчання, про що свідчить друга частина висловлення, в якій пояснюють, як саме слід діяти (*щоб партизани думали: найцінніша для нас фігура – граф Районі*);

– перформативне дієслово *радити*: – *Обидва ви, здається, облизня впіймали, так що **раджу** помиритись*, – усміхнувся Іван і знов завів мову про *Лободу-батька* (О. Гончар); – ***Раджу** краще добирати слова, докторе...* (І. Білик). Перформативне дієслово *раджу* виражає волевиявлення адресанта, яке адресат однозначно сприймає як пораду. Водночас висловлення *Я вам раджу моментально відійти, сховатись у вашу хату й не наражати себе* містить додаткове значення вимоги. Прислівник *моментально* посилює волевиявлення адресанта й указує на негайність виконання дії адресатом;

– конструкція *краще + дієслово в імперативній формі*: – ***Краще простежте**, щоб з матеріалами не було перебою* (О. Гончар); – *Ну, з таким настроєм, панове, **краще вертайтесь** додому*, – розсердився Гамалій (В. Шкляр). Зазначені висловлення виконують іллокутивну функцію поради й виражають волевиявлення адресанта щодо виконання адресатом зазначеної дії (простежити за матеріалами; повернутися додому). Вживаючи слово *краще*, адресант настійливо радить адресатові виконати дію. У висловленні *Ну, з таким настроєм, панове, краще вертайтесь додому* інтенсифікатором ситуації поради виступає частка *ну*, а звертання *панове* робить її більш продуктивною;

– іменний перформатив *порада*: – *Моя вам **порада**: стукайте собі й далі по м'ячику. А тут вам робити нічого* (П. Загребельний); – *Моя тобі **порада**, Лукас: бійся цих людей!* (П. Загребельний). У зазначених висловленнях основне функціональне навантаження припадає на іменний перформатив *порада*, оскільки без нього важко визначити іллокутивну функцію висловлень. Імперативні форми *стукайте*, *бійся* є недостатньо експліцитними для визначення іллокутивної функції зазначених висловлень і можуть бути потрактовані як наказ, напучування, порада. Іменний перформатив *порада*

дозволяє трактувати зазначені висловлення як пораду. У висловленні *бійся цих людей* інтенсифікатором ситуації поради виступає вживання звертання *Лукас*.

3.3.2. Засоби вираження рекомендатива

Фактичний матеріал засвідчив, що для вираження рекомендатива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – ***Пишіть***, у вас є певні здібності... (В. Дрозд); – *Альфреде, поки не пізно, запатентуй свій винахід*, – порекомендував я (Л. Тендюк). У наведених висловленнях імперативні форми *пишіть*, *запатентуй* виконують іллокутивну функцію рекомендації й позначають указівки адресанта, яким чином повинен діяти адресат. Водночас висловлення з імперативом *запатентуй* містить значення застереження, про що свідчить фрагмент висловлення (*поки не пізно*). Звертання *Альфреде* посилює рекомендацію, робить її експресивнішою, а тому більш впливовою. Висловлення з імперативом *пишіть* містить пояснення, чому потрібно виконати дію (*у вас є певні здібності*);

– аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини: – ***Нехай пишуть*** радіограми, – сказав він гарпунникові, – ви їх перекладете на англійську мову, а я на російську, і тоді наш радист передасть їх на „Білуху“, а звідти вони підуть у Норвегію (М. Трублаїні). Аналітична імперативна форма *нехай пишуть* передає опосередковане волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб дія, зазначена у висловленні (писати радіограми), була виконана третьою особою / особами. Водночас зазначене висловлення містить додаткове значення інструкції, оскільки в ньому вказано послідовність виконання дій;

– інфінітив із модальним висловом *бути повинним*: – Ви *повинні* не тільки *тренувати* учнів у цьому напрямку, а й суворо їх *контролювати* (Ю. Дольд-Михайлик); – Ви *повинні випити* чашку, – сказала вона, – і з'їсти

два сандвічі (Ю. Смолич). Наведені висловлення з модальним висловом *бути повинним* виконують іллокутивну функцію рекомендації й виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання адресатом дії (тренувати й контролювати учнів; випити чаю і з'їсти сандвічі). Зазначені у висловленнях дії не є обов'язковими до виконання, але рекомендованими у зв'язку з певними обставинами;

– інфінітив із модальним предикативом *варто*: – ***Варто почекати, а вже потім, коли матиме владу над плем'ям, розправитися*** і з чаклуном, і з Києм, і з усім родом русів! (В. Малик). У наведеному висловленні модальний предикатив *варто* з інфінітивами *почекати, розправитися* позначає дію, виконання якої має неабияке значення й заслуговує особливої уваги. Адресант розуміє важливість виконання дії й рекомендує адресатові діяти певним чином. Висловлення *Варто почекати, а вже потім, коли матиме владу над плем'ям, розправитися і з чаклуном, і з Києм, і з усім родом русів* містить умову, за якої слід виконати наступну дію (*коли матиме владу над плем'ям*). Водночас частка *вже* виконує функцію інтенсифікатора ситуації рекомендації;

– модальний предикатив *слід* із інфінітивом: – *А з тією таблицею вам таки слід розібратись* (О. Гончар); – *Коли Алаяр-хан питає, не слід залишати його питання без відповіді, – злякано прошепотів перекладач* (П. Загребельний). У наведених висловленнях модальний предикатив *слід*, окрім свого первинного значення необхідності та обов'язковості, містить додаткове значення рекомендації стосовно доцільності здійснення певної дії (розібратися з таблицею; відповісти Алаяр-хану). Водночас висловлення *Коли Алаяр-хан питає, не слід залишати його питання без відповіді* містить значення застереження, про що свідчить контекстуальне оточення (*злякано прошепотів перекладач*);

– перформативне дієслово *рекомендувати*: – ***Рекомендую*** вам, Кноль, вивчати вдачу диваків (Р. Самбук); – *Отож ми маємо намір рекомендувати* бішофіт для мінералізації всіляких напоїв, та й взагалі для вживання його з

питною водою... (В. Савченко). У наведених висловленнях перформативне дієслово *рекомендувати* безпосередньо експлікує намір адресанта надати адресатові певні рекомендації щодо виконання зазначеної дії. Висловлюючи рекомендації, адресант переконаний, що виконання дії буде доцільним і корисним для адресата. Висловлення *Рекомендую вам, Кноль, вивчати вдачу диваків* адресоване конкретній особі; його іллокуція посилена звертанням *Кноль*. Висловлення *Отож ми маємо намір рекомендувати бішофiт для мінералізації всіляких напоїв, та й взагалі для вживання його з питною водою* адресоване невизначеному колу осіб і містить додаткове значення пропозиції;

– означено-особові речення: – *Для дальшої консультації в усіх військових справах, а також для контакту поміж нами щодо цього, наколи нас роз'єднують фронти, **рекомендую** увазі пана професора певну і тямущу людину: Мельник Андрій, чотар легіону СС* (Ю. Смолич). Зазначене висловлення виконує іллокутивну функцію рекомендації й виражає волевиявлення адресанта, спрямоване на здійснення адресатом відповідних дій. Адресант, наводячи логічні аргументи (*для дальшої консультації в усіх військових справах, а також для контакту поміж нами щодо цього, наколи нас роз'єднують фронти*), пояснює адресатові доречність і доцільність виконання дії.

3.3.3. Засоби вираження пропозитива

Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчили, що для вираження пропозитива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 1-ої особи множини: – **Поїдьмо** з нами, – *запропонував Арсен* (В. Малик); – **Ходімо**, тату, пристанемо до хазяїв, – *тихцем запропонував Софрон* (Ю. Смолич). У наведених висловленнях імперативні форми *поїдьмо*, *ходімо* виконують іллокутивну функцію пропозиції й передають волевиявлення адресанта, спрямоване на спільне

виконання дії адресантом і адресатом. Висловлення з імперативною формою *ходімо* містить звертання *тату*, що робить пропозицію більш експресивною;

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Скидайте, будь ласка, пальто і вдягайте халат*, – запропонувала вона професорові (М. Трублаїні); – *Приставай до мого коша*, – запропонував Гризло (В. Шкляр). У зазначених висловленнях імперативні форми *скидайте, вдягайте, приставай* передають волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб адресат виконав зазначену дію (скинув пальто й одягнув халат; пристав до коша). У висловленні *Скидайте, будь ласка, пальто і вдягайте халат* на імперативні форми *скидайте, вдягайте* накладено значення прохання;

– конструкції з дієсловом *давати* в імперативній формі: – *Ну, давай посидимо коло цього будинку*, – запропонував Яковенко, – *можже, вона не відіуралася...* (П. Загребельний); – *Давай купатися*, – запропонував Віктор зненацька (О. Гончар). У наведених висловленнях, що репрезентують значення пропозиції спільного виконання дії, адресант уживає дієслівну словоформу *давай*, яка виконує функцію частки зі значенням волевиявлення. Такі висловлення містять додаткове значення прохання про дозвіл (посидіти; купатися);

– аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини: – *Нехай краще Флегонт*, – запропонував він, – *зайде і скаже за всіх* (Ю. Смолич); – *Ходім краще до Кучерявого*, – запропонувала Гандзя, – *нехай він порадить, що робити* (М. Трублаїні). У наведених висловленнях аналітичні імперативні форми *нехай зайде і скаже, нехай порадить* передають волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб дія була виконана третьою особою. Водночас на зазначені форми зі значенням пропозиції накладено значення поради. Вживання адресантом прислівника *краще* вказує на доцільність діяти в конкретній ситуації зазначеним ним чином;

– синтетичні форми майбутнього часу дійсного способу: – *Я посадовлю своїх на коней, і наскочимо з брами*, – запропонував Анастас Дмитрієв (Ю. Мушкетик); – *Підемо подивимось, що там трапилося*, – запропонував

Сергійко (В. Рутківський). У наведених висловленнях індикативні форми *посадовлю, наскочимо, підемо, подивимося*, виконуючи іллокутивну функцію пропозиції, позначають дії, які повинні бути виконані через деякий проміжок часу або в момент мовлення. Зазначені індикативні форми адресат сприймає як указівку до дії (наскочити з брами; піти подивитися, що трапилося);

– форми минулого часу дійсного способу: – ***Поїхали***, *як хочете, по м'яту*, – *запропонувала вона* (Гр. Тютюнник); – ***Пішли***, – *запропонував Бобрьонок і пропустив поперед себе чоловіка в цивільному* (Р. Самбук). У наведених висловленнях форми минулого часу дійсного способу *поїхали, пішли* позначають дію, яка мовбито відбулася, а тому адресат їх сприймає як пропозицію негайно виконати зазначену дію. Висловлення *Поїхали, як хочете, по м'яту* містить умову (*як хочете*), за якої адресат може виконати або не виконати дію;

– модальний предикатив *можна*: – ***Можна*** *повідомити запискою*, – *запропонувала дівчинка* (О. Бердник). Адресант, уживаючи зазначене висловлення, припускає, що в конкретній ситуації в нього, в адресата чи в інших осіб є об'єктивні можливості здійснити дію зазначеним чином (повідомити запискою);

– бездієслівні конструкції: – ***Гайда на палубу***, – *запропонував Хаблак* (Р. Самбук); – ***На фабрику-кухню***, – *запропонував Степура* (О. Гончар). У наведених висловленнях адресант висловлює пропозицію стосовно виконання спільної з адресатом дії, яка відома обом учасникам комунікації з контексту. Для таких висловлень характерні стислість і чіткість виявлення;

– інфінітив із модальним предикативом *треба*: – ***Треба подзвонити до Північної یشтольні й сказати***, *що зараз за ними поїдуть*, – *запропонував механік* (М. Трублаїні); – *А тепер, Станіславе Гнатовичу*, – *запропонував*, – ***треба уточнити деякі деталі*** (Р. Самбук). У наведених висловленнях модальний предикатив *треба*, окрім свого первинного значення необхідності, містить додаткове значення пропозиції, зумовленої певними обставинами.

Вживання звертання *Станіславе Гнатовичу* робить пропозицію більш офіційною;

– конструкції з модальним дієсловом *могти*: – *Можеш тут осісти, Телемаху, – запропонував гетьман* (В. Савченко); – *Можу вам допомогти, – запропонував Маркевич* (О. Гончар). У висловленні з модальним дієсловом *можеш* адресант, висловлюючи пропозицію здійснити певну дію, припускає, що в адресата є можливість її виконати. У висловленні з модальним дієсловом *можу* адресант вважає, що він сам у силах виконати зазначену дію. Водночас висловлення *Можеш тут осісти* містить значення дозволу;

– питальні конструкції з модальними словами *може, може б*: – *Може б, ти, Юрку, і собі десь зараз заховався, га?* (Є. Гуцало); – *Може, сторожем підеш на польовий стан?* (О. Гончар). Використовуючи наведені питальні конструкції для вираження пропозиції, адресант висловлює деякий сумнів щодо здійснення адресатом указаної дії (заховатись; влаштуватись сторожем) і, таким чином, імпліцитно вказує на те, що він не наполягає на виконанні адресатом зазначеної дії;

– перформативне дієслово *пропонувати*: – *Пропоную професорові Отаві зголоситися табірному командуванню добровільно, при цьому обіцяючи йому збереження життя і цілком цивілізоване з ним поводження* (П. Загребельний); – *Пропоную передову сьогоднішнього номера вивісити на дошку крапих матеріалів і сплатити автору підвищений гонорар* (В. Дрозд). Висловлення з перформативним дієсловом *пропоную* виражають волевиявлення адресанта, яке адресат однозначно сприймає як пропозицію. Водночас висловлення *Пропоную професорові Отаві зголоситися табірному командуванню добровільно* містить значення застереження: адресант повідомляє, що прийняття пропозиції не призведе до можливих негативних наслідків для адресата (*обіцяючи йому збереження життя і цілком цивілізоване з ним поводження*);

– іменний перформатив *пропозиція*: – *Моя пропозиція – забрати в них шахи* (Гр. Тютюнник); – *В мене є пропозиція, – зблиснула оченятами Марися*

Павлівна, – давайте назовем... (О. Гончар). У наведених прикладах основне семантичне навантаження припадає на іменний перформатив *пропозиція*, який слугує засобом визначення іллокутивної сили висловлень. Адресат однозначно сприймає зазначені висловлення як пропозицію. Адресант, уживаючи висловлення з іменним перформативом *пропоную*, вказує на виконання дії, яка є бенефактивною і для адресанта, і для адресата.

3.3.4. Засоби вираження реквестива

Фактичний матеріал засвідчив, що для вираження реквестива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Ну, обійми мене міцніше хоч однією рукою, – попросив він* (П. Загребельний); – *Відвезіть мене додому, – попросив Віткуп* (В. Шкляр). Імперативні форми *обійми, відвезіть* у зазначених висловленнях можуть виражати не тільки прохання, а й наказ. Визначити іллокутивну силу стає можливим, лише беручи до уваги контекстуальне оточення *попросив він, попросив Віткуп*. У висловленні *Ну, обійми мене міцніше хоч однією рукою* частка *ну* виконує функцію виразника міри нетерпимості адресанта, а обмежувальна частка *хоч* посилює іллокуцію прохання;

– перформативні дієслова *просити, благати, заклипати, молити*: – *Дуже вас прошу, – благав поранений, – не женіть мене звідси в санвзвод...* (О. Гончар); – *Благаю тебе, благословенна, не дай пропасти неплідним коренем!* (О. Бердник); – *Джаббар-ага, це твоя здобич, але молю тебе аллахом – віддай мені!* (В. Малик); – *Все це брехня, – втомлено відказував Трубачов, – закликаю вас всім дорогим для вас і для ваших дітей не вірити словам так званих свідків, а організувати офіціальну перевірку...* (П. Загребельний). Використання адресантом перформативних дієслів *прошу, благаю, закликаю, молю* дозволяє адресатові чітко й однозначно сприйняти й потрактувати висловлення як прохання. Перформатив *прошу* є стилістично

нейтральним, у той час як дієслова *благаю, закликаю, молю* є стилістично забарвленими, оскільки містять додаткові конотації. Перформативи *благаю, молю* мають додаткове значення настійного прохання; їх характерна риса – понижена позиція адресанта внаслідок наявності в нього сильної мотивації в реалізації адресатом зазначеної дії (не дати пропасти; віддати здобич). Водночас у висловленні з перформативним дієсловом *благаю* звертання *благословенна* посилює ситуацію благання. У перформативі *заклинаю* велика сила впливу прихована у зверненні до найціннішого в адресата (*заклинаю вас всім дорогим для вас і для ваших дітей*);

– вставні слова *будь ласка, прошу дуже, будьте ласкаві, зробите мені ласку*: – *От що, Марічко, – попросив, – дай нам, будь ласка, триста коньяку, щось закутити, лангети й каву* (Р. Самбук); – *Прошу дуже вибачити, пане президенте, але я не мав ні змоги, ні часу все разом охопити* (В. Винниченко); – *Зробіте мені ласку завітати у кімнати, – попросив понижено він* (В. Шевчук); – *Принесіть мені, будьте ласкаві, голки, нитки і полотно...* (С. Тельнюк). Зазначені висловлення виконують іллокутивну функцію прохання й виражають волевиявлення адресанта щодо виконання адресатом дії. Прохання актуалізовано за допомогою маркерів увічливості *будь ласка, прошу дуже, будьте ласкаві, зробите мені ласку*, які мають властивість однозначно експлікувати характер волевиявлення. Імперативні форми *дай, принесіть* та інфінітиви *вибачити, завітати* можуть передавати різноманітні типи волевиявлення (розпорядження, вказівку, наказ, прохання). Висловлення з актуалізаторами увічливості *будь ласка, прошу дуже, будьте ласкаві, зробите мені ласку* адресат однозначно сприймає як прохання. Водночас вставні слова *будь ласка* розглядаємо як компонент висловлення з високим ступенем увічливості. Вживаючи форми *будь ласка, прошу дуже*, адресант не повинен отримати відмову. Звороти увічливості *будьте ласкаві / зробите мені ласку* мають прагматичну та етикетну цінність. У зазначених висловленнях адресант використовує звертання *Марічко, пане президенте*, що не тільки

привертає увагу адресата, а й передає його емоційний стан, виражаючи суб'єктивне ставлення до співрозмовника;

– питальні конструкції: – *Там темнуватو, чи не могли б ви посилити освітлення?* (Р. Самбук); – *То я питаю, – сказав Долинський, – чи не змогли б ви привести якоїсь відьми до мого двору?* (В. Шевчук). У зазначених прикладах адресант, окрім власне волевиявлення, вираженого ввічливою формою у вигляді питального висловлення з модальним дієсловом *могти* (*чи не могли б ви...; чи не змогли б ви...*), повідомляє адресатові відомості, які роз'яснюють мотивацію прохання (*Там темнувато*). Вживання дієслова *питаю* слугує для посилення іллокутивної сили прохання. Водночас використання питально-заперечних конструкцій демонструє залежне становище адресанта та його готовність прийняти як позитивну, так і негативну реакцію адресата;

– модальний предикатив *не треба*: – *Валеріє, – попросив я, – не треба про джаз* (П. Загребельний); – *Не треба більше так швидко грати, хлопці, бо серце вискоче* (Гр. Тютюнник). У зазначених висловленнях модальний предикатив *не треба* частково втрачає своє основне значення необхідності (потреби) й набуває додаткового значення прохання. Вживаючи модальний предикатив *треба* з часткою *не*, адресант бажає, щоб адресат припинив виконання дії (говорити про джаз; швидко грати). Таким чином, на висловлення зі значенням прохання накладено значення заборони. Іллокутивну силу таких висловлень посилено за допомогою звертання *Валеріє, хлопці*;

– сполучення дієслівної форми *просив би, прохав би* (умовний спосіб) з інфінітивом: – *Тоді **просив би** наділити мені землі, що прилягають до гирла Дунаю* (Д. Міщенко); – *Я **прохав би** вас доповісти мені лише факти, решту я беру на себе* (Ю. Сорока). Форми умовного способу *просив би, прохав би*, що виражають, по суті, гіпотетичну нереальну дію, є показниками того, що адресант припускає, що дія може бути не виконана, і тим самим знижує ступінь впливу на волю адресата. Водночас у висловленні *Я прохав би також*

усіх вас, панове, нікому ні одного слова поки що не казати про відкриття Руді адресант використовує звертання *панове*, що посилює іллокуцію прохання, робить його більш експресивним;

– іменні перформативи *просьба, прохання* з поширювачами або без них у складі означено-особової синтаксичної конструкції: – *Тому до вас **просьба** передати всі матеріали про цей острів* (М. Трублаїні); – ***Прохання** зважити на незловмисність вчинку і відпустити з миром додому* (Л. Копань). У зазначених висловленнях основне семантичне навантаження припадає на іменні перформативи *просьба, прохання*, вжиті в препозиції. Без них висловлення можна трактувати як наказ, розпорядження, прохання, заклик. Уживання адресантом іменних перформативів *просьба, прохання* допомагає адресатові однозначно сприйняти висловлення як прохання. Водночас згадані висловлення містять додаткове значення вимоги, про що свідчить уживання інфінітивів *передати, зважити і відпустити*;

– фразеологізми *ради Бога, Христа ради, ради всього святого*: – *О, **ради Бога**, не називайте хоч мого прізвища!* (Ю. Дольд-Михайлик); – ***Ради всього святого**, дай мені пити!* (В. Малик); – *Скажи, **Христа ради**, наріжуть людям землі чи так і не наріжуть?* (Ю. Смолич). У зазначених висловленнях фразеологізми *ради Бога, Христа ради, ради всього святого* є опорними, оскільки вжиті без них імперативні форми *не називайте, дай, скажи* є недостатньо експліцитними для визначення іллокутивної функції висловлень і можуть бути потрактовані як розпорядження, прохання, наказ. Уживання зазначених фразеологізмів дозволяє трактувати згадані висловлення як прохання. У висловленні *О, ради Бога, не називайте хоч мого прізвища* функцію інтенсифікатора реквестивної ситуації виконує обмежувальна частка *хоч*.

3.3.5. Засоби вираження юсива

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що для вираження юсива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 1-ої особи множини: – *Оце його кінь! **Ловімо** його коня! Без коня козак Петро Мамарига далеко не втече!* (М. Вінграновський); – ***Ходімо** шукати злодіїв!* (Є. Гуцало). Імперативні форми *ловімо*, *ходімо* виконують іллокутивну функцію заклику й виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на виконання адресатом дії (зловити коня; знайти злодіїв), в якій він сам бере участь. Водночас у висловленні *Ловімо його коня* адресант, припускаючи, що одного бажання недостатньо, щоб адресат виконав дію, експлікує мотиви волевиявлення (*без коня козак Петро Мамарига далеко не втече*), які дозволяють досягнути комунікативної мети;

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: „***Відчуй** себе українцем!*“ (Л. Костенко); – *Гей, коноводи, воловоди, гречкосії, люлешники, селяни, городяни! Крамарі, шинкарі, дьогтярі, шевці й кравці, шаповали, коновали! Проїжджі, прохожі, миряни цїгани, всі добрі люди, а **сходьтєся, сходьтєся** на забаву! Ілюзії показує, судьбу продказус іноземець із Франції Маловічко!* (О. Гончар). Зазначені висловлення виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб адресат виконав певну дію. Вживаючи висловлення з імперативом *відчуй*, адресант стимулює емоції адресата, а у висловленні з імперативом *сходьтєся* апелює до його бажань. Наявне повторення імператива *сходьтєся* виконує функцію інтенсифікатора ситуації заклику;

– аналітичні імперативні форми 1-ої особи множини: – *Діти, послушайте мене... **Давайте** складемо казку, де не буде ні баба-яги, ні змія з дев'ятьма головами* (Є. Гуцало); – ***Давайте** повиносимо парти!* – сказав він старому (В. Шевчук). У зазначених висловленнях заклик оформлений пом'якшеною аналітичною конструкцією *давайте складемо, давайте повиносимо*. У

висловленні *давайте складемо казку* адресант, бажаючи привернути увагу адресата, використовує звертання *діти* та синтетичну імперативну форму *послухайте*, що посилює іллокутивну функцію заклику;

– форми майбутнього часу дійсного способу: – ***Візьмеш** макітру – не впаде од вітру! Горщик без здачі, ще й свистунець на додачу!..* (О. Гончар). У наведеному висловленні індикативна форма *візьмеш* виражає волевиявлення адресанта, спрямоване на негайне виконання адресатом зазначеної дії (купити макітру), і є маніпуляційним впливом, метою якого є досягнення адресантом швидких позитивних результатів (отримання доходу);

– дієслово *давати* в поєднанні з часткою *хай*: – *Тож **давайте**, коли ласка, **хай** єднається хліб і казка, будемо собі їсти і благословенну розмову вести* (В. Шевчук). Зазначене висловлення виконує іллокутивну функцію заклику й виражає волевиявлення адресанта (оповідача), спрямоване на те, щоб адресат (співтрапезники) разом із ним виконав дію (почали їсти). Водночас таке висловлення містить значення побажання;

– перформативне дієслово *закликати*: – *Перш ніж перейти до справдешніх тортур, ще раз **закликаю** тебе: з'яви істину!* (В. Шевчук); – *Я **закликаю** вас: зробивши одну помилку, не поспішайте робити іншу!* (Ю. Сорока). Перформативне дієслово *закликаю* є очевидним показником іллокутивної функції заклику. У наведених висловленнях метою всіх звернень до адресатів є залучення їх до виконання зазначених дій (з'явити істину, не робити помилок). Водночас на висловлення *з'яви істину* накладено додаткове значення застереження, про що свідчить перша частина висловлення *Перш ніж перейти до справдешніх тортур*, а на висловлення *зробивши одну помилку, не поспішайте робити іншу* – значення поради;

– дієслово у формі 3-ої особи однини й множини з часткою *хай*: – ***Хай живе** його величність Гендль! – вигукнув він...* (В. Шевчук); – *Доглянь і людей оцих, між яких потрапили: коли вони на правій стежці, **хай** буде з ними твоя правда: коли ж на кривій, **хай пізнають** це і **звернуть** на стежку правди не свої, а твоєї, Господи!* (В. Шевчук). Значення заклику в зазначених

висловленнях розкрито через частку *хай* та форми дієслів *живе, пізнають, звернуть*. Водночас висловлення *Хай живе його величність Гендль* містить значення побажання, а висловлення *Доглянь і людей оцих, між яких потрапили: коли вони на правій стежці, хай буде з ними твоя правда: коли ж на кривій, хай пізнають це і звернуть на стежку правди не своєї, а твоєї, Господи* – значення напучування;

– прислівник *досить* та частка *годі*: „**Досить** минулого часу, коли ви чинили волю поган, ходили в розпусті, у пожадливістях, у пияцтві, у гулянках, у беззаконних ідолослужбах“ (В. Шевчук); – **Годі** вам, *годі*, – м’яко закликав Чумак (В. Савченко). У зазначених висловленнях семантичне значення прислівника *досить* та частки *годі* полягає в припиненні виконання адресатом певної дії. Ці форми в такому значенні, в якому розглядаємо тут, виступають синонімами. Згадані висловлення виконують іллокутивну функцію заклику. Водночас на них накладено значення заборони;

– перформативне дієслово *просити* зі значенням закликати: – *Товариші! – голова легенько постукав пальцем по краєчку стола. – Ви ж у сільській раді, а не... посеред вигону. **Прошу** до порядку* (Гр. Тютюнник). У зазначеному висловленні перформативне дієслово *просити* послаблює своє основне значення прохання й набуває додаткове значення заклику. Інтенсифікатором ситуації заклику виступає звертання *товариші* та обмежувальна частка *ж*. Водночас наведене висловлення містить значення заборони (припинити балачки), про що свідчить контекстуальне оточення *Ви ж у сільській раді, а не... посеред вигону*.

3.3.6. Засоби вираження інвітива

Фактичний матеріал засвідчив, що для вираження інвітива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 1-ої особи множини: – **Пиймо**, *Чужкраву*, – *запросив господаря* (Д. Міщенко); – **Ходімо** до нас у берег, на вербі

посидимо (Гр. Тютюнник). У наведених висловленнях імперативні форми *пиймо*, *ходімо* виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на спільне виконання з адресатом дії (випити; піти у берег) і виконують іллокутивну функцію запрошення. Водночас у висловленні *Ходімо до нас у берег* адресант аргументує своє запрошення наявністю певної вигоди для адресата (*на вербі посидимо*);

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – *Сідай*, *Уляно*, – *запросив пан*, *але вона лишилася стояти* (В. Дрозд); – *Сідайте*, – *запросив Воронцов*, – *я зараз* (О. Гончар). У зазначених висловленнях імперативні форми *сідай*, *сідайте* недостатньо експліцитні, щоб визначити їх іллокутивну функцію. Такі висловлення можна трактувати як наказ, вказівка, пропозиція, запрошення і т.д. Наведені висловлення виражають волевиявлення адресанта, спрямоване на те, щоб адресат здійснив дію, й виконують іллокутивну функцію прохання, про що свідчить контекстуальне оточення (*запросив пан*; *запросив Воронцов*);

– форми майбутнього часу дійсного способу: – *Будемо вечеряти*, *панове*, *разом*, *а то мені самому сумно*, – *запросив Бертольд* (Ю. Дольд-Михайлик). У наведеному висловленні індикативна форма *будемо вечеряти* виконує іллокутивну функцію запрошення й позначає дію, яка повинна бути виконана одразу після моменту мовлення. Водночас у висловленні з індикативною формою *будемо вечеряти* адресант зазначає причини здійснення запрошення (*а то мені самому сумно*);

– вставні слова *будь ласка*: – *Будь ласка*, – *запросив він Лейте*, *обернувши ключа й одчинивши двері радіорубки* (М. Трублаїні); – *Будь ласка*, – *запросив капітана начальник експедиції* (Л. Тендюк). У наведених висловленнях *будь ласка* виконує іллокутивну функцію запрошення; адресант, уживаючи зазначену форму, припускає, що її буде достатньо для визначення адресатом іллокутивної сили висловлення, оскільки дія, до виконання якої запрошує адресант, відома для обох комунікантів із контексту;

– перформативне дієслово *запрошувати*: – *Допивайте каву, Х'ю, і їдьмо – я запрошую вас у гості* (О. Зима); – *Тепер я запрошую вас стати моїми гостями вже насправді* (П. Загребельний). У висловленнях із перформативним дієсловом *запрошую* волевиявлення адресанта спрямоване на виконання адресатом дії, яка є бенефактивною насамперед для адресанта. У висловленні *я запрошую вас у гості* звертання *Х'ю* посилює ситуацію запрошення;

– перформативне дієслово *просити* зі значенням запрошувати: – *Прошу до столу, милі гості, – запросила Санька* (П. Загребельний); – *До обіду у нас залишилася ще якась часина, то прошу всіх пройти на половину місіс Мері, – люб'язно запросив Френк, насолоджуючись німою сценою* (О. Зима). У наведених висловленнях перформатив *просити* набуває додаткового значення запрошувати. У висловленні *прошу всіх пройти на половину місіс Мері* адресант обмежує тривалість виконання вказаної дії (*до обіду у нас залишилася ще якась часина*). Звертання *милі гості* у висловленні *Прошу до столу* робить запрошення більш експресивним та емоційним.

3.3.7. Засоби вираження дебітива

Результати аналізу фактичного матеріалу засвідчили, що для вираження дебітива використовують такі засоби:

– конструкції з модальними предикативами *повинен, зобов'язаний, слід, треба, потрібно, необхідно*: – *Ти повинен полюбити Ібрагіма-пашу так, як люблю його я. Бо він найвірніший мені* (П. Загребельний); – *Ти просто зобов'язаний написати польському королеві і великому князеві литовському про все, що тут сталося, і написати так, щоб вони збагнули, що кращого володаря переяславських земель, ніж староста Переяслава, немає і не може бути* (В. Рутківський); – *Тоді потрібно поспішати, зібрати військо, – знову вихопився Немирич* (Ю. Мушкетик); – *Мені необхідно проконсультуватися з експертом-окулістом. Можливо, що окуляри належали злочинцеві*

(Р. Самбук); – *Повторюю: мені **треба** бачити Літтла і в дуже серйозній справі* (М. Дашкієв); – *Хворих **слід** настроювати оптимістично* (М. Дашкієв). Модальні предикативи *повинен, зобов'язаний*, окрім свого основного значення повинності та обов'язковості, містять додаткове значення потреби. Водночас у висловленні з модальним предикативом *повинен* адресант указує на обставини, за яких необхідно виконати дію (*Бо він найвірніший мені*). Висловлення з модальними предикативами *потрібно, необхідно* виконують іллокутивну функцію потреби. У висловленні з модальним предикативом *треба* прислівник *негайно* є показником обов'язковості й терміновості виконання дії. Висловлення з модальним предикативом *слід* зі значенням потреби містить значення поради;

– конструкції з модальним дієсловом *мати (бути повинним), мусити*: – *Це те місце, куди ми конче **маємо** повернутися, коли немає більше сили жити* (В. Шевчук); – *Ви **мусите** їх визнати як державу по Білу Церкву, а нам данину за чотири роки по сто тисяч злотих щорічно і наперед не ухилятися від плати* (Р. Іваничук). Висловлення з модальним дієсловом *маємо* виконує іллокутивну силу потреби, оскільки містить обставини, через які необхідно виконати дію (*коли немає більше сили жити*). Прислівник *конче* виступає інтенсифікатором ситуації потреби. Висловлення з модальним дієсловом *мусите* зі значенням потреби містить значення наказу (*визнати як державу, данину за чотири*) та заборони (*не ухилятися від плати*);

– конструкції з аналітичним елементом *для того, щоб..., треба (потрібно, необхідно)*: – *Але **для того, щоб** потрапити на прийом до великого князя, **треба** вичекати момент* (В. Шевчук); – *Для **цього**, пане, **треба** пізнати науку, яку я вам викладаю. **Потрібно** пізнати велике світло невимовного, – сказав Розенрох* (В. Шевчук). У зазначених висловленнях адресант передбачає, що адресат бажає виконати певну дію (потрапити на прийом до князя; дізнатися, що твориться в домі), але для того, щоб це зробити, адресатові необхідно здійснити дію, про яку говорить адресант (вичекати

момент; пізнати науку та велике світло невимовного). Звертання *пане* посилює іллокуцію потреби, роблячи її емоційнішою;

– конструкції з безособовим дієсловом *доведеться*: – *Знають чи не знають, а партійний білет доведеться тобі на стіл покласти, там не жартують!* (В. Дрозд); – *Доведеться вам, Сергію Антоновичу, виїхати в Євпаторію* (Р. Самбук). У наведених висловленнях безособове дієслово *доведеться*, окрім свого первинного значення необхідності, неминучості у зв'язку з певними обставинами, набуває додаткового значення потреби. Водночас на висловлення *Знають чи не знають, а партійний білет доведеться тобі на стіл покласти, там не жартують* зі значенням потреби накладено значення застереження (*там не жартують*). Використання звертання *Сергію Антоновичу* після особового займенника *вам* посилює іллокуцію потреби;

– конструкції з перформативним дієсловом *потребувати*: – *Ми, товаришу Будашик, **потребуємо** вашої допомоги* (Р. Самбук); – *Ось і я сподіваюсь впіймати злодіїв, та **потребую** вашої допомоги* (Р. Самбук). Перформативні дієслова *потребуємо*, *потребую* виражають волевиявлення адресанта, яке адресат однозначно сприймає як потребу в здійсненні ним певної дії (допомогти). Інтенсифікатором іллокутивної функції потреби виступає звертання *товаришу Будашик*, посилюючи її дієвість.

Висновки до розділу 3

Реалізацію семантики модальних значень волевиявлення здійснюють за допомогою різнорівневих мовних засобів (лексико-граматичних, морфологічних, синтаксичних).

Універсальними засобами вираження модальних значень категоричного волевиявлення є синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини, інфінітивні конструкції, форми теперішнього та майбутнього часу дійсного способу. Зазначені засоби використовують для вираження всіх модальних значень категоричного волевиявлення (імператива, директива, інструктива, прескриптива, прохібітива). Аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини використовують для вираження імператива, інструктива, прескриптива. Для вираження імператива, директива, прохібітива використовують конструкції з перформативними дієсловами на кшталт *наказувати, вимагати, веліти (повеліти, звеліти), покладати, доручати, призначати, заповідати* (для імператива), *казати, постановляти* (для директива), *забороняти* (для прохібітива). Форми минулого часу дійсного способу використовують для вираження імператива й інструктива. Для вираження імператива, директива, прескриптива використовують бездієслівні конструкції, а також іменні перформативи на кшталт *наказ, вимога, повеління, доручення* (для імператива), *вказівка, директива, постанова* (для директива), *розпорядження* (для прескриптива). Аналітичні імперативні форм 2-ої особи однини й множини, а також модальні дієслова на кшталт *мусити, мати (бути повинним)* використовують тільки для вираження імператива. Інфінітив із модальним предикативом *треба / не треба* використовують для вираження прескриптива й прохібітива відповідно. Для прохібітива характерна наявність специфічних засобів вираження, а саме: модальні дієслова *могти, сміти*, модальний предикатив *не можна*, словосполучення *не мати права* та фразеологізми *Боже борони, не дай Боже, не приведи Боже*.

Для модальних значень пом'якшеного волевиявлення характерна наявність специфічних засобів їх вираження. Особливими засобами вираження превентива є конструкції з дієсловами доконаного виду; дієслова зі значенням остраху й побоювання на кшталт *берегтись, оберігатись, остерігатись, стерегтись*; конструкції з безособово-предикативними словами *небезпечно, обережно*; конструкції, побудовані за моделлю одно- або двоскладного речення зі складеним іменним присудком *будь / будьте + обережний / обережним*; імперативні форми дієслів *шануватися, схаменутися*. Своєрідними засобами вираження оптатива є конструкції з початковою часткою *щоб, аби*; інфінітивні конструкції з часткою *би (б)*; конструкції з частками *аби, коли б, хоч би, тільки б*; підрядна частина з часткою *якби*; конструкції з часткою *бодай*; форми умовного способу; фразеологізми *дай Бог, дай Боже*. Характерними засобами вираження пермісива є аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини, конструкції з модальним дієсловом *могти*, стійкий зворот *надавати право*. Специфічними засобами вираження когортатива є форми майбутнього часу дійсного способу, модальний вислів *бути повинним*, інфінітив із модальним предикативом *треба*. Особливими засобами вираження менасива є імперативна форма дієслова *начуватися* та конструкції з початковою часткою *щоб*. Використання конструкцій з частками *хай (нехай)* характерне лише для вираження дезидератива. Водночас фактичний матеріал засвідчив, що окремі модальні значення пом'якшеного волевиявлення можуть мати спільні засоби вираження. Так, синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини використовують для вираження пермісива й когортатива. Для вираження превентива, пермісива, дезидератива використовують перформативні дієслова на кшталт *застерігати, остерігати, попереджати* (для превентива), *дозволяти* (для пермісива), *хотіти, бажати, жадати, воліти* (для дезидератива), а також іменні перформативи на кшталт *попередження* (для превентива), *дозвіл* (для пермісива), *бажання* (для дезидератива). Для вираження превентива й менасива використовують складнопідрядні речення

(з предикативною частиною мети зі сполучником *щоб*; зі з'ясувальною предикативною частиною – для превентива; підрядною предикативною частиною умови зі сполучниками *якщо*, *коли*, *як*, *то*; підрядною предикативною частиною причини – для менасива), конструкції з делексикалізованим елементом *гляди* / *глядіть* (*дивись* / *дивіться*), а також стійкі сполучення *брати до уваги*, *мати на увазі*.

Для вираження модальних значень інтенційного волевиявлення використовують як універсальні, так і своєрідні засоби. Універсальними засобами вираження є синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини, перформативні дієслова на кшталт *радити* (для адвісива), *рекомендувати* (для рекомендатива), *пропонувати* (для пропозитива), *просити*, *благати*, *заклинати*, *молити* (для реквестива), *закликати*, *просити* зі значенням закликати (для юсива), *запрошувати*, *просити* зі значенням запрошувати (для інвітива), *потребувати* (для дебітива). Для вираження адвісива, пропозитива, реквестива використовують іменні перформативи на кшталт *порада* (для адвісива), *пропозиція* (для пропозитива), *просьба*, *прохання* (для реквестива). Аналітичні імперативні форми 3-ої особи однини й множини використовують для вираження рекомендатива, юсива. Аналітичні імперативні форми 1-ої особи однини й множини використовують для вираження пропозитива та юсива, а синтетичні імперативні форми 1-ої особи множини – для пропозитива, юсива й інвітива. Конструкції з модальним предикативом *треба* / *не треба* використовують для вираження адвісива, пропозитива й реквестива. Для вираження пропозитива й реквестива використовують питальні конструкції (з модальними словами *може*, *може б* – для пропозитива). Вставні слова *будь ласка*, *прошу дуже*, *будьте ласкаві*, *зробіть мені ласку* використовують для вираження реквестива й інвітива. Водночас фактичний матеріал засвідчив наявність особливих засобів вираження окремих модальних значень інтенційного волевиявлення. Так, для вираження рекомендатива використовують конструкції з модальними предикативами *слід*, *варто* та модальним висловом *бути повинним*, а також

означено-особові речення. Для вираження пропозитива використовують конструкції з дієсловом *давати* в імперативній формі, форми минулого часу дійсного способу, бездієслівні конструкції, модальний предикатив *можна*, конструкції з модальним дієсловом *могти*. Для вираження адвісива використовують конструкції з дієсловом *у* формі умовного способу та конструкція *краще* + дієслово в імперативній формі. Для вираження юсива використовують форми майбутнього часу дійсного способу, дієслово *давати* в поєднанні з часткою *хай*, прислівник *досить* та частка *годі*. Для вираження реквестива використовують сполучення дієслівної форми *просив би*, *прохав би* (умовний спосіб) із інфінітивом, а також фразеологізми *Бога ради*, *Христа ради*, *ради всього святого*. Для вираження дебітива використовують конструкції з модальними предикативами *повинен*, *зобов'язаний*, *слід*, *треба*, *потрібно*, *необхідно*, конструкції з модальним дієсловом *мати* (*бути повинним*), *мусити*, конструкції з аналітичним елементом *для того*, *щоб...*, *треба* (*потрібно*, *необхідно*), а також конструкції з безособовим дієсловом *доведеться*.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Здійснене комплексне дослідження модальності волевиявлення в художньому стилі сучасної української мови дало змогу зробити такі висновки та узагальнення:

1. Погляди мовознавців на статус категорії модальності з часом змінювалися: її розглядали як логічну, граматичну, синтаксичну, комунікативно-прагматичну, семантичну, функціонально-семантичну категорію. У дисертації поділяємо думку, що модальність є багатоаспектною функціонально-семантичною категорією, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлення, якій властива польова організація, що охоплює засоби різних мовних рівнів для вираження цих значень.

2. Виявлено, що модальність як функціонально-семантична категорія має складну структуру, змістовий об'єм і функціональна ієрархія значень якої визначені смисловою двохаспектністю речення, а саме його номінативним (пропозиційним) і комунікативним (прагматичним) аспектами. Відповідно виділяємо пропозиційну й прагматичну модальності. Моделі пропозиційної й прагматичної модальностей пропонуємо вибудувати таким чином: 1) об'єктивна й ситуативна модальності утворюють модель пропозиційної модальності; 2) питальна, суб'єктивна та модальність волевиявлення утворюють модель прагматичної модальності.

3. Не вироблено єдиної точки зору щодо виокремлення модальності волевиявлення як самостійної мовної категорії. Відомі спроби виділити модальне значення бажаності, модальне значення з конотацією бажаності дії, а також поняття волюнтативності й волітивного типу способу; інші дослідники виокремлювали спонукальну модальність. Уважаємо, що модальність волевиявлення є особливим типом модальності та складає функціонально-семантичну категорію, яка виражає бажання мовця каузувати дію за наявності її (безпосереднього) виконавця чи слухача, здатного

повідомити третій особі бажання мовця і, таким чином, каузувати його дію з метою змінити ситуацію. Семантичний простір модальності волевиявлення визначаємо за наявністю диференційних сем адресованості, вольового впливу, спонукання, каузації, потенційності дії, повинності / необхідності, бажаності.

4. Волевиявлення адресанта відображено в мовленнєвій ситуації. У нашому дослідженні стосовно такої мовленнєвої ситуації використовуємо термін „комунікативна ситуація волевиявлення“ й уважаємо, що її змістом є волевияв адресанта, спрямований на адресата з метою певної зміни ситуації. У комунікативній ситуації волевиявлення виділяємо такі компоненти: ситуативні пресупозиції, ситуативний контекст, адресант, адресат і висловлення. Ситуативні пресупозиції визначаємо як передумови, які містять уявлення адресанта про загальний контекст спілкування, інтереси адресата, його думку й погляди, психологічні характеристики, й уважаємо, що вони складають основу нормального спілкування, формуючи його зв'язність, цілісність, природність, доречність, органічність тощо. Ситуативний контекст визначаємо як умови, в яких відбувається спілкування: місце, час, стосунки між учасниками (соціальний статус і роль), тематика й форми вербальної комунікації та ін. Уважаємо, що адресантом волевиявлення є особа, яка створює, кодує та передає повідомлення адресатові, а в деяких випадках разом із адресатом виконує дію, зазначену у висловленні; адресатом волевиявлення є особа, яка сприймає, інтерпретує й реагує певним чином на волевиявлення адресанта (виконує / не виконує його волю), а в деяких випадках передає волевиявлення третій особі. Висловлення волевиявлення визначаємо як мовленнєвий акт, що позначає мовленнєву ситуацію волевиявлення.

5. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив велику кількість висловлень із модальністю волевиявлення, що дало змогу виокремити такі семантичні моделі: наказ, вимога, команда, веління, доручення, призначення, постанова, розпорядження, вказівка, інструкція, заборона, застереження, попередження, погроза, дозвіл, бажання, напучування, рекомендація, порада, пропозиція, прохання, благання, моління, заклик, запрошення, потреба.

6. Виявлено, що для класифікації висловлень із модальними значеннями волевиявлення обирають різні принципи: спрямованість на зацікавленість учасників комунікації, спосіб орієнтації чи соціальну, міжособистісну та індивідуально-психологічну характеристики комунікантів, інтенсивність вияву волюнтативних відношень, наявність спільного значення в групі волевиявлення і т.д.

Висловлення з модальними значеннями волевиявлення класифікуємо на основі комбінації таких чинників: чинника категоричності, чинника свободи в адресата, чинника зацікавленості, чинника статусу, чинника бенефактивності, чинника виконавця, чинника середовища, чинника зумовленості, чинника нормативності. Відповідно виділяємо три групи висловлень із модальністю волевиявлення: 1) висловлення з модальністю категоричного волевиявлення (31,52% від загальної фіксації); 2) висловлення з модальністю пом'якшеного волевиявлення (34,93% від загальної фіксації); 3) висловлення з модальністю інтенційного волевиявлення (33,55% від загальної фіксації).

7. Висловлення з модальністю категоричного волевиявлення мають такі ознаки: залежність адресата від адресанта, обов'язковість виконання дії адресатом внаслідок домінувального статусу адресанта, правомірність адресанта вимагати здійснення конкретної дії, зацікавленість адресанта у виконанні дії та її спрямованість на його користь, офіційність, ініціативність, нормативність. Висловленням із модальністю пом'якшеного волевиявлення притаманні такі ознаки: часткова залежність адресата від адресанта, необов'язковість виконання дії адресатом, зацікавленість адресата у виконанні дії та її спрямованість на його користь, офіційність / неофіційність, ініціативність, нормативність. Висловлення з модальністю інтенційного волевиявлення мають такі ознаки: незалежність адресата волевиявлення від адресанта, необов'язковість виконання дії адресатом, зацікавленість адресанта у виконанні дії та її спрямованість на його користь, офіційність / неофіційність, реактивність / ініціативність, ненормативність.

Дослідження семантики модальності категоричного волевиявлення дало змогу виокремити 5 її різновидів: 1) імператив (23,17%); 2) директив (4,06%); 3) інструктив (0,92%); 4) прескриптив (1,26%); 5) прохібітив (2,11%). Аналіз семантики модальності пом'якшеного волевиявлення дав змогу виокремити 6 її різновидів: 1) превентив (3,7%); 2) менасив (2,43%); 3) оптатив (3,94%); 4) пермісив (8,32%); 5) когортатив (0,71%); 6) дезидератив (15,83%). Дослідження семантики модальності інтенційного волевиявлення дозволило виокремити 7 її різновидів: 1) адвісив (3,55%); 2) рекомендатив (0,69%); 3) пропозитив (7%); 4) реквестив (9,9%); 5) юсив (2,77%); 6) інвітив (6,2%); 7) дебїтив (3,44%).

8. З'ясовано, що реалізацію семантики модальних значень волевиявлення здійснюють за допомогою різнорівневих мовних засобів (лексико-граматичних, морфологічних, синтаксичних): форм наказового (35,2%), дійсного (7,69%), умовного (2,3%) способів; інфінітивних конструкцій (3,4%); модальних дієслів (3,6%); модальних предикативів (7,92%); перформативних дієслів (10,84%); іменних перформативів (7,34%); бездієслівних конструкцій (2,1%); фразеологізмів (2,45%); складнопідрядних речень (1,9%); питальних конструкцій (1,4%); часток (3,96%); інших засобів (9,9%).

Модальність волевиявлення схарактеризовано наявністю як універсальних, так і специфічних засобів вираження. Універсальними засобами вираження модальності волевиявлення є імперативні конструкції (з синтетичним і аналітичним імперативом), інфінітивні конструкції, конструкції з дієсловом у формі дійсного способу, конструкції з перформативними дієсловами, бездієслівні конструкції, конструкції з іменними перформативами. Специфічними засобами вираження модальності волевиявлення є конструкції з модальними дієсловами, висловами й предикативами, конструкції зі стійкими сполученнями, фразеологізми, конструкції з дієсловами доконаного виду, конструкції з дієсловами зі значенням остраху й побоювання та безособово-предикативними словами, конструкції з дієсловами у формі

умовного способу, конструкції з частками, конструкції з вставними словами, питальні конструкції.

Розв'язання поставлених у цьому дослідженні завдань сприяє глибшому пізнанню структурних, функціонально-семантичних і комунікативно-прагматичних особливостей модальності волевиявлення в українській мові, а також відкриває подальшу перспективу зіставно-типологічного аналізу функціонування форм модальності волевиявлення та засобів її вираження в українській та інших мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафонова А.М. Реалізація авторської модальності художнього тексту лексичними засобами (на матеріалі мовостилю Аркадія Любченка) / А.М. Агафонова // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 382–384. – С. 171–176.
2. Агафонова А.М. Синтаксична організація тексту як засіб творення авторської модальності / А.М. Агафонова // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2009. Вип. 475–477. – С. 102–108.
3. Андреева И.С. Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык“ / И.С. Андреева. – Л., 1971. – 24 с.
4. Апресян Ю.Д. Перформативы в грамматике и в словаре / Ю.Д. Апресян // Школа „Языки русской культуры“. – М., 1995. – С. 199–218.
5. Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. – 1973. – Т. XXXII, вып. 1. – С. 84–89.
6. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; [пер. с франц. языка Т.В. Вентцель, Е.В. Вентцель]. – 2-е изд., стер. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 416 с.
7. Барчук В.М. Граматична темпоральність : Інтервал. Час. Таксис : монографія / Володимир Михайлович Барчук. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 416 с.
8. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
9. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2009. – 376 с.
10. Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения : Английский язык / Е.И. Беляева. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. – 168 с.

11. Беляева Е.И. Модальность и прагматические аспекты директивных речевых актов в современном английском языке : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / Беляева Елена Ивановна. – М., 1987. – 459 с.
12. Беляева Е.И. Прагматика модальности / Е.И. Беляева // Функциональные, типологические и лингводидактические аспекты исследования модальности : тез. докл. конф. – Иркутск, 1990. – С. 10–11.
13. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 178 с.
14. Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Бережан Лариса Василівна. – Чернівці, 1997. – 194 с.
15. Бережан Л.В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / Л.В. Бережан. – Івано-Франківськ, 1997. – 16 с.
16. Белова А.Д. Комунікативні стратегії і тактики : проблеми систематики / А.Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2004. – Вип.10. – С. 11–16.
17. Бикель М.М. Языковые средства выражения побудительности и их стилистическое значение : на материале немецкого языка : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / М.М. Бикель. – Л., 1968. – 20 с.
18. Бондар О.І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / О.І. Бондар. – К., 1998. – 32 с.
19. Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке / В.Н. Бондаренко // Науч. докл. высш. шк. филол. науки. – 1979. – № 2. – С. 54–61.

20. Бондарко А.В. Модальность в системе категориальных единств / А.В. Бондарко // Модальность в языке и речи : новые подходы к изучению : сб. науч. тр. – Калининград : Изд-во РГУ им. И. Канта, 2008. – С. 21–34.
21. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики / А.В. Бондарко. – Л. : Изд-во СПбГУ, 2001. – 260 с.
22. Бронікова С.А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Бронікова Світлана Анатоліївна. – Одеса, 2004. – 209 с.
23. Будагов Р.А. Язык – реальность – язык : монография / Рубен Александрович Будагов. – М. : Наука, 1983. – 262 с.
24. Васильєва Г.О. Превентив у структурі українського розмовного дискурсу : комунікативна модель і засоби вираження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / Г.О. Васильєва. – Донецьк, 2010. – 20 с.
25. Ваулина С.С. Эволюция средств выражения модальности в русском языке (XI – XVII вв.) : монография / Светлана Сергеевна Ваулина. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1988. – 144 с.
26. Ваулина С.С. Языковая модальность как функционально-семантическая категория (диахронический аспект) / С.С. Ваулина. – Калининград : Изд-во КГУ, 1993. – 70 с.
27. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике : Лингвистическая прагматика / общ. ред. Е.В. Падучева. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 238–250.
28. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Избр. тр. : Исследования по русской грамматике : в 2-х томах. – М. : Наука, 1975. – Т.2. – С. 38–79.
29. Вихованець І.Р. Граматика української мови : Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

30. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / Іван Романович Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
31. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
32. Войцехівська Н.К. Засоби вираження погрози в українському конфліктному діалогічному дискурсі / Н.К. Войцехівська // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – К., 2014. – № 30. – С. 17–30.
33. Вrabель Т.Т. Словотворча прагматика у сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Вrabель Томаш Томашович. – Ужгород, 2005. – 241 с.
34. Гак В.Г. О семантической организации текста / В.Г. Гак // Лингвистика текста : материалы науч. конф. – М. : Издательство МГПИИЯ им. М. Тореца, 1974. – С. 61–66.
35. Гехтляр С.Я. Микрополе инфинитива в функционально-семантической категории модальности / С.Я. Гехтляр // Семантика языковых единиц : Программа и содержание науч. докл. XV научно-методической конференции преподавателей кафедр русского языка пед. ин-тов северо-западной зоны. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1975. – С. 26–30.
36. Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство“ / І.О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.
37. Гуйванюк Н.В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) / Н.В. Гуйванюк, А.М. Агафонова. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с.
38. Даскалюк О.Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / О.Л. Даскалюк. – Чернівці, 2005. – 19 с.

39. Демидова И.А. Средства выражения побудительной модальности в русском и английском : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 ; 10.02.19 / Демидова Ирина Александровна. – Калининград, 2005. – 198 с.

40. Демидова И.А. Средства выражения побудительной модальности в русском и английском языках : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 „Русский язык“ ; 10.02.19 „Теория языка“ / И.А. Демидова. – Калининград, 2005. – 20 с.

41. Демьянков В.З. Конвенции, правила и стратегии общения : (Интерпретирующий подход к аргументации) / В.З. Демьянков // Изв. АН СССР. Сер. Литературы и языка. – 1982. – Т. 41, № 4. – С. 327–337.

42. Дзялошинский И.М. Коммуникативное воздействие : мишени, стратегии, технологии : монография / Иосиф Михайлович Дзялошинский. – М. : НИУ ВШЭ, 2012. – 572 с.

43. Доценко О.Л. Модальність у вираженні об'єктно-з'ясувальних відношень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / О.Л. Доценко. – К., 2001. – 22 с.

44. Доценко О.Л. Семантико-прагматичний синтаксис : особливості вираження модальності : монографія / Олена Леонідівна Доценко. – К. : Міленіум, 2006. – 226 с.

45. Дрінко Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство“ / Г.Г. Дрінко. – Донецьк, 2005. – 20 с.

46. Ермолаева Л.С. Система средств выражения модальности в современных германских языках (на материале немецкого, английского, шведского и исландского языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Л.С. Ермолаева. – М., 1964. – 15 с.

47. Ермолаева Л.С. Типология системы наклонения в современных германских языках / Л.С. Ермолаева // Вопросы языкознания. – 1977. – №4. – С. 16–23.
48. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
49. Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови / А.П. Загнітко. – К. : Вища школа, 1991. – 77 с.
50. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис : монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
51. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
52. Зайнуллин М.В. Модальность как функционально-семантическая категория : на материале башкирского языка / М.В. Зайнуллин. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 123 с.
53. Зверева Е.А. Научная речь и модальность (система английского глагола) / Е.А. Зверева. – Л. : Наука, 1983. – 158 с.
54. Зеленщиков А.В. Пропозиция и модальность / А.В. Зеленщиков. – М. : Книжный дом „Либроком“, 2010. – 216 с.
55. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
56. Іваницька Н.Л. Сучасна українська граматична наука : традиції й оновлені орієнтири / Н.Л. Іваницька // Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Наукові записки. Серія : Філологія : зб. наук. пр. – Вінниця : ВДПУ, 2007. – Вип. 9. – С. 3–6.
57. Иванова И.В. Модальность волеизъявления и ее актуализация в немецких прескриптивных текстах / И.В. Иванова // Функционирование грамматических категорий. – М., 1989. – С. 48–53.

58. Изотов А.И. Императивность как прагмалингвистический феномен : на материале чешского языка / А.И. Изотов. – М. : Либроком, 2008. – 256 с.
59. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 512 с.
60. Иссерс О.С. Речевое воздействие / О.С. Иссерс. – М. : Изд-во „Флинта“, 2013. – 240 с.
61. Кайкова И.Б. Прагматический аспект предложения (на материале побудительных высказываний немецкого языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / И.Б. Кайкова. – Москва, 1993. – 16 с.
62. Калько М.І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : монографія / Микола Іванович Калько. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.
63. Кленина Ю.С. Превентив : семантика и способы выражения : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык“ / Ю.С. Кленина. – М., 2003. – 21 с.
64. Ключев Е.В. Речевая коммуникация. Успешность речевого взаимодействия / Е.В. Ключев. – М. : Рипол Классик, 2002. – 320 с.
65. Колшанский Г.В. К вопросу о содержании языковой категории модальности / Г.В. Колшанский // Вопросы языкознания. – 1961. – №1. – С. 94–98.
66. Кононенко В.І. Концептологія в лінгвістичному аспекті / В.І. Кононенко // Мовознавство. – К., 2006. – № 2–3. – С. 111–114.
67. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стил. Збірник статей / В.І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : „Плай“, 2002. – 460 с.
68. Кононенко В.І. Предикатоцентрична теорія в логіко-семантичному вимірі / В.І. Кононенко // Предикат у структурі речення : монографія; за ред. В.І. Кононенка. – Київ – Івано-Франківськ – Варшава : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – С. 9–30.

69. Косилова М.Ф. К вопросу о побудительных предложениях / М.Ф. Косилова // Вестник Моск. Ун-та. – 1962. – № 4. – С. 48–56.

70. Кочеткова О.Л. Средства выражения модальных значений возможности и необходимости в русском языке второй половины XVII – начала XVIII вв. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык“ / О.Л. Кочеткова. – Тверь, 1998. – 24 с.

71. Крайник О.В. Засоби вираження заборони як заперечної мовленнєвої дії (на матеріалі німецької мови) / О.В. Крайник // Іноземна філологія. – 2013. – Вип. 125. – С. 50–54.

72. Кульбабська О.В. Сучасні інтерпретації категорії предикації в мовознавстві / О.В. Кульбабська // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 61–73.

73. Куравська Н. Експліцитні перформативи як індикатори інтенсивності волевиявлення / Куравська Н. // *Ukrainistika : minulost, přítomnost, budoucnost III : jazyk*. – Brno : Jan Sojnek – Galium. – 2015. – С. 271–281.

74. Куравська Н. Семантичні моделі висловлень з модальними значеннями волевиявлення в українській мові (на матеріалі художніх текстів другої пол. XX ст.) / Куравська Н.Ю. // *Studia Ucrainica Varsoviensia*. – Warszawa, 2016. – № 4. – С. 175–187.

75. Куравська Н. Функціонування форм модальності волевиявлення : прагмалінгвістичний аспект (на матеріалі текстів Валерія Шевчука) / Куравська Н. // *Studia methodologica*. – 2015. – № 40. – С. 317–323.

76. Куравська Н.Ю. Імператив в українській і англійській мовах / Куравська Н.Ю. // *Зіставно-типологічні студії : українська мова на тлі споріднених мов : монографія* / за ред. акад. НАПН України В.І. Кононенка. – Київ ; Івано-Франківськ ; Варшава : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. – С. 58–77.

77. Лекант П.А. К вопросу о модальных разновидностях предложения / П.А. Лекант // *Современный русский язык : Лингвистический сборник*. – 1976. – Вып. 6. – С. 61–66.

78. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Советская Энциклопедия, 1990. – 682 с.

79. Липина А.А. Волеизъявление и его место в стилевой дифференциации современного английского языка : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / А.А. Липина. – М., 2012. – 16 с.

80. Лопатюк М.В. Ситуативная модальность в романе Ф.М. Достоевского „Преступление и наказание“ и в его испаноязычном переводе (функционально-семантический анализ) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 ; 10.02.19 / Лопатюк Максим Владимирович. – Калининград, 2009. – 250 с.

81. Ляпон М.В. К вопросу о языковой специфике модальности / М.В. Ляпон // Известия АН СССР, Серия лит. и яз. – М. : Изд-во АН СССР, 1971. – Т. XXX, вып. 3. – С. 230–239.

82. Маслова А.Ю. Коммуникативно-семантическая категория побудительности и её реализация в славянских языках (на материале сербского и болгарского языков в сопоставлении с русским) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 „Славянские языки“ ; 10.02.01 „Русский язык“ / А.Ю. Маслова. – Санкт-Петербург, 2009. – 40 с.

83. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / О.С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.

84. Мильруд Р.П. Типологические характеристики модальности в научно-исследовательском письменном тексте / Р.П. Мильруд, И.В. Антипов // Язык и культура. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2009. – № 1 (5). – С. 29–38.

85. Мірченко М.В. Модальність як комунікативно орієнтована категорія речення / М.В. Мірченко // Граматика слова і граматика мови : зб. наук. пр. до ювілею д.ф.н., проф. І.Р. Вихованця. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С.175–190.

86. Мірченко М.В. Співвідношення категорій модальності і предикативності та їх взаємодія в реченні / М.В. Мірченко // Проблеми славістики : науковий часопис. – Луцьк, 1999. – № 2. – С. 40–47.
87. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій : монографія / Микола Васильович Мірченко. – Луцьк : РВВ „Вежа“ Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2004. – 392 с.
88. Мірченко М.В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення) / М.В. Мірченко. – К. : ІЗМН, 1997. – 100 с.
89. Молчан А.В. Неморфологизированные средства выражения побуждения в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык“ / А.В. Молчан. – Воронеж, 1984. – 18 с.
90. Мясоєдова С.В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / С.В. Мясоєдова. – Х., 2001. – 23 с.
91. Немец Г.П. Семантико-стилистические средства выражения модальных отношений в русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык“ / Г.П. Немец. – Днепропетровск, 1990. – 45 с.
92. Неустроев К.С. Способы выражения побуждения и воздействия (на материале современного английского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 „Теория языка“ ; 10.02.04 „Германские языки“ / К.С. Неустроев. – Ростов-на-Дону, 2008. – 22 с.
93. Новоженова З.Л. Модальность как фактор поля глагольного предложения / З.Л. Новоженова // Модальность в языке и речи : новые подходы к изучению : сб. науч. тр. – Калининград : Изд-во РГУ им. И. Канта, 2008. – С. 126–133.

94. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Е.В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 272 с.
95. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48.
96. Паўлоўская Н.Ю. Катэгорыя мадальнасці ў сучаснай беларускай мове / Н.Ю. Паўлоўская. – Мінск, 2001. – 205 с.
97. Пете И. Типы синтаксической модальности в русском языке / И. Пете // Studia slavica. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1970. – Т. XVI. – С. 219–237.
98. Петрова Е.Б. Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической прагматике / Е.Б. Петрова // Вестник ВГУ. Серия „Лингвистика и межкультурная коммуникация“. – 2008. – Вип. 3. – С. 124–133.
99. Петровская С.А. Принципы полевого подхода к категории модальности / С.А. Петровская // Понятийные категории и их языковая реализация. – Л. : Изд-во Ленингр. пед. ин-та. им. А.И. Герцена, 1989. – С. 64–78.
100. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
101. Пірен М.І. Конфліктологія / М.І. Пірен. – К. : МАУП, 2003. – 360 с.
102. Попова В.П. Средства выражения модального значения „волеизъявления“ в английском и русском языках (сопоставительный аспект) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Попова Валерия Петровна. – Краснодар, 2000. – 201 с.
103. Пробст Н.А. Вопросительно-побудительная модальность как межполевая зона макрополя модальности в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Пробст Никита Артурович. – Калининград, 2014. – 210 с.

104. Прокоф'єва І.В. Модальність як вираження концепції автора : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец.10.02.01 „Русский язык“ / І.В. Прокоф'єва. – Тбілісі, 1990. – 24 с.

105. Рогожа В.Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / В.Г. Рогожа. – К., 2005. – 24 с.

106. Русанівський В.М. Структура українського дієслова / В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.

107. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ / В.М. Русанівський. – К. : Радянська школа, 1977. – 111 с.

108. Сарайкіна О.В. Репертуар мовних засобів вираження семантики заперечення : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Сарайкіна Ольга Вікторівна. – М., 2007. – 174 с.

109. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

110. Скомаровська С.В. Вербалізація бажальної модальності в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / С.В. Скомаровська. – К., 2010. – 20 с.

111. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

112. Столнейкер Р.С. Прагматика / Р.С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике : Лингвистическая прагматика : сборник / общ. ред. Е.В. Падучева. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 419–439.

113. Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

114. Телеки М.М. Вираження семантики заборони в писемній комунікації / М.М. Телеки // Міжнародний вісник. Культурологія. Філологія. Музикознавство. – 2014. – Вип. II (3). – С. 198–205.

115. Телеки М.М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія / Марія Михайлівна Телеки, Василь Дмитрович Шинкарук. – К. : Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2007. – 176 с.

116. Телецька Т.В. Предметна модальність і модальність вірогідності у мові та мовленні (на матеріалі української, російської, французької та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство“ / Т.В. Телецька. – Одеса, 2005. – 22 с.

117. Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность / отв. ред. А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.

118. Типология императивных конструкций / отв. ред. В.С. Храковский. – Санкт-Петербург : Наука, 1992. – 301 с.

119. Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності : монографія / Вадим Миколайович Ткачук. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.

120. Туровская С.Н. О семантической зоне модальности необходимости в русском языке / С.Н. Туровская // Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Труды по русской и славянской филологии. – Тарту, 1990. – Вып. 896. – С. 4–19.

121. Українська мова : Енциклопедія / редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія“ ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

122. Умрихіна Л.В. Семантика оптатива та засоби його вираження в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / Л.В. Умрихіна. – Х., 2001. – 26 с.

123. Филатова Е.А. Побуждение и императив. Способы выражения побуждения по-русски (материалы к спецсеминару) / Е.И. Филатова. – М. : Изд-во МГУ, 2002. – 76 с.

124. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие : коммуникация и прагматика / Н.И. Формановская. – М. : Икар, 2007. – 480 с.

125. Хариєва Дж. Средства вираження побудження к действию в современном русском языке (на материале художественной речи) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык“ / Дж. Хариєва. – Махачкала, 2011. – 21 с.

126. Харченко С.В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / С.В. Харченко. – К., 2001. – 20 с.

127. Хлебникова И.Б. Еще о проблеме модальности в грамматике / И.Б. Хлебникова // Ученые записки І МГПІІІЯ ім. М. Тореца. – М., 1965. – Т. 32. – С. 354–363.

128. Храковский В.С. Семантика и типология императива : Русский императив / В.С. Храковский, А.П. Володин. – М. : Элиториал УРСС, 2002. – 272 с.

129. Чолкан В.А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / В.А. Чолкан. – Івано-Франківськ, 2001. – 18 с.

130. Шабат С.Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01 / Шабат Світлана Тарасівна. – Чернівці, 2000. – 207 с.

131. Швидка Н.В. Імперативні речення в сучасній українській мові : семантика, засоби вираження спонукальності, функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / Н.В. Швидка. – Х., 1998. – 18 с.

132. Шевчук О.С. Семантичні можливості граматичних форм способу дієслова в сучасній українській літературній мові / О.С. Шевчук // Семантика і функції граматичних структур : зб. наук. праць. – К. : НМК ВО, 1991. – С. 38–50.

133. Шепетяк О.М. Логіка / О.М. Шепетяк. – К. : Фенікс, 2015. – 256 с.

134. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія / Василь Дмитрович Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.
135. Шкіцька І.Ю. Маніпулятивні тактики позитиву : лінгвістичний аспект : монографія / Ірина Юріївна Шкіцька. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2012. – 435 с.
136. Шкіцька І.Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / І.Ю. Шкіцька. – Х., 2005. – 19 с.
137. Шмелева Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности / Т.В. Шмелева // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М. : Наука, 1984. – С. 78–100.
138. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови / К.Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр „Академія“, 2004. – 406 с.
139. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике / Г.С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 255 с.
140. Эслон П. Модальное значение возможности / невозможности в русском языке (Типология и средства выражения) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык“ / П. Эслон. – Л., 1987. – 17 с.
141. Яковлева О.В. До питання про нову парадигму в лінгвістиці / О.В. Яковлева // Питання загального мовознавства і соціолінгвістики. – 2008. – № 13. – С. 10–14.
142. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації / О.В. Яшенкова. – К. : ВЦ „Академія“, 2010. – 312 с.
143. Alexander L.G. Longman English Grammar / L.G.Alexander. – N.Y. : Addison Wesley Longman Ltd., 1988. – 374 p.
144. Austin J.L. How to Do Things With Words / J.L. Austin. – Oxford : At the Clarendon Press, 1962. – 162 p.

145. Austin J.L. Performative-Constative / J.L. Austin // *Philosophy and Ordinary Language*. – Urbana : Univ. of Illinois Press, 1963. – P. 22–23.
146. Bisno H. *Managing Conflict* / H. Bisno. – Beverly Hills, CA : SAGE Publications, 1988. – 211 p.
147. Brown P. *Universals in Language Usage : Politeness Phenomena* / P. Brown, S.C. Levinson // *Questions and Politeness : Strategies in Social Interaction* / E.N. Goody (Ed.). – Cambridge : Cambridge Univ. Press. – 1978. – No. 8. – P. 56–289.
148. Danes F. *The Relation of Centre and Periphery as a Language Universal* / F. Danes // *Travaux Linguistiques de Prague : Les Problemes du Centre et de la Peripherie du Systeme de la Langue*. – Prague, 1996. – P. 9–21.
149. Deutsch M. *The Resolution of Conflict : Constructive and Destructive Processes* / M. Deutsch. – Binghamton, NY : Yale University Press, 1977. – 196 p.
150. Ervin-Tripp S. *How to Make and Understand Requests* / S. Ervin-Tripp // *Possibilities and Limitations of Pragmatics* / Ed. by H. Parret, M. Sbisà, J. Verschueren. – Amsterdam : Benjamins, 1981. – P. 195–205.
151. Fillmore C.J. *Types of Lexical Information* / C.J. Fillmore // *Studies in Syntax and Semantics*. – Dordrecht : Reidel, 1969. – P. 109–137.
152. Fintel K. *An Opinionated Guide to Epistemic Modality* / K. Fintel, A.S. Gillies // *Oxford Studies in Epistemology*. – Oxford, 2007. – P. 32–62.
153. Fintel K. *Modality and Language* / K. Fintel // *Encyclopedia of Philosophy* ; second edition. – Detroit : MacMillan Reference USA, 2006. – 15 p.
154. Fisher R.J. *Conflict Analysis and Resolution* / R.J. Fisher, H.C. Kelman, S.A. Nan // *Oxford Handbook of Political Psychology*. – NY : Oxford University Press, 2013. – P. 489–521.
155. Grice H.P. *Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning* / H.P. Grice // *Foundations and Language*. – 1968. – № 4. – P. 1–18.
156. Keenan E.L. *Two Kinds of Presupposition in Natural Language* / E.L. Keenan // *Studies in Linguistic Semantics*. – N.Y. : Holt, Rinehart and Winston, 1971. – P. 44–52.

157. Le Querler N. Typologie des Modalitiés / N. Le Querler. – Caen : Presses Universitaires de Caen, 1996. – 159 p.
158. Lyons J. Semantics : in 2 vol. / J. Lyons. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – Vol. 2. – 897 p.
159. Mortelmans T. Modals in the Germanic languages / T. Mortelmans, K. Boye, J. van der Auwera // Modals in the Languages of Europe: a Reference Work / Ed. by B. Hansen, F. De Haan. – Berlin : Mouton, 2009. – P. 11–69.
160. Palmer F.R. Modality and English Modals / F.R. Palmer. – London and New York : Longman, 1990. – 220 p.
161. Palmer F.R. Mood and Modality / F.R. Palmer. – Cambridge : Cambridge University Press, 1986. – 236 p.
162. Papafragou A. Epistemic Modality and Truth Conditions / A. Papafragou // Perspectives on Modality. – Amsterdam : Benjamins, 2006. – P. 1688–1702.
163. Papafragou A. Modality : a Case-study in Semantic Underdeterminacy / A. Papafragou // Recent Developments Within Relevance Theory. – Amsterdam : Benjamins, – 1997. – P. 239–274.
164. Searle J.R. What Is a Speech Act? / J.R. Searle // Philosophy in America. – London : Allen and Unwin, 1965. – P 221–239.
165. Simpson P. Language, Ideology and Point of View / P. Simpson. – L. : Routledge, 1993. – 216 p.
166. Strawson P.F. Intention and Convention in Speech Acts / P.F. Strawson // Philosophical Review. – 1964. – Vol. LXXIII, № 4. – P. 439–460.
167. Vold E.T. Epistemic Modality Markers in Research Articles / E.T. Vold // Applied Linguistics. – 2006. – Vol. 16, № 1. – P. 61–85.
168. Wołyniec T. Семантика запрета и её отражение в языках возможных миров / T. Wołyniec // Polilog. Studia Neofilologiczne. – 2012. – Nr. 2. – P. 383–395.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

169. Барка В. Жовтий князь : [роман] / Василь Барка. – Х. : Фоліо, 2014. – 316 с.
170. Бердник О. Марсіанські „зайці“ : [науково-фантастичні оповідання] / Олесь Бердник. – К. : Дитвидав, 1962. – 76 с.
171. Бердник О. Подвиг Вайвасвати : [фантастичні повісті та новели] / Олесь Бердник. – К. : Молодь, 1967. – 244 с.
172. Бердник О. Чаша Амріти : [зб. наук.-фантаст. творів] / Олесь Бердник. – К. : Тріада-А : Афон, 2004. – 621 с.
173. Білик І. Похорон богів : [історичний роман] / Іван Білик. – К. : А.С.К., 2008. – 480 с.
174. Білик І. Танго : [роман] / Іван Білик. – К. : Радянський письменник, 1968. – 256 с.
175. Бойчук Б. Три роман / Богдан Бойчук. – Краєвид підглядника ; Аліпій і його наречена ; Життя з Алісою поза дзеркалом : [романи] / Богдан Бойчук. – К. : Факт, 2004. – 376 с.
176. Винниченко В. Сонячна машина : [роман] / Володимир Винниченко. – К. : Сакцент Плюс, 2005. – 640 с.
177. Винниченко В. Твори / Володимир Винниченко. – Х. ; К. : Рух, 1924-1929. –
Т. 16 : Чесність з собою : [роман]. – 1926. – 270 с.
178. Вінграновський М. Гусенятко : [оповідання] / Микола Вінграновський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 16 с.
179. Вінграновський М. Козак Петро Мамарига : [оповідання та вірші] / Микола Вінграновський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. – 34 с.
180. Вінграновський М. На добраніч : [повісті та оповідання] / Микола Вінграновський. – Львів : Молодь, 1983. – 78 с.
181. Гончар О. Берег любові : [роман] / Олесь Гончар. – К. : Радянський письменник, 1976. – 227 с.

182. Гончар О. Бригантина : [повість] / Олесь Гончар. – Х. : Фоліо, 2006. – 381 с.
183. Гончар О. Вибрані твори : у 4 т. / Олесь Гончар. – К. : Сакцент Плюс, 2005. –
Т. 2 : Циклон ; Твоя зоря : [роман] ; Микита Братусь : [повість] ;
Далекі вогнища : [повість]. – 2005. – 736 с.
184. Гончар О. Людина в степу : [оповідання] / Олесь Гончар. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1961. – 100 с.
185. Гончар О. Людина і зброя : [роман] / Олесь Гончар. – Х. : Фоліо, 2007. – 318 с.
186. Гончар О. Прапороносці : [трилогія] / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 1995. – 462 с.
187. Гончар О. Собор : [роман] / Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1989. – 270 с.
188. Гончар О. Тронка : [роман в новелах] / Олесь Гончар. – Х. : Фоліо, 2007. – 254 с.
189. Гуцало Є. З вогню воскресли ; Мертва зона ; Біль і гнів ; Безголов'я : [повісті] / Євген Гуцало. – К. : Українська видавнича група, 1996. – 432 с.
190. Гуцало Є. Сльози божої матері : [повісті] / Євген Гуцало. – К. : Молодь, 1990. – 261 с.
191. Дашкієв М. „Галатея“ : [оповідання] / Микола Дашкієв. – К. : Веселка, 1967. – 260 с.
192. Дашкієв М. Володар Всесвіту : [повість] / Микола Дашкієв. – К. : Молодь, 1955. – 175 с.
193. Дашкієв М. З безодні минулого : [науково-фантастична повість] / Микола Дашкієв. – К. : Радянський письменник, 1970. – 260 с.
194. Дашкієв М. Загибель Уранії : [науково-фантастичний роман] / Микола Дашкієв. – К. : Молодь, 1960. – 356 с.

195. Дашкієв М. Торжество життя : [науково-фантастичний роман] / Микола Дашкієв. – К. : Радянський письменник, 1952. – 420 с.
196. Дерманський О. Чудове чудовисько : [повість] / Олександр Дерманський. – Вид. 2-ге, доп. кількома розд. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. – 271 с.
197. Дімаров А. Блакитна дитина : [повість] / Анатолій Дімаров. – К. : Веселка, 1968. – 180 с.
198. Дімаров А. Друга планета ; Три грані часу : [фантастичні повісті] / Анатолій Дімаров. – К. : Школа, 2006. – 304 с.
199. Дімаров А. На коні й під конем : [повість] / Анатолій Дімаров. – Х. : Фоліо, 2009. – 319 с.
200. Дольд-Михайлик Ю. І один у полі воїн : [роман] / Юрій Дольд-Михайлик. – Х. : Фоліо, 2008. – 538 с.
201. Дольд-Михайлик Ю. У чорних лицарів : [пригодницький роман] / Юрій Дольд-Михайлик. – Х. : Фоліо, 2008. – 411 с.
202. Донченко О. Карафутто : [пригодницька повість] / Олесь Донченко. – К. : Дитвидав, 1958. – 196 с.
203. Драч І. Драматичні поеми : Дума про вчителя ; Соловейко-сольвейг ; Зоря і смерть Пабло Неруди / Іван Драч . – К. : Дніпро, 1982 . – 284 с.
204. Дрозд В. Вибрані твори : [у 2-х томах] / Володимир Дрозд. – К. : Радянський письменник, 1989. –
Т. 1. – 1989. – 460 с.
205. Дрозд В. Листя землі : книга долі і днів минутих : [роман] / Володимир Дрозд. – К. : Український письменник, 1992. – 559 с.
206. Дрозд В. Музей живого письменника, або моя довга дорога в ринок : [повість-шоу] / Володимир Дрозд. – К. : Радянський письменник, 1994. – 203 с.
207. Загребельний П. Євпраксія : [роман] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2001. – 350 с.

208. Загребельний П. Безслідний Лукас : [роман] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 398 с.
209. Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Махаон-Україна, 2001. – 575 с.
210. Загребельний П. Добрий диявол : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1967. – 181 с.
211. Загребельний П. Дума про невмирущого : [повісті] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 398 с.
212. Загребельний П. З погляду вічності : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Радянський письменник, 1970. – 246 с.
213. Загребельний П. Марево : [повість] / Павло Загребельний. – К. : Молодь, 1957. – 167 с.
214. Загребельний П. Переходимо до любові : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1971. – 202 с.
215. Загребельний П. Попіл снів : [пригодницька повість] / Павло Загребельний. – К. : Український письменник, 1995. – 159 с.
216. Загребельний П. Роксолана : [роман] / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2006. – 685 с.
217. Зима О. День на роздуми : [науково-фантастичний роман] / Олександр Зима. – К. : Радянський письменник, 1987. – 326 с.
218. Іваничук Р. Мальви (Яничари) ; Орда : [романи] / Роман Іваничук. – Х. : Євроекспрес, 2000. – 416 с.
219. Іваничук Р. Манускрипт з вулиці Руської : [романи] / Роман Іваничук. – К. : Дніпро, 1981. – 534 с.
220. Копань Л. Пульсари : [науково-фантастичний роман] / Лариса Копань. – К. : Радянський письменник, 1983. – 320 с.
221. Копиленко О. Дуже добре. Десятикласники : [романи] / Олександр Копиленко. – К. : Веселка, 1980 – 368 с.
222. Копиленко О. Сонце : [оповідання] / Олександр Копиленко. – К. ; Х. : Укрдержвидав, 1946 . – 32 с.

223. Костенко Л. Записки українського самашедшого : [роман] / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 416 с.
224. Малик В. Князь Кий : [роман] / Володимир Малик. – Х. : Фоліо, 2012. – 282 с.
225. Малик В. Таємний посол : [роман у 2 т.] / Володимир Малик. – К. : ТАСТ-М, 2000. –
Т. 1, кн. 1–2 : Посол Урус-Шайтана ; Фірман Султана. – 2000. – 464 с.
226. Малик В. Таємний посол : [роман у 2 т.] / Володимир Малик. – К. : ТАСТ-М, 2000. –
Т. 2, кн. 3–4 : Чорний вершник ; Шовковий шнурок. – 2000. – 542 с.
227. Малик В. Черлені щити : [роман] / Володимир Малик. – Х. : Прапор, 1985. – 295 с.
228. Малик В. Чорний екватор : [пригодницька повість] / Володимир Малик. – К. : Молодь, 1960. – 169 с.
229. Міщенко Д. Синьоока Тивер : [роман] / Дмитро Міщенко. – К. : Український центр духовної культури, 1996. – 423 с.
230. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб : [роман] / Юрій Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2007. – 415 с.
231. Мушкетик Ю. Крапля крові. Серце і камінь : [роман] / Юрій Мушкетик. – К. : Дніпро, 1967. – 407 с.
232. Мушкетик Ю. На брата брат : [роман] / Юрій Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2007. – 317 с.
233. Мушкетик Ю. Останній гетьман. Погоня : [романи] / Юрій Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2012. – 373 с.
234. Мушкетик Ю. Яса : [роман] / Юрій Мушкетик. – К. : Дніпро, 1990. – 831 с.
235. Нестайко В. Загадка старого клоуна : [пригодницький роман] / Всеволод Нестайко. – К. : Країна Мрій, 2014. – 272 с.

236. Нестайко В. Супер „Б“ з „фрикадельками“ : [повісті] / Всеволод Нестайко. – К. : Країна Мрій, 2010. – 288 с.
237. Нестайко В. Тореадори з Васюківки : трилогія про пригоди двох друзів : [нова авт. ред. з новими епізодами] / Всеволод Нестайко. – 22-ге вид. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 543 с.
238. Рутківський В. Бухтик з Тихого затону : [казкова повість] / Володимир Рутківський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 240 с.
239. Рутківський В. Джури і підводний човен : [заключний роман трилогії „Джури“] / Володимир Рутківський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 399 с.
240. Рутківський В. Джури і підводний човен : [роман] / Володимир Рутківський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 400 с.
241. Рутківський В. Джури-характерники : [роман] / Володимир Рутківський. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. – 448 с.
242. Савченко В. Дві вершини гороскопу : [художньо-документальний роман] / Віктор Савченко. – Дніпропетровськ : Січ, 1999. – 192 с.
243. Савченко В. З того світу – інкогніто : [фантастичний роман-трилер] / Віктор Савченко. – К. : Український письменник, 2003. – 158 с.
244. Савченко В. Золото і кров Сінопа ; Консульська вежа : [історичний роман-трилер] / Віктор Савченко. – Дніпропетровськ : Зоря, 2007. – 448 с.
245. Савченко В. Ночівля в Карбоні : [науково-фантастичні оповідання] / Віктор Савченко. – К. : Веселка, 1984. – 184 с.
246. Самбук Р. 1000 в сигаретній пачці : [повісті] / Ростислав Самбук. – К. : Радянський письменник, 1979. – 335 с.
247. Самбук Р. Вибух : [романи, повість] / Ростислав Самбук. – К. : Радянський письменник, 1985. – 496 с.
248. Самбук Р. Дияволи з „веселого пекла“ : [роман] / Ростислав Самбук. – К. : Радянський письменник, 1971. – 320 с.

249. Самбук Р. Жорстокий ліс : [повість] / Ростислав Самбук. – К. : Веселка, 1985. – 335 с.
250. Самбук Р. Колекція професора Стаха. „Портрет“ Ель Греко: [пригодницькі повісті] / Ростислав Самбук. – К. : Молодь, 1976. – 159 с.
251. Самбук Р. Останній заколот : [роман] / Ростислав Самбук. – К. : Радянський письменник. – 1989. – 528 с.
252. Самбук Р. Скіфська чаша : [роман] / Ростислав Самбук. – К. : Радянський письменник, 1982. – 288 с.
253. Самбук Р. Сліди СС : [роман] / Ростислав Самбук. – К. : Молодь, 1986. – 560 с.
254. Самбук Р. Смерш : [трилогія] / Ростислав Самбук. Бронзовий чорт. Марафон завдовжки з тиждень. Сейф : [романи] / Ростислав Самбук. – К. : Молодь, 1987. – 560 с.
255. Самбук Р. Щаслива зірка полковника Кладо : [повісті] / Ростислав Самбук. – К. : Веселка, 1978. – 358 с.
256. Самбук Р. Ювелір з вулиці капуцинів : [роман] / Ростислав Самбук. – К. : Радянський письменник, 1966. – 266 с.
257. Самчук У. На твердій землі : [роман] / Улас Самчук. – Торонто : Українська Кредитова Спілка Торонто, 1967. – 390 с.
258. Самчук У. Чого не гоїть огонь : [роман] / Улас Самчук. – К. : Український письменник, 1994. – 233 с.
259. Слапчук В. Книга забуття : [роман] / Василь Слапчук. – К. : Ярославів Вал, 2013. – 372 с.
260. Смолич Ю. Мир хатам, війна палацам : [роман] / Юрій Смолич. – Х. : Фоліо, 2008. – 571 с.
261. Смолич Ю. Прекрасні катастрофи : [роман] / Юрій Смолич. – К. : Молодь, 1956. – 444 с.
262. Смолич Ю. Твори : у 8 т. / Юрій Смолич ; вступ. ст. Павла Загребельного. – К. : Дніпро, 1983. –

Т. 1 : Дитинство : [повість] ; Наші тайни : [роман] ; Вісімнадцятилітні : [роман] / ред. М. Бажан. – 1983. – 733 с.

263. Сорока Ю. Арахнофобія : [роман] / Юрій Сорока. – К. : Золоті ворота, 2013. – 250 с.

264. Сорока Ю. Іван Богун : [роман : у 2 т.] / Юрій Сорока. – Х. : Фоліо, 2010. –

Т. 1. – 2010. – 315 с.

265. Сорока Ю. Іван Богун : [роман : у 2 т.] / Юрій Сорока. – Х. : Фоліо, 2010. –

Т. 2. – 2010. – 539 с.

266. Стельмах М. Дума про тебе : [роман] / Михайло Стельмах. – К. : Дніпро, 1984. – 392 с.

267. Стельмах М. Чотири броди : [роман] / Михайло Стельмах. – Х. : Фоліо, 2008. – 572 с.

268. Тарасюк Г. Сестра моєї самотності : [роман] / Галина Тарасюк. – 3-є, доопрац. і доп. вид. – К. : Освіта України, 2010. – 322 с.

269. Тельнюк С. Яром-Долиною... : [історичний роман] / Станіслав Тельнюк. – К. : Веселка, 1987. – 100 с.

270. Тендюк Л. Голова Дракона : [повість] / Леонід Тендюк. – К. : Веселка. – 1985. – 237 с.

271. Тендюк Л. Слід „Баракуди“ : [повість] / Леонід Тендюк. – К. : Веселка, 1986. – 302 с.

272. Тендюк Л. Смерть в океані : [повість та оповідання] / Леонід Тендюк. – К. : Веселка, 1990. – 293 с.

273. Трублаїні М. „Лахтак“ : [повість] / Микола Трублаїні. – К. : Грані-Т, 2010. – 206 с.

274. Трублаїні М. Глибинний шлях : [роман та оповідання] / Микола Трублаїні. – К. : Веселка, 1988. – 330 с.

275. Трублаїні М. Шхуна „Колумб“ : [повість] / Микола Трублаїні. – Х. : Фоліо, 2013. – 328 с.

276. Тютюнник Гр. Вир: [роман] / Григір Тютюнник. – Х. : Будинок друку, 2013. – 542 с.

277. Тютюнник Гр. Твори : [в 2-х кн.] / Григір Тютюнник. – К. : Молодь, 1984. –

Кн. 1. Оповідання. – 1984. – 328 с.

278. Тютюнник Гр. Твори : [в 2-х кн.] / Григір Тютюнник. – К. : Молодь, 1984. –

Кн. 2. Повісті. – 1985. – 328 с.

279. Шевчук В. Біс плоті : [історичні повісті] / Валерій Шевчук. – К. : Твім інтер, 1999. – 360 с.

280. Шевчук В. Дім на горі : [роман-балада] / Валерій Шевчук. – 2-ге вид. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 559 с.

281. Шевчук В. На полі смиренному. Око прірви. Мор. Сповідь : чотири романи : [романи і повісті] / Валерій Шевчук. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 767 с.

282. Шевчук В. Поглинач запахів : [оповідання] / Валерій Шевчук // Сучасне фантастичне оповідання / упор. О.К. Тесленко. – К. : Молодь, 1990. – С. 241–257.

283. Шевчук В. Птахи з невидимого острова : [повісті] / Валерій Шевчук. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 382 с.

284. Шевчук В. Срібне молоко : [роман] / Валерій Шевчук. – Львів : Кальварія ; К. : Книжник, 2002. – 190 с.

285. Шевчук В. Три листки за вікном : [роман-триптих] / Валерій Шевчук. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. – 703 с.

286. Шевчук В. У череві апокаліптичного звіра : [історичні повісті та оповідання] / Валерій Шевчук. – К. : Український письменник, 1995. – 203 с.

287. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля“, 2012. – 381 с.

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ **МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ**

Модальні значення волевиявлення		Категоричне волевиявлення					Пом'якшене волевиявлення						Інтенційне волевиявлення						
Чинник		Імператив	Директив	Інструктив	Прескриптив	Прохібітив	Превентив	Менасив	Оптаж	Пермісив	Когортив	Дезидератив	Адвісив	Рекомендатив	Пропозитив	Реквестив	Юсив	Інвіт	Дебітив
Чинник свободи в адресата	Є свобода вибору	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Немає свободи вибору	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Чинник зацікавленості, бенефактивності	Для мовця	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+	-	-	+	+	+	+	+
	Для адресата	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+
	Для мовця й адресата	-	-	-	-	-	+	-	+	+		-	-	-	+	-	-	+	+
	Нерелевантно	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Чинник статусу / пріоритетності	Статус мовця вищий	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	+	-	-
	Статус мовця нижчий	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
	Мовець і адресат рівні за статусом	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
	Несуттєво	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+
Чинник виконавця дії	Адресат	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Мовець	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-
	Мовець, адресат, інші особи	+	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+
	Третя особа чи особи	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	-
Чинник середовища	Офіційна обстановка	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Неофіційна обстановка	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Чинник умовності	Реактивний	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	+	-
	Ініціативний	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Чинник нормативності	Нормативний	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+	-	+
	Ненормативний	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-

ДОДАТОК Б

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ

Модальні значення волевиявлення	Категоричне волевиявлення					Пом'якшене волевиявлення						Інтенційне волевиявлення						
Засоби вираження	Імператив	Директив	Інструктив	Прескриптив	Прохібітив	Превентив	Менасив	Оптитив	Пермісив	Когортатив	Дезидератив	Адвісив	Рекомендатив	Пропозитив	Реквестив	Юсив	Інвітив	Дебітив
Імперативні конструкції:	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-
а) з синтетичним імперативом	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-
б) з аналітичним імперативом	+	-	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-
Конструкції з перформативним дієсловом	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
Інфінітивні конструкції	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Конструкції з дієсловом у формі дійсного способу	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+	+	-
Конструкції з дієсловом у формі умовного способу	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-
Конструкції з модальними дієсловами	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+
Конструкції з модальними предикативами	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+
Бездієслівні конструкції	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Конструкції з іменним перформативом	+	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	+	-	-	-
Конструкції з фразеологізмами	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Конструкції з частками	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-
Складнопідрядні конструкції	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Питальні конструкції	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-
Інші	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+	+	-	+	+	+	+

**СТАТИСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ
МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ**

Модальні значення волевиявлення	Кількість прикладів	%
Категоричне волевиявлення	2032	31,52
Імператив	1494	23,17
Директив	262	4,06
Інструктив	59	0,92
Прескриптив	81	1,26
Прохібітив	136	2,11
Пом'якшене волевиявлення	2253	34,93
Превентив	239	3,7
Менасив	157	2,43
Оптатив	254	3,94
Пермісив	536	8,32
Когортатив	46	0,71
Дезидератив	1021	15,83
Інтенційне волевиявлення	2162	33,55
Адвісив	229	3,55
Рекомендатив	44	0,69
Пропозитив	451	7
Реквестив	638	9,9
Юсив	179	2,77
Інвітив	399	6,2
Дебітив	222	3,44
Всього	6447	100

**СТАТИСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ
МОДАЛЬНОСТІ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ**

Засоби вираження модальності волевиявлення	Кількість прикладів	%
Імперативні конструкції:	2269	35,2
а) з синтетичним імперативом	1909	29,61
б) з аналітичним імперативом	360	5,59
Конструкції з перформативним дієсловом	699	10,84
Інфінітивні конструкції	219	3,4
Конструкції з дієсловом у формі дійсного способу	496	7,69
Конструкції з дієсловом у формі умовного способу	148	2,3
Конструкції з модальними дієсловами	232	3,6
Конструкції з модальними предикативами	511	7,92
Бездієслівні конструкції	135	2,1
Конструкції з іменним перформативом	473	7,34
Конструкції з фразеологізмами	158	2,45
Конструкції з частками	255	3,96
Складнопідрядні конструкції	122	1,9
Питальні конструкції	92	1,4
Інші	638	9,9
Всього	6447	100